

**ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLININ SON DÖNEMLERİNDE BALKANLAR VE
RUMELİ'DEN ALDIĞI GÖÇLERİN ULUSLAŞMADAKİ
ROLÜ**

İlyas KAHRAMAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tevfik ERDEM**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
AMME İDARESİ ANABİLİM DALI
GÖÇ YÖNETİMİ BİLİM DALI**

ARALIK-2019

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE BALKANLAR VE
RUMELİ'DEN ALDIĞI GÖÇLERİN ULUSLAŞMADAKİ
ROLÜ**

İlyas KAHRAMAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tevfik ERDEM**

**YÜKSEK LİSANS
AMME İDARESİ ANABİLİM DALI
GÖÇ YÖNETİMİ BİLİM DALI**

ARALIK - 2019

**OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE BALKANLAR VE RUMELİ'DEN
ALDIĞI GÖÇLERİN ULUSLAŞMADAKİ ROLÜ**

İlyas KAHRAMAN

**YÜKSEK LİSANS
AMME İDARESİ ANABİLİM DALI
GÖÇ YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ARALIK - 2019

İlyas KAHRAMAN tarafından hazırlanan "OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE BALKANLAR VE RUMELİ'DEN ALDIĞI GÖÇLERİN ULUSLAŞMADAKİ ROLÜ" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Amme İdaresi Anabilim Dalı / Göç Yönetimi Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

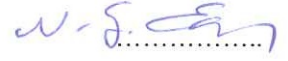
Danışman: Prof. Dr. Tevfik ERDEM

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan : Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN

Sosyoloji Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

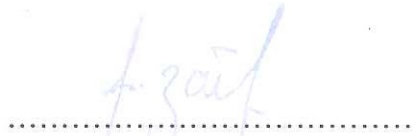
Üye: Prof. Dr. Serdar SAĞLAM

Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 09/12/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAIŞ

Lisansüstü Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

İlyas KAHRAMAN

09/12/2019

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE BALKANLAR VE RUMELİ'DEN ALDIĞI
GÖÇLERİN ULUSLAŞMADAKİ ROLÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

İlyas KAHRAMAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aralık 2019

ÖZET

İnsanoğlunun yeryüzündeki coğrafi dağılımı, ekonomik faaliyetleri, sosyo-kültürel gelişimi ve bütün siyasi ilişkileri tarih bilimi aracılığıyla günümüze aktarılmaktadır. Yeryüzünde yaşamaya başlamalarından günümüze kadar geçen tarihi süreçte binlerce yıldır insanların göç ettikleri bilinen bir gerçektir. Balkan ülkelerinden Türkiye'ye çeşitli göç dalgalarıyla farklı tarihlerde göç etmiş Bulgaristan, Yunanistan ve eski Yugoslavya (Boşnak) göçmenleri ve bu göçmenlerin yeni ulus inşasındaki önemi oluşturmaktadır. Bu kapsamdan yola çıkılarak, Anadolu'ya göç ve özelde Osmanlı'nın son dönemlerinde Balkan ülkelerinden Anadolu'ya göç ve göçmen meselesi ile ilgili olarak tamamlayıcı ve yeni Türk ulusunun oluşturulmasının ilgili literatür ve doktrin taramasının ışığında çıkarım yapılması amaçlanmıştır. Araştırmanın ilgili literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilim Kodu : 117108
AnahtarKelimeler : Göç, Göç Olgusu, Ulus Kimliği, Osmanlı Devleti, İskan, Balkan Ülkeleri
Sayfa Adedi : 103
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tevfik ERDEM

THE ROLE OF MIGRATIONS FROM BALKANS AND RUMELIA IN NATIONALIZATION
IN THE LAST PERIODS OF THE OTTOMAN EMPIRE

(M. SC. THESIS)

İLYAS KAHRAMAN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
DECEMBER 2019

ABSTRACT

Geographical distribution, economic activities, socio-cultural development and all political relations of human beings on Earth are transferred to the present day through History Science. It is a known fact that humans have been migrating for thousands of years in the historical process since they began to live on Earth. Bulgaria, Greece and the former Yugoslavia (Bosniak), which have migrated from Balkan countries to Turkey in different periods with different migration waves, constitute the importance of these immigrants in the construction of the new nation. In this context, it is aimed to make a deduction in the light of the literature and doctrine of migration to Anatolia and the establishment of a complementary and new Turkish nation regarding migration to Anatolia from Balkan countries and migration to Anatolia in the last periods of the Ottoman Empire. It is thought that the research will contribute to the relevant literature.

Science Code : 117108
Key Words : Migration, Migration Phenomenon, Nation Identity, Ottoman Empire,
Settlement, Balkan Countries
Page Number : 103
Supervisor : Prof. Dr. Tevfik ERDEM

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, benden desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen, değerli bilgi ve birikimini benimle paylaşan, saygıdeğer danışman Prof. Dr. Tefvik ERDEM'e sonsuz teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, hayatta her zaman bana destek olan, iyi bir eğitim almam için bütün olanaklarını sonuna kadar kullanan bütün zor zamanlarımda yanımda olan sevgili aileme sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. TEMEL KAVRAMLAR, GÖÇ, KENT, ULUSAL KİMLİK VE ULUS DEVLET KAVRAMLARI.....	5
2.1. Temel Kavramlar.....	5
2.1.1. Göç.....	5
2.1.2. Göç Çeşitleri	8
2.1.2.1. İç göç.....	8
2.1.2.2. Dış göç.....	8
2.1.2.3. Zorunlu göç	9
2.1.3. Göçü Etkileyen Nedenler.....	10
2.1.3.1. Çekici nedenler.....	11
2.1.3.2. İtici nedenler.....	12
2.1.4. Mübadele.....	12
2.1.5. Mülteci	13
2.1.6. Muhacir	14
2.1.7. Ulusal Kimlik Kavramı.....	15
2.1.8. Ulus Devlet Kavramı	18
2.2. Ulusu Oluşturan Temel Argümanlar	20
2.2.1. Dil	20
2.2.2. Toprak Birliği.....	22

2.2.3.	Tarih ve Kültür.....	23
2.2.4.	Ekonomik ve Politik Çıkarlar	25
2.2.5.	Kan Bağı	27
2.3.	Göç Sürecinde Belirleyici Olan Unsurlar.....	28
2.3.1.	Politik Unsurlar.....	28
2.3.2.	Ekonomik Unsurlar	29
2.3.3.	Sosyal Unsurlar	30
2.3.4.	İnsani Unsurlar.....	30
2.4.	İskan	32
2.4.1.	Osmanlı'nın Yükseliş Dönemi İskan Politikası.....	33
2.4.2.	Osmanlı'nın Gerileme Dönemi İskan Politikası	34
2.4.3.	Cumhuriyet'in İlk Dönemi İskan Politikası ve Önceki Dönemden Farkı	36
2.5.	İmparatorluktan Ulusa Geçişte Etkili Unsurlar.....	38
2.5.1.	Turancılık.....	40
2.5.2.	Milliyetçilik.....	41
2.6.	Muhacirlerin Piskolojisi	44
3.	BİR GÖÇ ROTASI OLMASI ÖZELLİĞİ İLE ANADOLU TOPRAKLARINDA GÖÇ OLGUSU.....	51
3.1.	Kırım'dan Yapılan Göçler.....	51
3.1.1.	Kırım'dan Yapılan Göçlerin Nedenleri	52
3.1.1.1.	Rusya'nın Kırım siyaseti ve Kırım'ı ilhaki	52
3.1.1.2.	Kırım'dan yapılan ilk göçler	53
3.1.1.3.	Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası yapılan göçler.....	54
3.2.	Kafkasya'dan Yapılan Göçler	56
3.2.1.	Kafkasya'dan Yapılan Göçlerin Nedenleri	56
3.2.1.1.	Rusya'nın Kırım siyaseti ve Kırım'ı ilhaki	56
3.2.1.2.	Kafkasya'dan yapılan ilk göçler.....	58

3.3.	Kırım Savaşı (1853-1856) Sonrası Yapılan Göçler	59
3.4.	93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ve Sonrası Yapılan Göçler	61
3.5.	Balkanlardan Yapılan Göçler	64
3.5.1.	Balkanlardan Yapılan Göçlerin Nedenleri	64
3.5.1.1.	Batılıların göçler ve göçmenlerle ilgili tutumları	64
3.5.1.2.	Rusya'nın Panslavist siyaseti ve milliyetçilik	65
3.5.1.3.	İsyanlar ve Bulgar faaliyetleri	67
3.6.	Girit'ten Yapılan Göçler	68
3.7.	Yahudi Göçler	70
3.8.	Göçlerle Osmanlı Topraklarına Gelen Etnik Topluluklar	71
4.	OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİ GELİŞMELERİ İŞİĞİNDA ANADOLU'YA GÖÇ VE GENÇ TÜRKİYE'NİN ULUS OLMA MÜCADELESİ ALINAN GÖÇLERİN ANADOLU KİMLİĞİNE YANSIMASI	75
4.1.	Osmanlı'da Göçler	75
4.1.1.	İlk Göç Örnekleri	84
4.2.	Göç Antlaşmaları	85
4.3.	Yeni Türkiye Ulusunun Kurulması	87
5.	SONUÇ VE ÖNERİLER	89
	KAYNAKLAR	93
	ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

BM

Birleşmiş Milletler

BMMYK

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

GÜ

Gelişmiş Ülkeler

OECD

Organisation for Economic Co-operation and Development

1. GİRİŞ

Göç, sosyo- kültürel, politik ve ekonomik yönleri bulunan, çok geniş boyutlu sosyolojik bir olgu olmakla beraber, hızlı değişimlerin yaşandığı toplumlarda gözlenen önemli sorunlar arasında yer almaktadır (Akan ve Aslan, 2008). Göç ve sosyal hareketler, sosyo-kültürel ve ekonomik yönleri olan, sosyal değişmeye yol açan veya ona ivme kazandıran olgulardır. Diğer yandan sosyal değişme de hem göçe hem de sosyal hareketlere neden olabilmektedir. Göçte insanlar yeni çevrelerinde sosyo-kültürel değişmelere neden oldukları gibi kendileri de değişmektedirler. Sonuçta çeşitli nedenlere bağlı olarak sosyal, kültürel, ekonomik ve politik değişmelere neden olmaktadır (Erder, 2006).

Kırsal ilişkilerin analizinde, kırsal değişim, kırsal farklılaşma ve kırsal dönüşüm terimlerinin kavramsal içeriklerindeki benzerlik ve farklılıklar göç analizinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Toplumsal ilişkilerde değişim süreklilik arzeder. Ancak her değişim bir farklılaşmaya, her farklılaşma da dönüşüme neden olmayabilir. Kırsal yapıdaki farklı yaklaşımların öngördüğü ideal içerikteki bir kapitalistleşme, Türkiye örneğinde gerçekleşmemiş olmasına rağmen, kırsal ilişkilerde gözlenen değişim ve farklılaşma, kapitalistleşme eğilimleri olarak ele alınabilir (Karpat, 2013).

Dinamik bir süreç olarak göçü tanımlayacak olursak; bir yerleşmede yaşayan nüfusun belli bir kesiminin çeşitli nedenlerle, bulunduğu yerden kalkıp başka bir yere yerleşmek üzere ya da nispeten sürekli olarak gitmesidir. Göçü, konumundan hoşnut olmayan bireylerin çeşitli nedenlerle gerçekleştirdikleri ve “süreklilik arzeden coğrafi mekan değiştirme hareketleri” olarak da tanımlayabiliriz. Göç ile ilgili pek çok farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlar aşağıda incelenmiştir (Çağlayan, 2006):

- Sürekli olarak yerleşmek amacıyla yer değiştirmek,
- Yerleşik bir düzenden başka bir yerleşik düzene geçmek,
- Kent, köy gibi bir yerleşme biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri,
- Birey ve grupların ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gitmeleri,
- Türkiye sınırları içinde, beş ve daha yukarı yaştaki nüfusun, iki genel nüfus sayımı arasındaki ikametgahının farklı olması durumudur.

Nedenleri ve sonuçları ile birlikte algılanan göç, dinamik bir süreci içermektedir. Bu sürecin, belli bir zaman dilimi içerisinde nedenleri ve sonuçları ile birlikte ele alınması, göç olgusunun tanımlanmasını, çözümlenmesini ve yorumlanmasını kuramsal anlamda karmaşık hale getirmektedir. Göç kavramı, bu karmaşıklığı içinde bir yandan uzun sürecin farklılaşan birimlerini içermekte, diğer yandan da belirli tiplerinde çözümlenmeye çalışılmaktadır (Özyakışır, 2013).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi göç, belirli bir nüfusun, belirli bir zamanda, coğrafi bir mekandan başka bir mekana doğru yer değiştirmesi olgusudur. Bu nedenle göç, durağan bir olgu değildir. Nedenleri ve sonuçları ile birlikte algılanması gereken bir süreçtir. Çünkü göçü hazırlayan bir takım sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal nedenlerle göç hareketi gerçekleşmekte, gidilen yerin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısındaki birçok değişimin nedeni durumuna gelmektedir. Dolayısıyla göç ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda göç olgusu bir sonuçtur. Aynı zamanda göçün kendisinin de toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal dönüşümlere katkıda bulunduğundan göç bir neden durumuna gelmektedir. Yine bir neden sonuç ilişkisi bağlamında bakıldığında içgöç, toplumumuzun son 74 yıllık dönüşümünün bir çok yönünü belki de en iyi açıklayabilecek yegane süreçtir. Bir sonuçtur, çünkü, yaklaşık yüz yıllık ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümün bir yansıması olarak milyonlarca insanımız, yerleşim yerlerini kimi zaman gönüllü olarak kimi zaman da zorunlu olarak değiştirmişlerdir ve değiştirmeye devam etmektedirler. Bir nedendir, çünkü bu, milyonlarca insanın hareketliliği, gerek kendi yaşamlarına gerekse de ayrıldıkları ve vardıkları toplulukların yaşamlarına olumlu ve de olumsuz biçimde etkilemektedir (Karpat, 2013; Aktaş, 2015).

Göçler doğrudan doğruya ülkelerin veya daha küçük toplulukların nüfusunu, gelişmesini, artışı veya azalmasını etkileyen önemli faktörlerden biri olmakla beraber aynı zamanda nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında da değişime sebep olmaktadır. Bu değişimlerin göç alan ve göç veren çevrelerde birbirine zıt bir şekilde gerçekleştiği görülür. Göç hareketine katılan kitlenin cinsiyet ve yaş gruplarına bağlı olarak göç alan yörelerde bu özelliklerinden dolayı yığılmalar, göç veren yörelerde de azalma söz konusudur. Ayrıca, nüfusun kalitatif yapısında meydana gelen (okur-yazarlık, iş ve meslek bilgisi ile bunlara bağlı olarak kalifiye eleman miktarında) bünyevi değişimler toplumun yapısını, kültürünü, ekonomik, politik vb. bütün kurumlarını kısa zamanda etkileyecektir. Ayrıca, göç hareketleri, geniş üyeli grupların yaşamında önemli

değişiklikler yaratarak, mesleki uğraşı ve saygınlıklarda da farklılıklara yol açmaktadır (Güllüpinar, 2012).

Türkiye'nin son elli yıldaki bir tarım toplumundan sanayi toplumuna geçme macerası içinde, iç göç hareketlerinin ana eksenini, kırdan kente göç, bir başka deyişle kentleşme oluşturmuştur. 1980'li yıllardan sonra özellikle de 1990'lı yıllarda dünyanın büyük bir dönüşümü yaşamakta olduğu konusunda yaygınlaşmış bir görüş birliği bulunmaktadır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna, fordist birikim rejiminden esnek birikim rejimine, modernizmden, post-modernizme, ulus devletler dünyasından, küreselleşmiş bir dünyaya geçiş yaşanmaktadır. Bu dönüşümler nüfusun mekansal dağılımının yeniden belirlenmesine yol açmaktadır. Dünya yeni bir uyum süreci, dolayısıyla yeni nüfus ve yer değiştirmeleri yaşayacaktır (Gürbüz ve Karabulut, 2008).

Cumhuriyet tarihimizi incelediğimizde iç göç, uzunca bir süre “köyün çözülüşü ve sanayileşme” kapsamında ele alınan bir kırdan kente göç olgusu olarak karşımıza çıkar. Ancak bugün iç göçün çehresi de değişmiştir ve değişmektedir. Kırsal kent göçü önemli ölçüde devam ediyorsa da son yılların verilerine bakıldığında iç göçün kentler arasında da ağırlıklı bir nüfus hareketi haline geldiğini görüyoruz. Bunun nedenlerine baktığımızda bir yandan Türkiye'nin kendi dinamiklerini, öte yandan da küreselleşme bağlamında teknoloji ve iletişim/ bilgi devriminin etkilerini görüyoruz (Abadan-Unat, 2006). Netice itibarıyla göç, ekonomik imkanlarla nüfus arasında denge sağlayan, aynı zamanda da insanların, kabiliyet ve ihtisaslarından en etkin biçimde faydalanmayı mümkün kılan, kişilerin sosyal, kültürel ve psikolojik arzularının tatminine imkan veren olumlu bir mekanizmadır. Bahsettiğimiz olgularla oluşan olumlu mekanizma daha çok ekonomik nedenli göç eden göçmenler için geçerlidir. Fakat zorunlu olarak göç eden göçmenler için bu olumlu mekanizmadan bahsetmek pek mümkün değildir. Göçün, olumlu veya olumsuz işleyen mekanizma olmasının yanında sosyo-kültürel değişmeyi sağlayan bir mekanizma olduğunu söyleyerek aynı zamanda göç, değişmeyi sağlayıcı faktörler için de önemli bir yere sahiptir diyebiliriz (Buzdağlı ve Kızıltan, 2011).

Araştırma amacı kapsamında beş bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; araştırmanın genel kavramsal çerçevesi ve araştırmanın bölümlerinin içeriği,

İkinci bölümde; araştırmanın amacı kapsamında, temel kavramlar, göç, kent, ulusal kimlik ve ulus devlet kavramları, göçü etkileyen nedenler, ulusu oluşturan temel

argümanlar, göç sürecinde belirleyici unsurlar, Osmanlı'nın yükseliş, gerileyiş ve Cumhuriyet'in ilk dönemi iskan politikaları, İmparatorluktan ulusa geçişte etkili unsurlar ve muhacirlerin psikolojisi,

Üçüncü bölümde; tarihte Anadolu topraklarının göç olgusu ile olan ilişkisi ve günümüze kadar geçen süreçte göç olgusundaki değişimleriyle, Anadolu'da göçü yönlendiren unsurlar tarihsel örnekler ve veriler ışığında ele alınarak hem göç alan hem göç veren hem de bir geçiş noktası özelliği ile ön plana çıkan Anadolu topraklarının bu göçlerden etkilenirliği,

Dördüncü bölümde; Anadolu'nun kent ve kırsal yaşamı, Anadolu'nun kentlerindeki ve kırsalındaki genel ekonomik, siyasal ve sosyal görünümü, özellikle Balkanlar'da yaşayan Türk kökenlilerin Anadolu'ya göçü ile birlikte kentlerdeki demografik, kültürel, ekonomik ve sosyal değişimi ve Genç Cumhuriyet'in ihtiyaç duyduğu birleştirici bir unsur olarak "Ulus" kavramının bu göçlere dayanması,

Son olarak da beşinci bölümde araştırmanın amacı kapsamında diğer bölümler özetlenerek ilgili literatür bağlamında ele alınmıştır.

2. TEMEL KAVRAMLAR, GÖÇ, KENT, ULUSAL KİMLİK VE ULUS DEVLET KAVRAMLARI

Bu bölümde, araştırmanın amacı kapsamında; temel kavramlar, göç, kent, ulusal kimlik ve ulus devlet kavramları, göçü etkileyen nedenler, ulusu oluşturan temel argümanlar, göç sürecinde belirleyici unsurlar, Osmanlı'nın yükseliş, gerileyiş ve Cumhuriyet'in ilk dönemi iskan politikaları, İmparatorluktan ulusa geçişte etkili unsurlar ve muhacirlerin psikolojisi ayrı başlıklarda ayrıntılı olarak incelenmiştir:

2.1. Temel Kavramlar

Bu başlıkta, göç göç çeşitleri, göçü etkileyen nedenler, mübadele, mülteci, muhacir, ulusal kimlik ve ulus devlet kavramları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1.1. Göç

İnsan var olduğundan bugüne kadar geçen süreçte göç olgusu, insan toplumlarının ve modern dünyamızın önemli bir olgusu olagelmıştır. Tarih boyunca insanlar birbirinden farklı nedenlerle bireysel olarak veya kitle halinde göç etmişlerdir. Bunun en bilinen bazı örnekleri; Kavimler Göçü, 93 Rus Harbi ve Hicret Olayı sonucunda yüz binlerce kişinin zorunlu olarak Anadolu'ya göç etmesidir. Toplumsal taşınma hareketleri, bireylerin, siyasi ve/veya ekonomik nedenlere bağlı olarak kişisel ve çoklu devinim şeklinde yer değiştirmeleri fiilidir. Göçsel eylemler, mekân ve yer değişimleriyle sınırlı olmamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Göç, mekansal olarak yer değiştirme süreci ile göç edilen coğrafyanın; ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal sonuçlarıyla sosyal doğasını dönüştüren nüfus hareketliliği olarak ifade edilebilir (Özer, 2004). Akkayan (1979: 21) ise göç kavramını, “kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen veya geçici bir süre için bir mekândan diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır” şeklinde betimlemektedir. Tuzcu ve Bademli ise göçü, “kişilerin gelecek yaşantılarının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, sürekli ya da geçici bir süre için bir yerleşim ünitesinden bir başkasına yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayını kapsayan sosyal bir değişim süreci” (Tuzcu ve Bademli, 2014) olarak ifade etmişlerdir. Tanımlamaların bütünündeki asıl odak, “yer değiştirme eyleminin” ötesinde “yerleşme eylemidir”.

Göç, temelde coğrafi mekânda bir yer değiştirme eylemi olarak bilinse de, sebepleri ve sonuçlarıyla bu basit eylemi aşarak kişilerin ve toplulukların üzerinde önemli değişiklikler yarattığı göz ardı edilemeyen bir gerçekliktir. Toplumsal biçimlenmelerin siyasi, ekonomik, etnik ve kültürel formlarında ve bu formlar içindeki ilişkiler düzeninde oluşabilecek değişimlerin sonucunda göç, söz konusu olan formlarda büyük dönüşümlere sebep olmaktadır (Göktürk ve Kaygalak, 1999).

Toplumsal kitleler şeklinde yer değiştirme karmaşık bir yapıya sahip, çok boyutlu bir olgudur. Göçlerin, sebepleri (istemli ve istem dışı göç), hedefleri (aktif çalışma, iltica) ve amaçlara varılarak da kullanılabilen metotları (legal, legal olmayan) gibi değişik ölçütlere uyarlanarak tanımlanması mümkünken “değişik bilimsel sistem disiplinleri olan demografi, ekonomi, tarih, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve diğer bazı ilgili disiplinler göç ile ilgili konulara farklı bakış açıları bulmaktadır”. Bu çeşitli bakış açıları arasında her branş kendine göre bir argüman oluşturmaktadır. Bir ülkeye yapılan kitlesel göç eylemi işsizlik oranını artırır, işçi maaşlarını düşürür; doğurganlık oranındaki artış demografik yapıyı dönüştürebilirken, ülkedeki mezhepsel ve etnik farklılaşmalar çatışma ortamına zemin hazırlayıp nüfus yapısı değişen ülkeyi ekonomik ve siyasi açıdan istikrarsız hale dönüştürebilir (İçduygu ve Sirkeci, 1999).

Göç bir ülkede sürekli bir ekonomik durağanlık, eşitsizlik, gruplar arasında etnik çatışma ve sosyo ekonomik açıdan bir sıkıntı atmosferine yol açacak gücü olabileceği gibi sosyo-ekonomik göstergelerin iyileşmesine de yardımcı olabilir. Nitekim bunu belirleyecek olan faktör devletin göç politikaları ve tedbirleri yanında göçün sebepleri, göçün süresi, göçe sebep olan olayların büyüklüğü ve göçmenlerin korunma amaçlı göç ettikleri yeri kalıcı yerleşim edinin edinemelerini sayabiliriz (Gürsoy, 2013).

Dünya genelinde yaşanan savaşlar, çatışmalar, ekonomik çöküntüler, kişisel ve kitlesel göç hareketlerine sebep olabilmektedir. Kişilerin bireysel olarak ya da topluca bu şartlardan uzaklaşmak üzere yer değiştirmelerine göç denilmektedir (Buzdağlı ve Kızıltan, 2011). Göçü ve göç süreçlerini etkileyen önemli bir olgu da küreselleşmedir. Küreselleşme olgusunun Dünya genelinde ortaya çıkardığı değişimler, göçü ve göç edenleri etkilemektedir. Bu gelişmeler, sosyal bilimcilerin göç olgusunu yeni gelişmelerin ışığında ve yeni verileri hesaba katarak yeni bakış açıları geliştirmelerini zorunlu hale getirmektedir (Çağlayan, 2006).

Yaşamakta olduğu ülkeyi siyasi ve/veya ekonomik sebeplerden dolayı terk edip yasal bir şekilde başka bir ülkenin sınırlarına giriş yapan ve o ülkede legal şekilde yaşayan

bireye göçmen denilmektedir. Bireyin yaşadığı ülkeyi terk edip yine başka bir ülkede o ülkenin yasalarına uygun olmayan şekillerde veya verilen süre içinde ayrılmayıp o ülkede yaşamaya devam etmesine yasa dışı göç adı verilir. Yasa dışı göçü gerçekleştiren kişiye ise yasa dışı göçmen denir. Maddi çıkar sağlanarak yasa dışı göçmenlerin bir ülkeye giriş veya çıkışlarının temin edilmesi işi ise göçmen kaçakçılığıdır. (Deniz, 2014).

Yasal vatandaşı olduğu ülkeden baskılar ya da ölüm korkusuyla başka bir ülkeye sığınan bireye mülteci denir. Sığınmacı ise mülteci olduğu henüz yetkili makamlarca onaylanmamış olan kişilere denilmektedir. İltica ise, bir mülteci ya da sığınmacının vatandaşı olmadığı ülkeye yasal ya da yasadışı yollarla girmesidir. Bir ülkenin sınırlarına doğru kitlesel göç olduğu durumlarda, ülkenin koruma oluşturmayacak şekilde ancak ülkenin bu hareketten etkilenmesi halinde uyguladığı yasal prosedür geçici koruma olarak adlandırılır (Özkarslı, 2014).

Gelişmekte olan ülkelerin en belirgin niteliklerinden biri bu ülkelerde görülen nüfus artış hızının, gelişmiş ülkelere oranla yüksek bir düzeye sahip olmasıdır. Kontrollü ve kontrolsüz olarak gerçekleşen nüfus artışı, bu ülkelerin hem dinamik bir yapıya sahip olmasına, hem de yaşanan yerleşmeler düzeni içinde ve özellikle yerleşmelerin yapısında boyutları ve çözümleri karmaşık, kontrolü güç sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nüfus artışına bağlı olarak toplumun kazandığı dinamik yapı bireylerin yeni arayışlar içinde olmalarına bağlı olarak, üst seviyede bir nüfus hareketliliğinin ortaya çıkış nedeni olmaktadır (Çağlayan, 2006). Bu hareketlilik demografik olarak büyük kentlere yönelerek bu kentlerde gecekondulaşmaya sebep olmaktadır. Ayrıca bu hareketlilik kırsal bölgelerden veya daha küçük kentlerden mega kentlere yönelen bir iç göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere oranla nüfus artış hızı yüksektir. Buna bağlı olarak, ülke topraklarında da doğal olarak artış sağlanamaması, gelişmenin koşutu olan sanayileşmeye olan eğilim, istihdam olanakları fazla olan kentlere göçü hızlandırmıştır (Buzdağlı ve Kızıltan, 2011).

Artan nüfus ve buna bağlı olarak gerçekleşen nüfus hareketliliği yerleşmeler arasında sosyo- ekonomik değerlerin dengesini farklılaştırırken aynı zamanda sosyo- kültürel farklılaşmaların da başlamasına neden olmuştur. Şehir sosyal yapısı ve kültürü ile özdeşleşme istemi, yeni kentliler arasında belirli kutuplaşmaların oluşmasını da beraberinde getirmiştir (Buzdağlı ve Kızıltan, 2011).

2.1.2. Göç Çeşitleri

Göçün birçok çeşidi bulunmakta olup, bunlar aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır:

2.1.2.1. İç göç

Bir ülkenin vatandaşlarının çeşitli bölgesel farklılıklar sebebi ile buldukları bölgeden farklı bir bölgeye göç etmelerine iç göç denilir. İç göçler sonucunda bir ülkenin nüfusu değişmez. Diğer yandan göçün yaşandığı ülkede kültürel ve ekonomik yapıda değişimler olur. (Tümertekin, 1968). İç göç farklı şekillerde anlaşılabilir. Geçici göç iç göç türlerinden biridir. Geçici göç, daha çok ekonomik nedenlerle yapılan ve göç edenin yaşadığı ilk bölgeye dönüş yapabildiği yer değiştirmeler olarak ifade edilebilir. Bir diğer iç göç türü, mevsimlik göçlerdir. Mevsimlik göçler, günlük ve/veya dönemlik göçlerdir. Transfer göçleri ise çeşitli görevler nedeniyle ikamet ettikleri mekanları değiştirmek zorunda kalan bireylerin yaptığı göçlerdir. (Bayraklı, 2007).

Herhangi bir ülke içinde bir yerleşim biriminden diğerine doğru gerçekleşen yerleşme hareketine iç göç denilmektedir. İç göçler ülkemizde kentleşmenin gerçekleşmesinde oldukça etkili olmuştur. Ülkemizde iç göç kırdan kente, doğudan batıya şeklinde gerçekleşmektedir (Akan ve Arslan, 2008). Ülke içerisinde yerleşim birimleri arasında yapılan göç hareketleridir. İç göçler köyden kente, kentten kente, kentten köye ve köyden köye şeklinde gerçekleşebilmektedir (Töre, 2016).

İç göçün belli başlı bazı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler; kırsal alanda nüfus artışına bağlı gelişen işsizlik, tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesi, toprağın verimsizleşmesi, tarımda makineleşmeye bağlı olarak işgücü ihtiyacının azalması, kentlerde iş olanaklarının fazla olması, kırsal alanda eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği olarak sıralanabilir (Töre, 2016: 51-52).

İç göç ülkelerin politik, toplumsal yapısına bağlı olarak ortaya çıkan bir göç tipidir. Göç olgusunun ülke içinde meydana gelmesi iç göç olarak adlandırılmaktadır. İç göç son yüzyılda kırsal bölgelerden kentsel bölgelere doğru gerçekleşmektedir (Akıncı ve diğerleri, 2015: 62).

2.1.2.2. Dış göç

Bir ülkeden başka bir ülkeye geçici olarak veya kalıcı bir şekilde, örneğin çalışmak gibi nedenlerle yapılan göç hareketlerine uluslararası göç denilmektedir. Bir göçün uluslararası göç olarak sayılabilmesi için göç eden kişinin bir yılı aşkın bir süredir bu

eylemi gerçekleştiriyor olması gerekir. Uluslararası göç sonucunda toplam ülke nüfusunda azalma meydana gelir. Son yıllarda yapılan göçler göz önüne alındığında çalışmak ya da eğitim nedeniyle başka bir ülkede yaşamak ya da eğitim görmek isteyenlerin sayısında gözle görülür artış olmuştur. (Özyakışır, 2012).

Bir ülkede kalmak, çalışmak, yerleşmek amacıyla başka bir ülkeden yapılan göçe dış göç denilmektedir. Dünyada hemen her ülke dış göç ile mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Dış göçlerin belli başlı bazı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler; ekonomik nedenler, savaş, işsizliğin artması, doğal afetler, etnik nedenler, ülkelerde mevcut rejimin değişmesi, sınırlarda meydana gelen değişiklikler ve uluslararası antlaşmalar ile gerçekleşen nüfus değişimleridir. Dış göçün bazı olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Olumlu sonuçları; göç alan ülkede nüfus artar. Ülkeler arası Ekonomik ilişkiler artar. Kültürler arası etkileşim artar. Ülkeye işçi girişinin olması sonucu döviz artar. Ülke turizmine katkı sağlanır. Artan nüfus ile beraber işçi kaynaklı işsizlik sorunu ortadan kalkar. Olumsuz sonuçları; göçmenler göç ettikleri topluma uyum sağlamada sorun yaşarlar. Nüfusun artması sonucu barınma ve konut sorunu ortaya çıkar, dil farklılıklarından doğan bazı sorunlar oluşur (Akan ve Arslan, 2008).

Uluslararası göçte ortaya çıkan önemli bir kavramda göç ağıdır. Göç ağları; göçmen kişilerin ülkelerinde kalan aileleri, arkadaşları ve akrabaları ile olan ilişkilerini ifade etmektedir. Göç etme davranışı göç veren toplumda zamanla yayılır. Göç davranışının yaygınlaşması ile göç ağları genişler. Göç ağlarının genişlemesi ile beraber artan göçmen sayısına bağlı olarak göç kanalları oluşmaktadır. Bu göç kanalları göçün maliyetini ve riskini azaltmaktadır. Bu nedenle göç ağları uluslararası göçü hızlandırmakta ve sürekli hale getirmektedir (Güllüoğınar, 2012).

Dış göçler uzun mesafeli olarak gerçekleşmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, büyüklükleri ve nüfuslarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Uluslararası göç dış göç kavramının içerisinde yer almaktadır. İnsanların kendi ülkelerinden çıkıp, sınırlarını aşarak başka bir ülkeye göç ederek yaşamını burada devam ettirmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Akıncı ve diğerleri, 2015).

2.1.2.3. Zorunlu göç

Zorunlu göç bazı araştırmacılar tarafından mülteciliğin üst başlığı olarak görölmektedir. Zorunlu göç kişilerin ölkelerinde meydana gelen şiddet olayları nedeni ile hayatta kalma gayesi güderek, ölkelerinden ayrılmak zorunda kalmalarıdır. Zorunlu

göçlerin tetiklenmesinde temel neden ulus-devletlerde meydana gelen siyasi ve ideolojik çatışmalardır (Altıntaş, 2014).

Kıtlık, kuraklık gibi doğal afetler, küresel ısınma ve çatışmalar gibi çeşitli sebepler toplumları göçe zorlar. Bu sebeplerden oluşan kitlesel göç hareketleri zorunlu göçlerdir. Mülteciler ve sığınmacıların yaptığı göç zorunlu göç olarak kabul edilmektedir. Bir ülkede meydana gelen yönetim baskıları ya da idari güçlükler sebebi ile belirli bir dine, ırka ya da mezhebe mensup kişilerin baskı altında kalarak zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmaları zorunlu göç hareketidir.(Özbaş, 2014).

2.1.3. Göçü Etkileyen Nedenler

Göç olgusu ortaya çıktığı ilk zamanlarda coğrafi nedenler, açlık, savaş, kıtlık ve iklim koşulları nedeniyle gerçekleşmiştir (Akıncı ve diğerleri, 2015). Günümüzde göçün pek çok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenleri belli bazı başlıklar altında toplayacak olursak; fiziki nedenler, ekonomik nedenler, sosyal nedenler, siyasi nedenler olarak sayabiliriz. Fiziki nedenler; doğal afetler, deprem, su kıtlığı, sel, volkan gibi doğa olaylarıdır. Ekonomik nedenler ise göçün birincil nedenlerini oluşturmaktadır. İstihdam kişileri göçe yönelten nedenlerin ilkidir. Bireyin içinde bulunduğu topluma uyum sağlaması istihdam edilerek üretim aşamasına katılması ile mümkün olmaktadır. Fakat istihdam edilemeyen birey topluma uyum sağlamakta zorlanmaktadır. İstihdam edilen bireyler refah seviyelerinin yükselmesine bağlı olarak toplumla daha uyumlu olmaktadır. İstihdam edilemeyen bireyler ise yeni iş olanakları elde etmek için başka yerlere göç etmektedir. İş imkanlarının az oluşu, kaynakların sınırlı olması, ulaşım zorluğu, ticaret ve turizm imkanlarının olmaması gelir dağılımındaki adaletsizlikler bireyleri göçe yönelten ekonomik nedenlerdir. Bir ülkede ekonominin gelişmemiş olmasına bağlı olarak, o ülkede yaşayanların ekonomisi daha iyi bir ülkeye göç etmeleri doğaldır (Töre, 2016: 50).

Ekonomik nedenlerin dışında kalan nedenler göçün ikincil nedenleridir. Bu ikincil nedenlerden ilki sosyal nedenlerdir. İyi eğitim alma isteği, sağlık hizmetlerine kolay erişim arzusu sosyal nedenlerin başında gelmektedir. İçinde yaşanılan topluma adapte olamama, toplumun gelenekleri ile arada bir bağın kalmaması da göçün sosyal nedenleri arasında yer almaktadır (Töre, 2016: 51).

Göçün ikincil nedenlerinden olan siyasi nedenleri en çok kitlesel göç hareketini etkilemektedir. Siyasi baskılar, etnik zorluklar ve mübadele, askeri darbeler, savaş, sınır değişiklikleri kitlesel göçü tetiklemektedir. Siyasi göç mülteci ve sığınmacı statülerinin

sahipleri olan bireylerin göç hareketi şeklinde tanımlanabilmektedir. Siyasi sebeplerle göç eden kişiler ırk, din, dil, cinsiyet nedenli eşitsizliklere maruz kalabilmektedir (Töre, 2016: 51).

Göç etmek ile ilgili karar vermek kolaylıkla alınacak bir karar değildir. Göç etmek bilinmeyene doğru yolculuk etmek demektir. Bireyin doğup büyüdüğü bildiği çevreden ayrılıp bilmediği başka bir çevreye göç etmesi riskli bir olgudur. Bu riskin göze alınabilmesi için göç eden bireyi göçe yönlendiren önemli unsurların olması gerekmektedir. Bu unsurlar göç literatüründe itici ve çekici faktörler olarak adlandırılmaktadır (Adıgüzel, 2006).

2.1.3.1. Çekici nedenler

Göç süreci, niceliksel ve niteliksel olarak homojen olmayan bir süreçtir. Göç nedenleri; bireylerin daha iyi iş imkânlarına kavuşması, daha iyi bir maddi ve manevi gelecek, yaşanılan coğrafyadaki politik veya etnik baskılardan kaçma vb. hareketleri kapsayabilir. Bireyler dahil oldukları grupla birlikte çeşitli amaçlarla birlikte hareket edecekleri gibi, daha önce göç etmiş bulunan aile üyelerine de katılabilirler. Dini baskılardan sıyrılıp dini özgürlüğe varmak göç sebebi olabileceği gibi göçebeler ile çingenelerde olduğu gibi harekete geçme isteği, içsel bir özellik de olabilir (Bhugra, 2004).

Dünyada gerçekleşen göçlerin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Esipova, Pugliese ve Ray (2013) iç göçlerin daha çok politik ve ekonomik nedenlerden kaynaklandığını, çatışma ve baskılardan dolayı her yıl binlerce insanın yer değiştirdiğini belirtmektedirler. Bunların yanı sıra bireylerin çevresel değişimler ve doğal afetlerden dolayı yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kaldıklarını belirtip, daha iyi eğitim fırsatlarına sahip olmanın da göç etme nedenleri arasında yer aldığına değinmektedirler. Todaro (1980) bireylerin göç ederken temelde ekonomik motivasyon olmakla birlikte eğitim seviyelerini ve becerilerini geliştirmek; sosyal ve kültürel açıdan baskı ortamı yaratabilen kırsal bölgeden kurtulmak; şiddet ve politik huzursuzluktan kaçmak; daha önce göç etmiş aile veya arkadaşlarına katılmak amacıyla göç ettiklerini belirtmektedir. Bhugra'ya (2014) göre kırsal bölgeden kentsel bölgeye göçlerin daha çok ekonomik ve eğitimsel sebeplerle yaşanması muhtemelken uluslararası göçlerin daha çok sosyal, eğitimsel, ekonomik ve politik nedenlerle olması olasıdır.

İç göçün arka planında yer alan nedenleri anladığımızda, Türkiye'de var olmuş olan ve yaşanan siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal, kentsel ve yapısal birçok sorunun altında

yatan nedenlerin ortaya çıkarılabilmesi, bunlara yönelik çözümler ve politikaların geliştirilebilmesi mümkün olacaktır (Özdemir, 2012). Göç süreci sosyal bir değişim sürecidir ve göç sürecinde bireyin yalnız ya da başkalarıyla politik, ekonomik, eğitsel vb. nedenlerle bir bölgeden diğerine kalıcı olarak ya da uzun süre için başka bir coğrafyaya yönelmesi söz konusudur (Bhugra, 2014). Farklı farklı gruplar göç sürecini çoğunlukla politik, ekonomik, eğitimsel gibi farklı sebeplerden ve kaynaklardan deneyimlemektedirler. (Bhugra, 2003; Bhugra ve Becker, 2005). Bireyleri ve grupları farklı nedenler göçe iter. Yalçın'a göre Türkiye'de iç göçün nedenleri, bazı kentlerde sanayinin hızla gelişmesi, kırsal alandaki yapısal dönüşüm, nüfus artışı, itici-çekici faktörler ve güvenlik olayları şeklinde sıralanabilir.

2.1.3.2. İtici nedenler

Lee'ye (1969) göre göç olgusunda ana dört faktör vardır. Bunlar şu şekildedir, (Akt., Yalçın, 2004):

- Yaşanılan yere ilişkin değişkenler,
- Göç edilecek yerle ilgili değişkenler,
- İşe karışan engeller,
- Kişisel Değişkenler

Bu maddeler göç olgusundaki itme-çekme kuramının temel işleyişini ve öğelerini oluşturmaktadır. İtme-çekme kuramına göre hem ayrılan yerde hem de gidilen yerde bulunan itici ve çekici faktörler karşılıklı bir bütünlük oluşturmaktadır. Göçe yönelik çekmeyi temsil eden olumlu faktörler ve göçe yönelik itmeyi temsil eden olumsuz faktörler, birlikte bir bütünlük ortaya koyarlar. Yaşanılan yerdeki ve gidilecek yerdeki itme-çekme faktörleri de kendi içerisinde bir bütünlük içerisinde göz önünde bulundurulmalıdır (Çağlayan, 2006).

Lee, göçün sanılanın aksine basit bir süreç olmadığını ve daha karmaşık adımlara sahip bir olay olduğunu belirtmiştir. İtme-çekme teorisinde, Lee, hem bu faktörlere hem de konuya ilişkin engellere ve bireysel değişkenlere yer vermiştir (Yalçın, 2004).

2.1.4. Mübadele

Mübadele kelimesi, Arapça “bedel” kelimesinin kökünden türemiş, “değiş-tokuş, trampa, bir şeyi başka bir şey ile değiştirmek” olan mübadele ve “mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş” anlamına gelmektedir. (Devellioğlu,

1988: 835; Püsküllüoğlu, 2004: 949). Mübadele; bir göç türü olup, Türk siyasi tarihine ne zaman ve hangi şartlar altında dahil olduğuna dair örnekler aşağıda incelenmiştir.

Türkiye’de son yıllarda mübadele kavramının farklı bilim dallarında ve değişik açılardan siyasi, sosyal, ekonomik, toplumsal, kültürel boyutları irdelenmiş olsa da, halen zorunlu göç sınıflandırılmasına tabi tutulması ciddi problemler yaşatmaktadır. Bu sebeple mübadelenin enikonu tanımlanması ve geçmişte hangi görünümde karşımıza çıktığı örnekleriyle sunularak ortaya konulması gerekmektedir. İki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokolle, hukuksal çerçevesi, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların (nüfusları değiş-tokuş edecek devletlerden oluşan) karma ve/veya uluslararası bir komisyon vasıtasıyla yürütüldüğü ve/veya denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer(ler) ile iskân birimlerinin daha önceden tespit edildiği; hatta göçmenlerin iâşe, sağlık gibi temel ihtiyaçları için özel birimlerin oluşturulduğu, sistematik kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketine mübadele denir.

Mübadele denildiğinde tarihimizde ilk akla gelen 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi olsa da mübadele kavramının resmi-tarihi belgelere girişi ve Türk siyasi tarihi açısından mübadele olgusunun ilk örneği 1923 yılından öncesine rastlar ve Osmanlı Devleti ile Bulgar Krallığı arasında varılan anlaşma neticesinde uygulanmıştır. İkinci Balkan Savaşı ertesinde iki devletin de imzaladığı 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşmasına dâhil edilen bir protokole ilk kez açık bir biçimde mübadele olgusunu içeren bir madde eklenmiş, buna göre de ortak sınırın 15 km. içerisindeki bölgede bulunan Bulgar ve Müslüman uyruğun isteğe bağlı olarak mallarıyla birlikte değişimi söz konusu olmuştur (Önder, 1991). Protokolün birinci, üçüncü ve dördüncü maddelerinde, hangi bölgelerdeki hangi nitelikteki nüfusun nereden nereye nakledilecekleri, gayrimenkul durumunun ne olacağı, hatta nakil araçlarının teminine dek kararlar sıralanmıştır (Sarısır, 2006). Türk ve Bulgarlardan oluşan Muhtelit (Karma) Komisyonun çalışmaları sonucunda ise, Osmanlı’nın Ekim 1914’te Birinci Dünya Savaşına girmesine dek 48 bin 570 Müslüman ve 46 bin 764 Bulgar mübadele edilmiştir (Önder, 1991; Halaçoğlu, 1995; Cemal Paşa, 1996; Ağanoğlu, 2001; Sarısır, 2006).

2.1.5. Mülteci

Mülteci kavramı da anlamı tam olarak ayırddilemeyen, karışıklıklara yol açan çoğu zaman sığınmacı, göçmen kavramlarıyla karıştırılan bir kavramdır. Birbiriyle iç içe geçmiş

iki kavram arasındaki benzer unsurun ‘insan’ kavramı olmak ile birlikte birbirlerinin yerine kullanılsalar da hukuken anlam bakımından değişiklik göstermektedirler.

Mülteciler hakkında günümüzde gittikçe yoğunlaşan siyasi ve hukuki tartışmanın kaynağındaki Kant’ın “Ebedi Barış (Perpetual peace)” kitabında bahsettiği ‘evrensel misafirperverlik’ kavramıdır. Kant’a göre hiç kimse bir başkasından daha çok, bir yerde bulunma hakkına sahip değildir. Bu bağlamda, ülkesinden zorunlu olarak göç eden insanlar gittikleri yerde hoşgörü ve misafirperverlikle karşılanmalı ve geri dönüş yapmak istememeleri durumunda, o toplumun düzenlediği hukuki haklara sahip olmalıdırlar. Kant’ın bahsettiği misafirperverlik kavramı ev sahibi devletler için bir davranış şekli belirlemektedir. Bu düşünceye göre göçmenleri konuk eden devletler teamül hukuku gereğince gelenlere hak temelli yaşama alanı sunmalıdır. Bu yaşama alanı oluşturulduktan sonra gelenler artık bir misafir değil, toplumun bir parçasıdır (Keskin, 2016). Mültecilerle ilgili elimizdeki temel metin olan Uluslararası Mülteci Hukuku’nun birçok hükmünde Kant’ın ebedi misafirperverlik kavramının izleri görülür. Her ülkenin mülteci tanımı 1951 Cenevre Sözleşmesi öncesi, kendi iç tüzüğü ve yasaları içinde tanımlanmıştır. Ancak ulusları birbirine bağımlı hale getiren ortak bir sorun olduğu için, mülteci hareketleri zorunlu olarak çok sayıda ulusu kapsayan ortak bir tanıma gereksinim duymuştur. 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne göre (md.1); “İrki, dini, milliyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönmeyen veya dönmek istemeyen kişidir.” olarak tanımlanmıştır. Mülteci hakkı kalıcıdır, göç eden kişilerin yaşama hakkının ve özgürlüklerinin tehlikede olduğunu ve mülteci olmalarının bir zorunluluktan kaynaklandığını belirtir. Doğal afetler, ekonomik kaynaklı göç, yoksulluk birer zorunlu göç nedeni olarak kabul edilmeyip, mültecilik hakkının kazanılmasında ölçütün baskı ve şiddete karşı hayatın tehlike içinde olması gerektiğinin kabul edilebilir bir sınır olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.6. Muhacir

Arapça kökenli bir sözcük olan muhacir, göç anlamına gelen hicret kelimesinden türeyen Türkçede göçmen olarak ifade edilen bir sözcüktür. Ancak, göçmen olarak adlandırılabilen diğer kişilerden, sayı, nitelik ve dönmeme üzere yerleşme vb. bakımlardan farklılık göstermektedir. Muhacir, Osmanlı’nın dağılım süreciyle ilintili olup, daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya’dan ya bir sıcak çatışma neticesinde ya oralarda kendisine yapılan baskılar dolayısıyla ya da bir İslam ülkesi olan Osmanlı’da yaşamayı

tercih etme sebepleriyle gelen ve geldiği yere bir daha dönmeyip iskâna tabi tutulan, - soy kütüksel manada- etnik kökeni (devletçe) mühim olmayan Müslüman göçmen kimseye verilen addır (Arı, 2000).

Bir kavram olarak mübadilin, Türk belgelerinde hep var olmasına ve mübadilleri diğer göçmen kitlelerden ayıran bir niteliğinin olduğu bilinmesine karşın günümüz Türkçesindeki geniş kullanımı açısından yeni bir terminoloji olduğunu belirtmek gerekir. Zira mübadillerin Türkiye kaynaklarına girişi ile, bu kavramın geniş bir ilgi alanı olduğu yakın zamana kadar, resmi kaynaklarda mübadiller için muhacir kelimesi kullanılıyordu. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin mübadele ile gelen göçmenleri, başka yollarla gelen göçmenlerden resmi kaynaklarda net bir biçimde ayırdığı bir terminoloji kullanımı söz konusu değildir. Cumhuriyet Arşivindeki birçok belgede ve hatta TBMM görüşme tutanaklarında mübadiller için “muhacir” (ve daha çok halk arasında bu kelimedenden türetilmiş “macur/macır”) tanımlamasının sıklıkla yapıldığı görülmektedir. 19. yüzyılın başından beri (hatta 1699'da gerçekleşen ve ilk ciddi toprak kaybı olarak nitelenen Macaristan'ın kaybını takip eden göç sürecini göz önüne alırsak 18. yüzyılın başından bu yana) göç ve göçmen sorunu ile mücadele eden bir coğrafyadaki -devlet yetkilisi olsun ya da olmasın- kimselerin, bunları ifade ederken kalıplaşmış ve genel bir biçimde “muhacir” ifadesini kullanması anlaşılır bir durum arz etmekle birlikte, Anlaşmanın 3. maddesinde belirtildiği üzere, mübadelenin Balkan Savaşlarında Yunanistan'a bırakılan bölgeden Ekim 1912 sonrası göçen/göçmek zorunda bırakılan Müslümanları da içermesinden ve Balkan Savaşı göçmenlerine de “muhacir” denmesi dolayı, muhacir/mübadil ayrımının yapılamadığı anlaşılmaktadır. Ancak, mübadelenin -kapsamı, önemi ve etkisi bakımından hayli geç bir tarih olmasına karşın- 1990'lardan itibaren özellikle sosyal bilimlerde giderek artan bir ilgiye maruz kalması ve mübadeleye dair yayın ve tartışmaların hız kazanması dolayısıyla son yıllardaki çalışmalarda muhacir/mübadil ayrımının kavramsal olarak net bir biçimde ortaya konulduğuna tanık olunmaktadır (Aytaş, 2007; Gülcan, 2010).

2.1.7. Ulusal Kimlik Kavramı

Ulusal Kimlik ve ulus, vatan vb. gibi ulusal kimliğe ilişkin ve onun alt başlıkları konumunda önemli yerleri olan bu kavramlar, farklı sosyal bilim disiplinleri tarafından incelenmeleri sebebiyle farklı yönlerden ele alınmış kavramlardır. Neredeyse her sosyal bilim disiplini bu kavramları kendi araştırma nesnelere uygun olacak şekilde tanımlamış ve araştırma yöntemi olarak da kendi yöntemlerini kullanmışlardır. Tıpkı alt ana başlıkları gibi ulusal kimlik kavramı da farklı disiplinlerce farklı şekilde araştırma konusu edilerek

tartışılmaktadır. Bu durumun sonucunda ise bu kavramların farklı disiplinlerce konu edilmesi sonucu, kavramların aynı sözcüklerle ifade ediliyor olmasına rağmen içeriklerinin birbirinden çok farklı manalara gelmektedir.

Ortaya çıkan bu sorun çalışmamız açısından da manidar bir örneğe işaret etmektedir. Sorunu, Ulusal kimlik konusunda çok sık ifade edilen bir tartışma ile “Millet” ve “Ulus” aynılığı / farklılığı konusu ile açıklamak mümkündür. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “millet” kelimesi, “ulus” kelimesiyle aynı anlamda gösterilmesine rağmen, bugünkü sosyolojik anlamda kullanılan “millet” kelimesini tam anlamıyla karşılamamaktadır (Niyazi, 2000). “Millet” kelimesi, içerik itibariyle daha çok manevi değerlerle ilintilidir. Yine Ferit Develioğlu’nun, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugatında “millet” kelimesi, “din, mezhep, bir dinde ve mezhepte bulunanların topu” (Akt. Niyazi, 2000: 20) anlamına gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda da “millet” kelimesinin, Ermeni Milleti, Rum Milleti, Yahudi Milleti gibi müslüman olmayan gayr-i müslimler için kullanılmış olması bu kelimenin “ulus” kelimesinden farklı anlamda olduğunu göstermektedir. Aynı yerde doğmuş insan topluluklarını ifade etmek için kullanılan “nation” kelimesine Türkçe karşılık gelebilecek kelime “Ulus” ya da “Budun” kelimeleridir. Burada bir kavram kargaşası bulunmaktadır ve bu kargaşanın en önemli tartışma alanı, farklı disiplinlerin konulara yaklaşım biçimleri ve toplumların “uluslaşma” süreçlerinin farklılığıdır. Toplumsal yaşamda millet, ulus, halk, kabile, cemaat, kavim ve hatta aşiret gibi sosyal oluşumlar adeta birbirine girmiş ve birbirlerinin etki alanlarını daraltma ya da genişletme durumuyla karşı karşıya kalmıştır (Türkdoğan, 1999).

Millet ve Ulus kavramlarının farklı ya da aynı olduğu tartışmaları nispeten de olsa ortak bir noktada sona erebilmiştir. Millet kelimesi her ne kadar da dilimize Arapçadan geçmiş olsa da, milli varlığımızı belirtmek üzere esas anlamından farklı bir anlam kazanmış ve Türkçenin sık kullanılan kelimeleri arasına girmiştir. Ulusal konuların ve duyguların tarifi ya da ifade biçimi “millet” kelimesiyle sağlanmış, devletin çeşitli kurumları da isimlerinin başına “millet” kelimesini getirmiştir. Fakat sorunun bu şekilde aşılmış gibi görünmesi, farklı disiplinlerin bu konuya aynı bakış açısı ile yaklaşmaları anlamına gelmemektedir. “Millet” ve “Ulus” kelimelerinin yanı sıra çalışmamızın özünü teşkil eden “Ulusal Kimlik” konusu / kavramı üzerinde de yine farklı disiplinlerin farklı yaklaşımları mevcuttur. Ulusal kimliği bir sosyolog; aynı etnik kökene sahip olma bilincini grupsal aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüştüren insan topluluğu olarak tanımlayabilecekken, bir hukukçu için aynı kavramın içeriği “bir devlete vatandaşlık

bağıyla bağlı insanlar topluluğu” anlamına gelebilecektir. Yine uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde bu kavram, Birleşmiş Milletleri referans alarak kolaylıkla devlet adını verdiğimiz siyasi birim anlamında da kullanılabilir (Erözden, 1997). Ulusal kimlik konusunda tartışılmayan bir gerçek / yargı varsa eğer, o da hiçbir disiplinin bu terim üzerinde tanıma dayalı uzlaşmış bir içeriği bulunmadığıdır. Dolayısıyla bu sorunu çözümlene açısından “Ulusal Kimlik” konusuna bir tanım denemesiyle başlamak yerine, farklı disiplinlerin ve kuramcılarının konuya bakış açılarındaki ortak paydaları aramak daha doğru olacaktır. Yani bir Ulusal kimlik tanımı yerine, ulusal kimliğe ilişkin yaklaşımların ortak noktaları nelerdir? Farklı bilimsel disiplinler Ulusal kimlik konusunda, en azından, Ulusal kimliğin alt unsurları hakkında ortak yaklaşımlar geliştirmişler midir? Ulusal kimlik, başlı başına tanımlanması gereken bir kavram mıdır yoksa Ulusal kimlik için de olmazsa olmazlar var mıdır? Tüm bu soruların tek amacı, kavram olarak ulusal kimlik üzerindeki anlam kaymalarının varlığına işaret etmek değil, bu konular üzerine yoğunlaşmış araştırmaların izledikleri yöntemlerin de farklı olduğunun altını çizmektir.

Smith, Anderson ve Gellner’in bu konudaki çalışmalarına baktığımızda Ulusal Kimliğin, birçok ögenin ve alt unsurunun bir araya getirilerek oluşturulabildiğini görmekteyiz. Smith’e göre bu unsurlar, topluluk mensuplarının kendilerini özdeşleyecekleri, aidiyet hissi duyacakları belli bir toplumsa mekan, az çok hatları kesin ve sınırlanmış bir toprak parçasının hatırlattıkları, Anderson’da, uluslaşma sürecini başlatan, ulusların kimlik edinme bilincine ulaşmasında çok önemli bir faktör olan “dil” ve nihayet Gellner’de siyasi birim olan devletle ulusun örtüşmesi ve ulusal kimliğin ulus devletlere ideolojik destek sağladığı ulusları yoktan var eden bir akım olmasıdır (Smith, 1999; Önür, 2001). Birçok ögenin bir araya getirilerek oluşturulmasıdır. Hepsinde ortak olan şey Ulusal kimliğin alt unsurlara dayandırmak zorunda kalmalarıdır. Çünkü birey, üyesi olduğu her gruba, kendine ait saydığı sosyal zümreye bağlılık duyacaktır. Aile, bölge din, sınıf, cemaatler vs. gibi kimlikler, kimi zaman birbirleri ile örtüşür, kimi zaman birbirlerini destekler, kimi zaman ise çatışır. Hangi kimliğin önde olduğu şartlara ve alt unsurların etki derecesine göre değişir (Erözden, 1996). Ulusal kimlik, bütün bu yan- kimlik unsurlarının aşılması, tümünün ortak inanç ve değerler sisteminde birlikteliğidir. Türkdoğan’ın yan- kimlikler olarak adlandırdığı alt unsurlar, Ulusal kimlik konulu çalışmaların birçoğunda bulunmaktadır (Türkdoğan, 1999).

2.1.8. Ulus Devlet Kavramı

Ulus-devlet kavramının uluslararası anlamda ve uluslararası hukuk düzeyinde kullanılmaya başlanması 1648 tarihli Westphalia Barış Antlaşması'na dayandırılır. Bu şekilde, devlet ve yönetim kavramları söz konusu olduğunda Ulus-devlet, üç yüz elli yıla yakın bir süredir, müstakil ve yerine bir başkası düşünülemeyecek kadar hegemonik bir kavram olmuştur. Ancak son yirmi beş yıldır özellikle küreselleşme bağlamında, ulusu bir arada tutma yetisinin zayıfladığı yönünde eleştirilere maruz kalmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2000).

Evensel olarak düşünüldüğünde, ulus-devlet konulu literatürde; ulus-devlet kurgularının ve buna bağlı yapısal özelliklerin üç temel grupta toplandığı görülmektedir. “Birinci grupta, Avrupa ve Avrupa yakın çerçevesi merkezli ulus devletler yer almaktadır. İkinci grup, özellikle Amerika kıtasında gözlenen, yerli halkın soykırımla ortadan kaldırılması ve yerine tümüyle göçmen bir nüfusun getirilmesiyle oluşturulan ulus-devletlerden oluşmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan sömürgeleştirmeye karşı sınırlama hareketleri sonucu oluşan ulus-devletler ise üçüncü grubu oluşturur (Erözden, 1999).

Ulus devlet kavramı daha çok, “politik” olarak örgütlenmenin bir göstergesi niteliğinde olmakla birlikte, “türdeşlik”, “iktidar”, “kapitalizm”, “güç” ve “şiddet” konularıyla birlikte tartışılmaktadır. Zira bu konudaki çalışmaların birçoğu, ulus-devlet formunun “oluşturulma” sürecinin bu başlıklardan bağımsız bir şekilde tartışılmayacağını göstermektedir. Örneğin ulusu mutlak bir belirsizlik olarak tanımlayan Max Weber, devletle ilişkisinin ancak politik olarak kurgulanabileceği tespitinde bulunmaktadır. “Mutlak belirsizlik taşıyan ulus teriminin ardında herhangi bir nesnel öge varsa o da siyaset alanına ilişkindir... Ulus, kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi taşıyan bir topluluktur.” (Karakaş, 2006). O halde ulus, siyasal bir topluluk olarak, devletin aygıtlarını bağımsız bir iradeye ulaşmak için kullanmış ve yine devleti kendini meşrulaştırmanın aracı olarak görmüştür. Modernliğin “siyasal” birlikteliğini/biçimini oluşturmuş, rasyonel ilke ve yasaların şekillendirdiği bir çerçeve içinde bütünleşerek aklın ilkelerinden esinlenen ve yasalar tarafından yapılandırılmış bir devlete ihtiyaç duymuştur (Touraine, 1994). 16. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyıla gelindiğinde siyasal kurumlaşmasını pekiştirmeye başlamış olan kapitalizm de ulus-devleti bir meşruluk zemini olarak kullanmış ve siyasal anlamda ulus-devlet formunun icadına katkıda bulunmuştur. Bu anlamda ulus-devlet,

“belirlenmiş sınırlar dahilinde yönetim tekeline sahip, bu yönetimi hukuk yaptırımına tabi kılan iç ve dış şiddet araçlarını doğrudan kontrol eden bir kurumsal hakimiyet yapısı haline dönüşmüştür” (Sarıbay, 2000). Böylece devletin var olabilmesi ve yasal olarak varlığından söz edilebilmesi için bir takım şartlar ortaya çıkmıştır. Sınırları belli bir alan ve sınırlandırılan bu alan içinde otorite ve gücün tek elde toplanması ve siyasal olarak kurulan devletin diğer devletlerce de tanınması. Kısacası devlet, “sınırları belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir insan topluluğunun yaşımını kolaylaştırmak için oluşturduğu ve varlığı diğer devletlerce de tanınan bir aygıt (mekanizma) ve örgüt” formuna dönüşmüştür (Ateş, 1999).

Modern ulus devlet, sınırları belli bir toprak parçası dahilinde, yasal ve hukuki güç kullanma hakkına sahip, vatandaşlarını aynı türden ve kökenden varsayarak, ortak kültür ve semboller yaratma yoluyla köken mitlerini tedavüle sokma işleviyle, uzun süredir rağbet gören bir devlet formu olmuştur. (Guibernau, 1997). Kapitalist ekonomi yoluyla da yine oldukça geniş bir kabul görmüş ve büyük bir alana yayılma fırsatı bulmuştur. Tüm kapitalist devletlerin aynı zamanda ulus devlet formuna sahip olması, kapitalizm ile ulus-devlet birliğinin tesadüf olmadığını bir göstergesidir. Ancak artık kapitalist ekonomik sistemi ulus-devlet sınırlarının içerisinde tutabilmek bile mümkün değildir. Küresel kapitalizm, ulus-devleti dünya ekonomisine bağımlı kılarken diğer yandan ulusal, dilsel ve kültürel bağımsızlık gibi ulusal kimlik açısından son derece önemli olan unsurları erozyona uğratmıştır. Varlık nedenini ulusal bağımsızlık ve kimlik üzerinden meşrulaştıran ulus devlet, kendi toplumuna ve uluslararası düzlemde parçası olduğu ulus-devletler sistemine bakar. Devletin tavrı ise içerde bağımsız olarak dışarda ise diplomasi alanında var olan değişimlerle oluşturulur (İçli, 2002).

O halde bir devlet tanımı öncelikli olarak meşruiyetin sebebi olan “ulus” ve uluslararası anlamda diğer devletlerle olan ilişkisinin tavrını belirleyen “ulusçuluğu” doğuran koşulları, sonrasında ise ulus-devlete devletler sistemi içerisinde refah ve güç sağlaması beklenen kapitalist bütünleşme koşullarını hesaba katmak durumundadır. Dolayısıyla, toplumsal taleplere karşılık olarak kurumsal yapının merkezileşme ve ayrımlaşmasını önemseyen işlevselci devlet tanımlarının aksine, çağdaş ulus-devlet, ulus-devletin ortaya çıkışı ve kapitalizmin getirdiği dönüşümler arasındaki tarihsel bağlar üzerinden tanımlanabilir (Tekeli, 1998).

Ulus-devlet formunun içeriğine yönelik bu açıklamalardan sonra, bu formun nasıl oluşturulduğunu ve hangi şekilde kabul ettirildiğini tespit edebilmek için ulus- devlet ve

Ulusal kimlik konularının birbirlerine olan konumlarını da kısaca ortaya koymakta fayda bulunmaktadır. Bu şekilde ulus-devletin mi Ulusal kimliğe göre yoksa Ulusal kimliğin mi ulus-devlete göre belirlendiği sorularına cevap aranacaktır (Boztemur, 2006).

Özellikle ulusalcı ideologlar tarafından bir bütünlük ve tutarlılık arzusunun gerçekleşebilme hayali olarak da ifade edilen ulus-devlet temelinde, eşit bir kimlik hissi taşıyan, ortak bir geçmişi paylaşan, çoğunlukla aynı dili konuşan, ortak inanış ve gelenekleri olan, aynı menfaat ve endişelerle birbirlerine bağlanan ve aynı amaçlara sahip olan insanların oluşturduğu bağımsız uluslar arası “siyasi” bir toplumdur (Vatandaş, 2004).

Ulus-devlet bir siyasal iktidar olgusu olduğuna göre, bu iktidarının da iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi, iktidarın kendini meşru kılmak için başvurduğu “ilke”, ikincisi de siyasal iktidarın kullanımı yani “uygulama”dır. Bu iktidarın uygulama alanı devlet diyebiliriz. Ancak her iktidar gibi, ulus-devlet de, kendini meşru kılacak kuramsal ve kavramsal düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. İşte bu ihtiyacı içinse “ulus” kavramına yönelmektedir. Bu yönüyle ulus-devlet ve Ulusal kimlik bağlamında iktidarın “ilkesi” ulustur. Yani ulus-devlet “erkini ulus adına kullandığını iddia eden ve yarattığı zorlamayı bir gerekçe ile haklı gösteren bir iktidar türünün hem kavramsal hem de aygıtsal görünümüdür.” (Akal, 1995). Başka bir ifadeyle bu süreçte, devletin kimliğiyle devleti oluşturan yurttaşların varsayımsal kimliği örtüşmüştür (Erözden, 1996). Ulus-devlet kurgusunda toplumu belirleyen etken ulus kavramı çerçevesinde gelişmekte, devlet ise ulusun bir bakıma temsilcisi olarak belirlemektedir. Böylece bir topluluk halinde ortak bir amaç ve ülkü için yaşamaya karar vermiş insanların oluşturduğu grup olarak tanımlanan “ulus” gerçeği, beraberinde ulus-devlet gerçeğini de ortaya çıkarmıştır (Aydın, 1999).

2.2. Ulusu Oluşturan Temel Argümanlar

Uluslu oluşturan temel argümanlar aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır:

2.2.1. Dil

Tarihsel sürece baktığımızda, dil birliğinin ulusun unsuru olması durumu, ilk olarak, Almanya ve İtalya'nın ulus-devletleşmesi sürecinde gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Fakat bu anlayış, Fransız Devrimi sürecinden sonraki dönem için de geçerlidir. Fransız ulus anlayışının ilk dönemi için salt yurttaş olmak önemli olsa da dil de son derece önemlidir (Erözden, 2008).

“Dil birliği” durumunun ulus-devlet içerisinde bir kurgu olmaktan öteye gidememesi, pratik sürecin dilsel çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre, mevcut bir ulus-devlet

yapılanması içerisinde tüm bireylerin aynı dili konuştuğu varsayımı, objektif temelden yoksun, salt siyasal içerikli bir yargıdır. Bu duruma örnek olarak, İtalyan devletinin ilk kurulduğu sırada, bugün İtalyanca olarak adlandırılan dilin konuşanlarının tüm nüfusa oranının yüzde ikiyi geçememesi gösterilebilir. Diğer yandan, modern İbranice, Yunanca, Fince gibi diller ulus-devletin oluşumundan sonra yapay olarak yaratılmıştır (Erözden, 2008). Yani, diller devletlerle birlikte çoğalmaktadır (Hobsbawm, 2010).

Dilin siyasallaşması sürecini kısaca hatırlarsak, iletişim kuran bir elit kesimden bir topluluk yaratılıp, ortak dilin (özellikle basılı) yaratımı ile bir sabitliğe kavuşturulması ve en önemli evre olarak, yöneticiler ya da elit kesimin resmi ya da kültür dilinin kamu eğitimi ve diğer idari mekanizmalar ile modern devletin fiili dili olması süreci olduğunu ortaya koyarız (Hobsbawm, 2010). Buna göre, sözlükler ve gramer kurallarıyla birlikte normlara bağlanmış olan dillerin öğretilmesi, eğitim yolu ile gerçekleşecektir (Thiesse, 2010).

1789'da Fransızların yüzde ellisinin Fransızca'yı hiç konuşamaması, Kuzey ve Güney Fransa'da hiç kimsenin Fransızca konuşmaması durumu, Fransa'da Halk Eğitimi Komitesi'nce raporlanmıştır. Demek ki bu komitenin dil ile görevleri olmuştur. Bu süreç, Türkiye'de de, halkçılık-ulusçuluk bağlantısı temelinde, halk eğitimine verilen önemle birlikte, Halk eğitimi bölümü, halk derslikleri, millet mektepleri, halk okuma odaları, Halkevleri ve Köy Enstitüleri ile benzer niteliklidir. Bunun yanında, genel ve tekelci bir ilköğretim sistemi kurulmadan ulusal bir dil ve dil birliğinden söz etmek de zor olacaktır (Erözden, 2008). Eğitim sisteminin, doğal olarak ulus- devlet bu konudaki aracı, temel de okul olmakla birlikte, dernek, vakıf, komite gibi araçlar olabilmektedir. Bunun yanında bu araçlara kaynak toplamak adına, halk edebiyatı derlemeleri, ulusal dilsel-kültürel bir miras yaratmak adına kullanılacak bilimsel toplantılar önemlidir. Bu duruma ise Türkiye'de Halkevleri, Türk Tarih Kurumu çalışmaları ve Türk Dil Kurumu'nun dil ve tarih ve kültür alanındaki çalışmaları örnek verilebilir.

Kısaca, dil unsuru ulus-devlet içerisinde ulus projesinin bir ayağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ulus-devletin içinde, toplumsal pratikler çevresinde şekillenen ulusçuluk anlayışının içeriği de bu şekillendirmeyi etkilemektedir. Örneğin, dil İtalya örneğinde olduğu gibi ulusçuluğun rengini de belirlemektedir.

2.2.2. Toprak Birliği

Ülkesel bütünlük temelinde bakıldığında, bu ölçüt bizi ulus-devletin genel tanımındaki “toprak parçası” unsuruna götürmektedir. Bu açıdan, ulus eşittir ülke, yurt gibi bir denklem kurulabilmektedir. Yani, yurdun türdeş bir insan topluluğunu barındıran türdeş bir coğrafi bütün olarak kurgulanması, bu denklemi doğrulamaktadır (Erözden, 2008).

Bir ulusu devlet bağlamına yerleştirmek, zor bir meseledir. Bu konuda, bir ulusun toprak bütünlüğü nasıl tanımlanabilir ve ulusların kendi aralarına maddi sınırlar nasıl konulabilir gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Farklı ulusların varlığı ilkesi, devletlerin kuruluşunda rol oynayan ekonomik, askeri güç ilişkilerini maskeleyen, siyasal ve etik açıdan cazip olsa da, meselenin ortaya çıkışı gizli ve trajik çatışmaların temelinde gerçekleştirilmiştir (Thiesse, 2010).

Coğrafyanın türdeşliği açısından bakıldığında, bu türdeşlik bizi sınır kavramına götürmektedir. Sınır, bir siyasi otoritenin erkini kullanabileceği toprak parçasının etrafını çizgileyen çizgi anlamında olmakla beraber, tarihsel süreç içerisinde bazı değişik içeriklere sahip olmuştur. Örneğin, Antik Yunan, Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rus İmparatorluklarında, mülkü çevreleyen sınır, ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla, herhangi bir coğrafi nirengi noktası olmaksızın kesintisiz devam eden ve türdeş bir toprak parçasını çevreleyen sınır anlamındadır.

Ulus-devlet kurgusu içerisinde ulus ile ülke, yurt arasında ideolojik bir ilişki yaratılmakta ve yurt kavramı kurgunun bir parçası olarak, bütünü içerisinde yerleştirilmektedir. Böylece sınırlar da bütünü içinde yer alan yurdu çevreleyen çizgiler olarak dokunulmazlık ve kutsallık kazanmaktadır. Bu çerçevede bütünleşen ülke, yurt ve sınır kavramları yeni içerikleriyle toplumsal ölçekte benimsetilmek ihtiyacı duyulmaktadır. Bu yolda bazı araçlar kullanılmaktadır. Bunlardan ilki yukarıda da bahsettiğimiz zorunlu askerlik hizmetidir. Böylece, kutsal yurt, kutsal bir görev ile korunmaktadır. İkincisi ise, yurdu çevreleyen sınırların ideolojik içeriğini objektif nitelikte olduğu iddia edilen bir takım unsurlarla takviye etmektir. Bu duruma örnek olarak, Fransa’daki “doğal sınırlar” kuramı gösterilebilir. Diğer yandan Türkiye’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı tarihte henüz işgale uğramamış Osmanlı Devleti topraklarını çevreleyen sınırlar, daha sonra “Misak-ı Milli” olarak ulusal sınırlar olarak belirlenmiş ve ulusal devletin kuruluşunda ideolojik bir içeriğe büründürülmüştür (Erözden, 2008). Bu durum, coğrafyanın ulusallaştırılmasına, konumuz açısından belirgin bir örnek oluşturmaktadır.

Buraya kadar bahsettiğimiz coğrafyanın ulusallaştırma süreci, siyasal bir anlam taşımaktadır. Bu duruma farklı bir açıdan baktığımızda, siyasal süreçten farklı olarak sanatsal (edebiyat, resim, mimari vb.) anlamda da coğrafyanın ulusallaştırıldığı görülmektedir. Yani, tarihi binalar ve gelenekler gibi doğa da ulusal kimlik alanına yansıtılabilir. Doğa, modernliğin tahribatının tehdidi altında kalan bir yapı olarak yansıtılabilir. Böylece, tarihi binalar ile ilgili alınan önlemler, doğa için de alınabilir. Bu anlamda, edebi ve resimsel temsiller, bilimsel metinler ve doğal güzelliklere karşı estetik bir bakışın geliştirilmesi, bu güzelliklerin ulus için önemini ortaya çıkarır ve ulusun onları koruması yurtsever bir temele dayandırılır. Bir yandan sit alanı ilan edilip koruma altına alınan doğa, bazı yurtseverlerin kurdukları dernekler aynı zamanda halk geleneklerinin, zanaatların veya eski köylerin korunması ile de ilgilenirler. Buradan da çıkarabiliriz ki, ulusçuluk öncesi dönemden kalma bütün üretimler, uluslaştırmaya konu olmuştur. Bütün çağdaş üretimler ulusal terimlerle yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Böylelikle, kimlik inşası yeni bir aşamaya, kitle kültürü aşamasına girer. Kimliksel referanslarla ilgili temsiller, nüfusun bütününe yayılır ve okul döneminde ve sonrasında süren yoğun bir pedagojinin konusu olurlar. Gençlere ve popüler eğlence anlayışlarına yönelik dernekler, spor etkinlikleri ve ulusça eğitim bu sürece katkıda bulunur (Thiesse, 2010). Bu durumun en iyi örneği Türkiye’de, Halkevleri’nin çalışma şubeleri içerisindeki faaliyetleridir.

2.2.3. Tarih ve Kültür

Tarih ve kültür unsurunun iç iç geçmişliği yüzünden aynı başlık altında incelemekte yarar vardır. Bu unsurlar, genel olarak, “ulusal” olarak nitelendirilen bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci yaratması şeklinde tarif edilebilir. Fakat bu unsurlar, dil unsuru gibi objektif olarak tanımlanabilir olmamaktadır (Erözden, 2008). Yani dilin objektifliğinin siyasallaştırılarak sunulmasının yanında, kültür ve tarih birliğinin geçmişe yönelik olması bakımından objektifliği tamamen ortadan kalmaktadır. Diğer yandan bu iki unsur aslında diğer bütün unsurları kapsayan bir nitelik de taşımaktadır. Eğer, bir ulus-devlet, ulusunu kültürel ve tarihsel temelde tanımlıyorsa, bütün diğer unsurlar, bu unsurların içinde şekillenmiş ya da şekillendirilmiş olacaktır.

Ulusal siyasi yapılanmaların oluşması ya da bu tarz bir yapılanmayı gerçekleştirme hedefinin somut bir siyasi projeye dönüştürülmesiyle birlikte, tarih ve kültür yeniden yorumlanmakta ve ulusal niteliğe dönüştürülmektedir. Bu süreç, geçmiş üzerinden kendini yeniden yaratan, bir ulusu ortaya çıkarmaktadır. Geçmiş ile bağ kurularak, şimdiki zaman

yeniden yaratılmakta, ileriye dönüklük, süreklilik üzerinden bu bağ, bu unsurlar çerçevesinde güçlendirilmektedir.

Ulusların doğuştan gelme ortaklık inşası, atalar kalabalığı içerisinde, kurucuların seçilip ön plana çıkmasıyla başlamaktadır. Soy bağı iddiasıyla birlikte bu durum, ‘halk canlı bir müzedir, ulu atalarının ilksel kültürünün kalıtlarının mirasçısıdır’ anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Bu sebepten, halk kültürünün araştırılması, bu mirası unutulmuşluktan kurtarabilmektedir. Böylece modern bir ulusal kültürün temelleri atılabilmektedir. Etnografik yöntem böylece, ulusal arkeolojiye ulaşmanın bir yoludur (Thiesse, 2010). Bu anlamda, geçmişe ait destanlar, türküler, şarkılar ortaya çıkarılarak geçmiş bir sürece dayandırılmaktadır.

Diğer yandan, geleneksel halk ananeleri uluslararası sergilerde de değerlendirmeye sunularak, ulusların endüstriyel, teknik altyapıları sunulurken bir yandan da kimlikleri sunulur hale gelmiştir. Ulusların kimliklerini teşhir ettiği bu sergiler, kimlik temsilleri alanında rekabet ettikleri bir ortam da olmuştur. 1878 yılındaki Paris sergisinde, İsveçlilerin köy konseptindeki geleneksel kıyafet sunumları, yaratıcısı Hazelius tarafından, ulusal mirasa ait objeleri, ziyaretçilerin yurtsever duygularını uyandırmak ve harekete geçirmek ana fikri ile kullanılmıştır. Bu durum uluslararası alanda büyük ilgi görmüş ve akabinde, Paris (1884), Kopenhag (1885), Berlin (1889), Oslo (1894), Viyana (1894), Budapeşte (1896) gibi şehirlerde kurulan etnografya müzelerinde buna benzer konseptlerin kurulmasına öncülük etmiştir (Thiesse, 2010). Ulus-devletin geçmişe ait görünmez olanı görünür hale getirme aracı böylelikle bir açıdan da etnografya müzeleri ile sağlanmıştır. Örneğin, Türkiye’de ilk olarak Atatürk’ün emri ile 25 Eylül 1925 tarihinde ilk devlet müzesi örneği olarak Ankara Etnografya Müzesi kurulmuştur.

On dokuzuncu yüzyılın başında, Avrupalı ulusların henüz bir tarihi yoktu. Bu uluslar kurucu atalarını övmeye başlamış olmalarına rağmen, bu durum genellikle hikayesel özellikler taşıyan ve yarım kalan yazılar şeklinde olmaktadır. Bir süre sonra bu uluslar, özgürlüğe uzanan kahramanca, acılı ve uzun bir süreçten bahseder oldular. 1820-1830’larda bu süreç, bilginlerin, ulusçuluk öncesi dönemde oluşturulmuş arşivleri ve elyazmalarını gün ışığına çıkarttıkları, yayımladıkları ve tartıştıkları bir dönemdir. Ayrıca, bu dönemdeki ulusal tarih, monarşilerin tarihinden ayrılır niteliktedir. Ulusun tarihi, bütün baskılara, bütün ihanetlere karşı asırları aşan ulusun birliğini ve sürekliliğini gözler önüne serer. Bir ulusun tarihi her şeyden önce, toplumsal bir varlığın tiranlığa karşı sergilediği mücadelenin tarihidir (Thiesse, 2010). Yani, tarih, belki de kitlelerin kadere karşı verdiği

mücadele alanı olmaktadır. Bu süreçten anlamalıyız ki, artık on dokuzuncu yüzyılın tarihçiliği, hanedanların tarihini anlatan klasik vakanüvislikten farklılaşmıştır. Çünkü hanedanların ve onlara bağlı kimi kahramanların özne olduğu bir tarihten, kitlelerin özne olduğu bir tarih ortaya çıkmıştır (Kerestecioğlu, 2008). Örneğin, ulusun, özgürlüğü için savaştığı bütün büyük savaşlar, ulusal ikonografinin ayrıcalıklı temasıdır, buradaki vurgu fethede değil, yurtsever direnişe yapılmaktadır (Thiesse, 2010).

Ulusal tarih, ulusu yüceltme üzerine kurguludur. Başarılar ve kahramanlıklar tarihidir. Geçmiş bu yüceltmeyi sağlayacak biçimde okunur, yani seçici bir algılama söz konusudur. Kimi olaylar ön plana çıkarılırken, kimileri unutturulur, kimileri bağlamından kopartılarak yeniden yorumlanır. Böylelikle, tarih ulusal birimin kendini meşrulaştırmasının, ulusal kimliğin oluşmasının bir aracıdır (Kerestecioğlu, 2008). Kimlik olmak anlamında, “biz” ve “onlar” ayrımı aynı zamanda bu tarihsel kurgu içerisinde kendine yeni ve sağlam ortaklık alanları bulmaktadır.

Ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk temelinde baktığımızda, Avrupa’da ulus- devletlerin ortaya çıkış süreciyle paralel olarak, Avrupa üniversitelerinde tarih kürsülerinin kurulduğunu da görebiliriz. Böylece, ulus kurgusu, ulusçuluk akımı ve ulus-devletlerle, tarih yazımcılığının bir bilim halinde dönüşmesi arasındaki bağlantının somutlaşmış hali ortaya çıkmaktadır (Erözden, 2008). Diğer yandan, Fransız ve Alman tarihçiliğinde görülen romantik, idealist, pozitivist ve tarihselci akımlar da tarih yazımı için öne çıkan akımlardır.

2.2.4. Ekonomik ve Politik Çıkarlar

Ulus-devlet kurgusu içinde, siyasal çerçevenin, toplumsal çerçeveye uyumlaştırılması süreci, ulusal egemenlik ilkesinin sonucudur. Ulus-devlet kurgusu içinde, siyasal çerçeve ile toplumsal çerçeve arasındaki etkileşim iki yönlüdür. Birinci durumda, ulusun egemen olduğu bir sistemde, ulusun sınırları siyasal iktidarın erişim noktasının sonuna kadar olmakta yani örtüşmekte ya da örtüştürülmektedir. Diğer durumda, toplumun üyesi birey açısından, siyasal bütüne dahil olmak için yurttaş sıfatına sahip olmak önemli bir ölçüttür. Bu anlamda, Sieyes’in kuramı bu durumu tamamlayıcıdır. Sieyes’e göre, siyasal haklara sahip olabilmek için, “qualité commune”e sahip olmak, yani toplumsal bütünün içerisinde yer almak gerekmektedir. Bu bakış açısına göre, oy hakkına sahip olmak salt temsili demokrasinin bir zorunluluğu olmaktan çıkmaktadır ve kralın yerine egemenliği üstlenmiş ulusun bir üyesi olma sıfatına bağlı olma anlamındadır. Yani, yurttaşlık, salt siyasal hakları kullanma yetisi olmak anlamından çıkıp ulusal aidiyeti

belirleyen tek ölçüt haline dönüşmüştür. Bu anlamda, ulusal aidiyetin kan bağı ya da toprak bağı esasına göre belirlenmesi durumları da bir hukuksal zemine oturtulmuştur (Erözden, 2008).

Ulusal aidiyetin temeli olan yurttaşlaştırma süreci, nüfusun giderek genişleyen katmanlarının bu yeni referansı tanımaları ve kendilerini bu referansla tanımlamaları için, ulusal kimlik oluşum sürecinde, kökten ve genişleyen pedagojik çalışmalar silsilesi ile gerçekleştirilmiştir. Böylece bu ulusça eğitim sayesinde, kısa zamanda biçimlendirilmiş ortak miras, ulusal aidiyetin duygusal boyutunu da oluşturmaktadır. Bu anlamda, her ulusun, kurucu ataları, ulusun çağlara yayılan sürekliliğini sağlayan bir tarihi, ulusal değerleri şahsında somutlaştırılan kahramanları, tipik manzarası, folklor öğeleri, damak zevki, sembolik hayvanları gibi ortak unsurları içeren kimlik doğrulama listeleridir. Bu listelere ayrıca, ulusal bayramlar, yabancı devlet liderlerini ağırlama seremonileri gibi geleneksel öğeler de girmektedir (Thiesse, 2010). Bu ortak göstergeler üzerinden ulus, ulus-devlet içerisinde kendini doğrulayacak ve bu çimentolarla sağlamlaşacaktır. Bu anlamda aidiyet temelinde baktığımızda, siyasal ve hukuksal boyutun duygusal boyutu desteklemesi sürecin bir yönü olmakla beraber bu iç içe girmiş boyutların aynı zamanda birbirlerine hizmet ettiklerinin göstergesi olduğunu da görebiliriz.

Buraya kadarki açıklamalarımız göstermelidir ki, ulus-devlet içerisinde nüfusun uluslaştırılması üç temel araca başvurulmuş ve gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu araçlar; okul (eğitim), ordu (zorunlu askerlik) ve sandıktır (siyasal katılım) (Erözden, 2008). Okul, Althusser'in belirlediği devletin ideolojik aygıtlarının da en önemlisidir (Althusser, 2003). Bu anlamda, zorunlu eğitimin sağlanmasıyla öncelikle dil üzerinde bir homojenleştirme gerçekleştirilmektedir. Bunun ötesinde, oluşturulan bu ortak dilin üzerinden topluma, bir ulusa ait olmakla ilgili bilgi ve duygu akışı sağlanmaktadır. Toplumun bugüne kadar konuşageldiği dilin ayrı bir önemi vardır artık, çünkü günlük olarak konuştuğu dil artık bir ulusa ait olmak konusunda belirleyicidir. Diğer yandan, okul programlarındaki tarih, coğrafya, dil dersleri yeni içerikleri ile ulusa ait olma sürecinin pekiştirilmesi açısından da önemlidir. Bir başka araç olan ordu ise, ikinci bir yurttaşlık okulu işlevi görmektedir. Askerlikteki eğitim programları sayesinde askerler nereyi, neden korumaları gerektiğini öğrenmektedir. Bu anlamda ulus-devletin coğrafyası ve düşmanları sabitlenmektedir. Diğer araç olan siyasal katılım ise, ortak bir siyasal kültür oluşturmada ve böylece yurttaşlık bilincini oluşturmaktadır. İşte ulus-devlet, bu araçlarla, kendi ulusunu yaratmaktadır ve böylelikle olgu kurguya uydurulmaya çalışılmaktadır (Erözden, 2008).

Kısaca ve özetle, dilbilimsel olarak Latince ‘nasci’(doğmak) filinden türemiş ulus kavramı, ilk olarak coğrafi köken sahip insanları belirtmekteyken, ‘nation’ (doğum) kavramı ile birlikte aynı kökene, soya ve dile sahip insanlara atıfla kullanılmıştır. 18. yy’ın sonuna doğru bu kavram, Renan ve Sieyes’in iradeci ve inşacı yaklaşımı ile organik ve doğal bağlarla ortak köken ve dil birliği temelindeki Fichte ve Herder’in romantik yaklaşımı karşı karşıya gelmiştir. Ulus ve ulusçuluk konusundaki bu iki uç Doğu ve Batı ulusçuluğu, Almanvari (Doğu) ve Fransızvari (Batı) ulusçuluk, sözleşmecî ve organik ulusçuluk, etnik ve akılcı ulusçuluk gibi farklı ulusçuluk ayrımlarının üzerinden kurgulandığı iki deneyim olmuştur. Diğer yandan, ulusçuluğun Doğu ve Batı içerikleri, tüm karşıtlıklarına rağmen, siyasal yapıya bağlı olarak yer değiştirebilmiştir. Diğer bir deyişle, Batı Avrupa’daki ulusçuluk anlayışı belli pratiklerde romantik ulus temelinde olduğu gibi, Doğu Avrupa ulusçulukları ise, siyasal anlamda ulusun inşası yönünde eğilimler taşımıştır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin resmi ideolojisi olan Kemalist ulusçuluk anlayışının dönemselsel olarak, yer yer Batılı yer yer Doğulu imalar üzerine kurulmasında da görülmektedir. Fakat bu durum, Almanya’daki ulus ve ulus-devlet oluşum sürecinde, ulusun devleti öncelenmesi bakımından Türkiye deneyiminde, Alman deneyiminden farklı gerçekleşmiştir. Bu temelde, modern ulus-devlet olma yoluna giren, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ilk olarak yurdunun sınırlarını belirlemiş, sonra o sınırlar dahilinde yaşayacak insanların ‘birlik temellerinde’ homojenleştirilmesine çabalamış ve ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak modern toplumun gerekliliklerine göre o insanları eğiterek ‘ulus’ olmalarına çalışmıştır. Bu dönüşüm sürecinin dönüştürücüleri de elit-seçkin-aydın gibi adlandırılan belli bir ‘eğitilmiş’ grup olması ve ulus oluşumunda bu grupların rolü temelinde, öncülleri Osmanlı Devleti’nde olan bir grup olarak Türkiye’de de varlık göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nde bu süreç, diğer ulus-devlet oluşumlarındaki gibi bazı araçlarla desteklenmiştir.

2.2.5. Kan Bağı

Ulus tanımlarken ‘aynı ortak atadan gelen’ ibaresi kullanılmakla birlikte bu ortaklık alanı muğlaktır. Kan bağı “Gelenek icadı” ile yaratılan ya da Almanya örneğindeki gibi arı ırk, soy bağı üzerinden şekillenen ulus yaratma, ulus olma sürecine pratik alanda yansıyan bir unsurdur. Diğer yandan, soy birliği henüz devlet oluşturamamış “uluslar”da güçlü bir biçimde vurgulanmakta, ancak bir kez devlet halinde örgütlenildikten sonra, genellikle yerini hukuki açıdan tanımlanan yurttaşlık unsuruna bırakmaktadır (Erözden, 2008). Yine

bazı durumlarda, temelde kan bağı ile açıklanan yurttaşlık ya da soy bağı bazı ulus-devlet pratiklerinde yer bulmuştur (Almanya).

2.3. Göç Sürecinde Belirleyici Olan Unsurlar

İç ya da dış göç olsun, her halükarda göç yaşanmakta olan bölgenin negatif şartlarından uzaklaşmak ve farklı avantajlar içeren bir bölgeye yaklaşmak için yapılır. Göç eylemine neden olan şartlar, zamana ve mekana göre farklılıklar gösterebilir. Ekonomik ve hayati refah arayışı, çatışma veya baskı ortamından kaçış, siyasi çalkantılar, aile birleştirme politikaları, siyasi sığınma talebi, daha iyi eğitim olanakları gibi pek çok sebepten dolayı bireysel veya kitlesel göçler meydana gelmiştir. Günümüz nüfus hareketliliğinin başlıca belirleyicisi, gelişmiş ülkelerin seçici göç politikalarıdır. Bu nedenle, sayıca fazla olan azgelişmiş ülkelerin itici faktörlerinin çeşitliliği, söz konusu göç oranını artırmamaktadır.

Göç sürecinde belirleyici unsurlar aşağıda ayrıntılı ele alınmıştır:

2.3.1. Politik Unsurlar

Daha konforlu bir yaşam, daha yüksek maaş gibi refah yönelimli nedenler yanında ülke dahilindeki etnik çatışmaların sebep olduğu baskı, ayrımcılık, siyasal dengesizlik, vatandaşa yönelik politikalar gibi siyasal ve sosyal faktörler de göç hareketlerine sebep olabilmektedir. Bunlar dışında, başka ülkelerde yeni deneyimler kazanma, dünyayı gezip seyahat etme ve yabancı ülkelerde çalışıp sosyal saygınlık kazanma gibi ilave nedenler de söz konusu olabilmektedir (Kutlu, 1992).

Zorunlu nüfus hareketlerine örnek vermek gerekirse, mülteciler, 1923 yılında Bulgaristan ve Yunanistan ile yapılan azınlık değiş-tokuş hareketleri kişilerin istek ve arzuları dışında yapılan zorunlu göçlerdir (Gökdere, 1978).

Savaş durumu ve/veya siyasi baskılar sebebiyle ülkelerin kalifiye personeli de göçezorlanmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1940-45 yılları arasında Nazi baskıları nedeni ile Yahudi olan bilim adamları Avrupa dışına kaçmışlardır. 1990 sonrasında Rusya ve Doğu Bloku parçalanmış, ortaya çıkan boşlukta iç savaşlar başlamıştır. Sonuçta Doğu Bloğu bilim adamları ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır (Kaya, 2003).

Savaş ve/veya savaş süresince yaşanan açlık ve evsizlik gibi şartlardan kaçan kişiler, sosyal baskılara boyun eğmedikleri için saldırıya uğrayan kadınlar, cinsel tercihleri nedeniyle zulme uğramaktan korkanlar mülteci olma hakkına sahiptir. Ancak, “vatanını,

eşini, dostunu, ailesini iradesi dışında ‘korku’ ile terk etmek zorunda kalan, ‘sığınmacı’ olarak buldukları ülkede de zor şartlarda yaşam mücadelesi veren insanların ‘mülteci’ olabilmeleri oldukça uzun ve zor bir süreci gerektirmektedir” (Güven, 1992).

BMMYK tarafından 29 sanayileşmiş ülkede yapılan bir araştırmaya göre, iltica talebiyle en fazla karşılaşan ülke İngiltere’dir. İngiltere’yi ABD, Almanya ve Fransa izlemektedir. İltica talebinde bulunanların çoğunluğu da aslen Çeçen olan Ruslardır. Bu durumun nedeni olarak Çeçenistan’daki istikrarsızlık ve çatışmaların devam etmesi gösterilmektedir (Schlein, 2003).

2.3.2. Ekonomik Unsurlar

Göç almanın ve göç vermenin bölgeden bölgeye ve zamanın koşullarına göre değişen nedenleri vardır. Örneğin; Türkiye’de 1920’lerden sonra dışarıya verilen göçün asıl nedenini ekonomik sebepler oluşturmaktayken, Türkiye’ye yapılan göçler daha ziyade ırksal, ulusal, sosyo-kültürel ve siyasi temeli olan soydaş göçleridir.

Parasız ve diğerleri (2002: 144)’ne göre, “göç kararının temelinde, net gelirden yaşam boyu faydada artış beklentisi vardır.” Kutlu (1992) da, uluslararası nüfus hareketlenmelerinin temel etkenlerinin, göç veren ülkelerdeki itici faktörler ile göç alan ülkelerdeki çekici faktörleri olduğunu belirlemektedir.

Yetersiz maaşlar, vergi oranlarının ülkede yapılacak yatırımları engelleyecek düzeyde olması, “ekonomik istikrarsızlık ve buna bağlı olarak insanların ekonomik açıdan gelecek endişesi taşıması, kötü çalışma koşulları, düşük sosyal haklar, gelişmiş ülkelere göre daha düşük kentsel yaşam kalitesi, gibi yüksek öğrenimli insanların büyük bir bölümünün (yaklaşık %70) kendi meslekleriyle ilgisiz alanlarda istihdam edilerek, gerek madden gerekse manen tatminsizlik ortaya çıkması, vasıflı elemanların istihdam edilememesi (özellikle yüksek eğitimli insanların işsiz olması ve herhangi bir ekonomik krizde en fazla yüksek eğitimli insanların işten çıkarılması)” (Çetintaş ve diğerleri, 2002), yüksek işsizlik oranları, fakirlik gibi pek çok ekonomik faktör göçe sebep olmaktadır.

Seyidoğlu’na göre (1996), zorunlu olarak göç kararı maddi ve manevi anlamda bir takım maliyetleri de beraberinde getirmektedir. Eğer kişi çalışıyorsa işini terk etmekten kaynaklanan maliyetler, ulaşım giderleri, yeni bir iş bulana kadar yaşayacağı ekonomik sıkıntılar gibi maddi maliyetlerin yanı sıra yabancı bir kültüre ve topluma ayak uydurma, yeni bir dil öğrenme zorunluluğu gibi manevi maliyetleri de söz konusu olmaktadır.

Burada yapılacak olan fayda maliyet analizi fayda lehine bir sonuç verirse göç kararı almak akıllıca olacaktır.

2.3.3. Sosyal Unsurlar

Mülteci kadın, çocuk ve yaşlılar ülkelerindeki hukuki korumadan, ailelerinden ve ülkelerinden ayrı oldukları için şiddete karşı korunmasız ve saldırıya son derece açıktırlar. “Özellikle tecavüz mülteci ailelerini evlerinden ayrılmaya iten etnik temizleme hareketlerinde korkutucu düzeyde sık kullanılan bir unsurdur” (Kılıçaslan, 2006).

“Milyonlarca insanın değişik nedenlerle doğdukları memleketini terk edip yasal ve bazen yasal olmayan yollardan başka ülkelere göç etmesi, birçok ülkeyi ilgilendiren uluslararası bir sorundur” (Güven, 1992).

Bu problemin ortadan kalkması için tüm

devletlere teker teker ve toplu olarak düşen görev, yalnızca insani yardım konusunda değil, siyasal ve ekonomik alanlarda da bir gündem izlemeleridir. [...] Ancak söz konusu gündemler, herkesin güvenlik ve özgürlük hakkına sahip olduğu anlayışı üzerine kurulmalıdır: Güvenlik, zulme, ayrımcılığa, silahlı çatışmalara ve yoksulluğa karşı güvenlik; özgürlük ise, bireysel yetenekleri kullanabilme, birey yaşamını ve geleceğini etkileyen kararlarda söz sahibi olabilme, bireysel ve toplumsal kimliği ifade etme gibi özgürlüğü olmalıdır... Ancak bu haklar ve özgürlükler gerçekleştirilebildiğinde, dünyadaki milyonlarca kişi, zorunlu göçün fiziksel ve duygusal sarsıntılarından kurtulacaklardır (BMMYK, 1997: 8–9).

Yüksek ücret vaadi, düşük işsizlik oranları gibi çekici özelliklere sahip olan ülkeler, göç kararında ilk tercih olurlar. Göç alan ülkelerdeki sendika yöneticileri, göç eden bu işgücünün, kişi başına düşen gelirden bir azalmaya sebep olacağını ve sonuç olarak ileri derecede bir göç hareketinin ülkede işsizliği had safhaya çıkaracağını vurgulamaktadırlar. Bu nedenle, yabancı işçi göçü iyi karşılanmamaktadır. (Seyidoğlu, 1996).

2.3.4. İnsani Unsurlar

Nüfus artışının sürekli ve fazla olması, az gelişmiş ülkelerin nüfus özelliklerinin en belirgin olanıdır. Doğum oranı, ölüm oranı ve dış göç oranları nüfusun büyüklüğünü ve artış hızını belirlemektedir. OECD ülkelerinde ve GÜ'lerde doğum oranı düşük olduğu için, nüfus artış hızı düşük olur. Az gelişmiş ülkelerde ise zıt bir durum konusudur. Gelişmiş ülkelerdeki çalışabilir durumdaki nüfusun yetersiz olması, işçi ücretlerinin artmasına, bu artışın fiyatlara yansıtılmaması (uluslararası rekabet sebebiyle) da şirketlerin kârlarının düşmesine neden olmuştur. İşçi ücretlerinin firma maliyetlerini artırması

sebebiylekarlarda oluşan düşüş gelişmiş ülkelerin işgücü açıklarını yabancı işçi alımlarıyla kapatmaya çalışmasına neden olmuştur.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü fazlasının temel nedenleri; düşük maaş, işsizlik ve iş bulamama kaygısıdır. Bu sebeple, göçün yönü öncelikle kırsal alandan kente doğru olmuş daha sonra da dış göç oluşmuştur.

Nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı göç olgusunu etkilemektedir. Belirtmiş olduğumuz gibi henüz bir aile kurmamış, genç ve erkek nüfusun göç akımları daha fazladır. Bir ayrım da bireyin niteliğine göre yapılabilir. Devletler göçmen alımında seçici davranmakta ve ülkelerinenitelikli bireylerin girmelerine olanak tanımaktadırlar.

Bireylerin yaşadıkları yaşam alanlarını bırakıp başka yaşam alanlarına gitmelerinin birçok nedeni bulunmaktadır. Yukarıda konusu geçen nedenlere ek olarak, eğitim sistemlerindeki farklılıklar, bilim ve teknoloji politikaları, çevre faktörü, ticaret amacı gibi nedenler de göç kararı aldırabilmektedir.

Milyonlarca insan çevresel sorunlar sebebiyle yurtlarını terk etmek zorunda kalabilmektedir. Son yıllarda Dünyayı en çok etkileyen ve tüm doğa olaylarında değişikliklere neden olan doğa sorunu 'küresel ısınma'dır. Küresel ısınmanın çevreye olan etkilerine değinen Birleşmiş Milletler (BM) yetkilileri; "toprağın veriminin azalması, kuraklık, ormanlık alanların yok olması ve diğer çevresel olumsuzluklar nedeniyle gelecek beş yılda 50 milyon kişinin evlerini terk etmek zorunda kalabileceğini" belirtmektedir. Denizlerin seviyesindeki artışın, çöllerin yüzey alanının artmasının ve fazla miktarda yağışa sebep olan olumsuz hava koşullarının halihazırdaki göçü artıracığını ve hatta yüz milyonlarca kişiyi yurdundan edebileceği konusunda uyarılarda bulunmaktadır (Kılıçaslan, 2006).

Bir diğer göç nedeni, ülkeler arasındaki eğitim sistemi farklılıklarıdır. Göç veren ülkelerdeki eğitim harcamalarının azlığı nedeniyle toplumda eğitim seviyesi yetersiz kalmaktadır. Ayrıca eğitimde fırsat eşitliğinin olmaması, ülke gereksinimlerine göre planlı bir biçimde eleman yetiştirilmemesi, eğitim alan insanların kendi ülkelerinde çalışmaktistememesi gibi itici nedenler ile çocuklar içinkaliteli bir eğitim elde edebilmek için daha iyi fırsatlar ve yabancı eğitim prestiji elde etmek gibi çekici nedenler de bulunmaktadır (Çetintaş ve diğerleri, 2002).

“Gelişmiş ülkelerin eğitim olanaklarındaki hızlı gelişme, nitelik ve beceri gerektiren işlerde çalışma arzusunda olanların sayısını artırmış” (Dişbudak, 2004) böylece vasıfsız işlerde çalışmaları için ülkeye yabancı işgücü ithal edilmiştir.

Göç eden işgücünün çeşitli ekonomik ve sosyal maliyetleri olmaktadır ve göç alan ülkeler bu maliyetlere katlanmak zorundadırlar. Bu gibi maliyetler, göçün dezavantajlarından bazılarını oluşturmaktadır. Göçün bu gibi dezavantajlarının yanında, gelişmiş ülke vatandaşlarının çalışmaktan kaçındıkları ağır iş alanlarında göçmenlerin istihdam edilmeleri ve değerlendirilmeleri gibi avantajları da mevcuttur. Zira “1960’larda başta Federal Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve İngiltere gibi Batı Avrupa ülkeleri, önemli ölçüde yabancı işgücünü sanayi, madencilik, inşaat ve hizmet kesimlerinde ve özellikle nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştırmışlardır” (Seyidoğlu, 1996: 681).

Çetintaş vd. (2002)’ye göre, Ar-Ge faaliyetlerine verilen önemin yetersizliği ile birlikte kaynak, teşvik, rehberlik ve vergi indiriminin düşüklüğü, fikir üretiminin ve buluşlardan gelir elde edilememesi, desteklenmemesi ve patent sisteminin işsizliği yüzünden buluş yapanların korunamaması gibi olumsuzluklara karşı araştırma olanaklarının, maddi/manevi desteğin yüksekliği, buluş ve teknolojik yeniliklerin yüksek gelir sağlaması, daha iyi araştırma olanakları, tecrübe kazanabilme ve destek hizmetlerinin yüksekliği gibi olumlu yaklaşımlar nüfusu bu yönde hareketlendirmektedir.

Bilim insanları ve akademisyenler, araştırma ve projeleriyle, uluslararası ilişkiler ağının doğal bir parçası olmaktadır. Gözle görünen ülkeler arası farklılıklar, akademik göçü önemli boyutlara ulaştırmaktadır (Gökbayrak, 2004).

Gökbayrak’a göre (2004), nitelikli işgücü göçü içinde önemli bir alt kategori de lisans ve lisansüstü düzeyde eğitime sahip olan öğrencilerin uluslararası hareketinden oluşmaktadır. Bu göç hareketinin temeli eğitim politikalarıdır. Bu sebeple göç eden grup, işgücü piyasaları içinde önemli bir potansiyel varlık durumundadır.

24. İskan

İskan, beşeri bir yerleşmeyi ifade etmektedir (Halaçoğlu, 2006). 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu’nun 17’nci maddesine göre iskân; “Bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alet ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.” şeklinde betimlenmektedir. Tanımlamada, insanların barınma ihtiyaçlarını

karşılacak konut temini ile üretime katılmalarını mümkün kılacak olanakların temini vurgulanmaktadır

Kent Bilim Terimleri Sözlüğü'nde yerleştirim olarak Türkçeleştirilen kavram; “özellikle hükümetlerce uygulanan yöneltiler sonucunda yerinden, yurdundan, barkından edilen bireylerin ve ailelerin yeni yerleşim yerlerine taşınmaları, oralarda konutlandırılıp, çalışma olanaklarına kavuşturulmaları” (Keleş, 1998) şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımda iskân kavramı, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 17. maddesine benzer bir şekilde ele alınmaktadır.

Beşeri hayatta hayati bir önemi olan iskân kavramı, insanların göç hareketleri ile yakından ilgilidir. Farklı sebeplerle yapılan yer değiştirme hareketlerinin neticesinde bir iskân olayı meydana gelmektedir. İskân olgusunda belirleyici faktör olan nüfusun belli bir coğrafya üzerindeki yerleşim düzeninin sağlanması, devlet ve toplum hayatı açısından oldukça önemlidir. Nüfusun belli bir coğrafyada dengeli dağılımının sağlanması, ekonomik kaynaklardan yeterince istifade edilmesi, mevcut imkanların ihtiyaçlara göre geliştirilmesi gibi devletlerin sorumluluğuna doğrudan etki eden, toplumsal kaynaklı problemlerin ortaya çıkışını engelleyen ve/veya mevcut problemlerin çözümüne olanak tanıyan sistemlerin oluşturulması, uygulanan iskân politikası ile yakından ilgilidir (Saydam, 1993). İskan kavramı, toplumsal yaşamın tüm beşeri alanını ilgilendiren bir sosyal olgu olup, devletlerin ekonomik ve toplumsal dizgeleriyle yakından alakalıdır. Bu tanım sebebiyle, devletlerin iskan siyasetinin ekonomik, sosyal, kültürel sonuçları olmaktadır.

2.4.1. Osmanlı'nın Yükseliş Dönemi İskan Politikası

Kuruluş devrinde sadece Anadolu'dan Rumeli'ye göçmen gönderilmemiş; yeni fethedilen memleketler halkından bir kısım Hristiyan ahali de Rumeli'den Anadolu'ya göçürülmek suretiyle ters istikâmette bir nâkil ve iskân hareketine önem verilmiştir. Osmanlıların diğer sistemli bir iskân metodu da, derbend ve geçitlerde tatbik edilmiş olanıdır. Derbend mahallelerinin emniyet gibi avantaja sahip olması, diğer bazı kimselerin gelip yerleşmeleri için bazı bölgelerde en büyük teşvik oluyordu. Her derbend mahalli, müstakbel bir iskân topluluğunun daimi olarak oturacağı bir yer olacağından derbendcilerin ikametleri ve ziraat yapıp geçimlerini sağlayabilmeleri için, kendilerine muayyen miktarda arazi dağıtılmaktaydı (Dündar, 2001).

Genel olarak kuruluş ve genişleme devrinin ardından, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluğun bünyesi dinamizmini ve etrafa yayılma durumunu kaybetmeğe,

statik bir hâl almaya başlayınca, dışa dönük olarak telâkki ettiğimiz iskân politikası da yerini yavaş yavaş bir iç iskân politikasına terketmeğe başlamıştır. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan, XVII ve XVIII. yüzyıllarda devlet için büyük problem halini alan iç karışıklıklar ve yapılan uzun savaşların ortaya çıkardığı iktisadi buhranın çeşitli halk kütleleri üzerinde meydana getirdiği baskı, onların yerlerini terkederek kendileri için daha uygun alanlara göç etmelerine ve birçok mesken yerin harap olmasına sebep olmuştur. Bu ise ekonomisi ziraate dayanan devletin, zirai gelirinin azalması demektir. Osmanlı imparatorluğunda XVII. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyılda da iskân siyâseti olarak yürütülen "harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açılması şekli, bu siyâsetin esasını teşkil eder (Kocatepe, 1998).

İçer dönük iskân şeklinde önemli bir durum da Rumeli'de uğranılan bozgunların ve gerilemelerin sonucunda, devletin zahire ambarı olan bazı bölgelerin elden çıkması veya harap olması memleketin geleceği hakkında endişeler doğurmuş, neticede Anadolu'da bazı zirâi reformların yapılması kararlaştırılmıştır. Ziraatin geliştirilmesi için aranan ça-relerin başında da o zamana kadar göçebe dolaşan aşiretlere kolaylıklar göstermek suretiyle yerleşik olmalarını sağlamak gelmektedir. XVII. yüzyılda uzun süren savaşlar dolayısı ile Anadolu'da İktisâdi ve adli nizam bozulmuş; eşkiyalık hareketleri ortaya çıkmıştır. Halk yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Devletin gelir miktarı azalmış; yeni vergiler ihdas edilmiştir. Bu da ahalinin başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur. (Dündar, 2001).

2.4.2. Osmanlı'nın Gerileme Dönemi İskan Politikası

İmparatorluğun kuruluşunda cihat düşüncesinin belirleyiciliği, genişleme döneminde, dışa dönük iskan politikasının da bir zemini olmuştu. Duraklama ve gerileme döneminde, Hıristiyan topraklardan kovulan Müslüman göçmenlerin ve göçebelerin iç bölgelerde uygun sahalara yerleştirilmesi suretiyle içe dönük bir iskan politikası uygulanmıştı. Duraklama döneminde Hıristiyan topraklarda Müslüman unsurları tutundurmaya, gerekirse diğer Müslüman topluluklarla bunu takviye etmeye uğraşılmış, parçalanma döneminde ise gayrimüslimlerin yerine Müslimler yerleştirilerek Anadolu elde tutulmaya çalışılmıştı (Dündar, 2001).

Osmanlılarda, göç ve yerleştirme hareketleri devlet tarafından belli bir düzen ve kurala göre uygulanırdı. Osmanlılar, Anadolu'da ve Rumeli'de fethettikleri topraklara konar-göçer Türk boylarını yerleştirerek, fethedilen yerlerin Türkleştirilmesi, Osmanlı iskan siyasetinin esasını meydana getirirdi. Bu göç ve yerleştirme hareketleri ile o bölgedeki sosyal ve ekonomik hayat canlandırılmış ve vakıf yoluyla bataklık ve ıssız yerler kullanılabilir duruma getirilirdi (Kocatepe, 1982).

Osmanlı Devleti, 17.yy'ın sonlarında, konar-göçer halkın, çiftçilik yapan yerli halka zarar vermesini önlemek amacıyla içe dönük yeni bir iskan siyaseti izledi. Devlet bu iskan siyasetine göre konar- göçer halkı, Anadolu'da önce mamur iken, sosyal buhranlar sonunda harap olmuş ve halkı tarafından terk edilmiş topraklara yerleştirdi, bu suretle de harap ve boş yerleri şenlendirmek ve yeniden tarımı geliştirmek istedi. Bu mecburi iskan siyaseti 18.ve 19. yy.'lar boyunca devam etti, zaman zaman da zor kullanıldı (Kocatepe, 1982).

Anadolu'ya göç eden kitleler, sadece Anadolu'nun nüfusunu oransız bir biçimde artırmakla kalmayıp, nüfusun köy-kent dağılımı üzerinde de etkili olmuşlardır. Gelen göçmenler, çoğunlukla boş topraklar üzerinde köyler kurarak, yerleşmişlerdir. Bu da nüfusun köy lehine dağılımına yol açmıştır (Kocacık, 1980). Anadolu'ya gelen göçmenler çoğunlukla çiftçi ailelerdir. Bunların çoğu da yine çiftçilik yapabilecekleri boş topraklara yerleştirilmişlerdir. Balkanlardan Anadolu'ya göç edenler, savaşların üretim gücünü tükettiği bir devletin topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Anadolu'ya yönelik göçler yıkılma sürecini çabuklaştıran bir etken olmuştur (Kocatepe, 1982).

Birinci Dünya Savaşı, başka birçok alanda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus politikalarında da önemli bir dönüm noktasıdır. Savaş sonunda, özellikle galip devletler arasında, Büyük Savaşın en büyük nedeninin çok uluslu imparatorlukların varlığı ve izledikleri emperyal siyaset olduğu; dolayısıyla yeni bir savaşın önlenmesinin en emin yolunun, bu imparatorluklar yerine, etnik yapı / dil / milliyet bakımından homojen ulus devletlerin kurulmasından geçtiği şeklinde bir kanı yaygınlık kazanmıştı. Şimdi geriye baktığımızda görüyoruz ki; çoğu durumda bu homojenliğin temeli, daha doğrusu neyin homojen olacağı hiç de bariz değildi. Tipik olan, bir şekilde sınırlar çizilip belli bir insan topluluğu bir araya getirerek teba edinildikten sonra, Hobsbawn'ın "geleceğin icadı" diye nitelendirdiği birtakım politikalar aracılığıyla böyle bir homojenliğin varlığına toplu bir inancın yaratılmasıydı. Türkiye'de ve İmparatorluk mirasını paylaşan diğer ülkelerde durum bundan çok farklı değildi. Bilindiği gibi hem sınırların boyutu hem de sınırların içinde kimlerin yaşayacağı ancak 1920'lerde kesinlik kazandı. Teker teker bağımsızlığını kazanan tabi grupların peşinden toplu tehcirler ve nüfus mübadeleleri gerçekleştirilip, uluslararası alanda tanınan yeni Türkiye devleti ortaya çıktıktan sonra yoğun bir "bilinçlendirme" kampanyası başladı (Kasaba, 1998).

2.4.3. Cumhuriyet'in İlk Dönemi İskan Politikası ve Önceki Dönemden Farkı

İkinci Meşrutiyet döneminde, Osmanlı siyasal hayatının başat aktörü haline gelmiş bulunan İttihat ve Terakki partisinin iktidarda olduğu ve ardından I. Dünya Savaşı sonrasını izleyen yıllarda, iç ve dış güvenlik gibi sorunlardan dolayı, Müslüman olmayan nüfusa yönelik sevk ve iskan uygulamaları, Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun dağılımını değiştirmiştir. 1913-1918 yılları arasında gerçekleşen sevk ve iskân hareketleri sonucunda, 17.5 milyon olan ülke nüfusunun yaklaşık olarak üçte birinin yer değiştirdiği söylenebilir. Söz konusu sevk ve iskânlar, Anadolu'nun günümüz etnik ve dinsel dağılımının ana belirleyicilerindedir. (Dündar, 2007). 1913'ten I. Dünya Savaşı sonuna kadar olan süreçte gerçekleşen iskan hareketleri sonucu, yaklaşık 17 milyon olan ülke nüfusunun üçte biri yer değiştirmiştir. Anadolu'da günümüzdeki nüfus dağılımı bu dönemdeki sevk ve iskan faaliyetlerine dayanmaktadır.

Siyasal sınırları çizilmiş olan ve bu sınırlar ötesinde herhangi bir maceraya girmeme niyetindeki Türkiye, içteki duygusal eğilimleri gerçek amaçlara yöneltmek, ülkenin ekonomik ve sosyal alanlardaki kalkınmasını sağlayacak insan unsuruna sahip olmak, dıştan kaynaklanan iddia ve kampanyalara karşı koyup Türk yurdunu gelecekte olası bir tehlikeden kurtarmak için, kısa zamanda nüfusun artmasını sağlayan bir nüfus politikası izlemiştir. Söz konusu politikanın yansımalarını Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren çıkarılan yasalarda ve benimsenen uygulamalarda görmek mümkündür. (Arı, 1992; Arı, 2003). 31/05/1926 tarih ve 885 sayılı İskân Kanunu'nun dışarıdan göçmen olarak kabul edileceklerde aranan şartları düzenleyen 2'nci maddesindeki "Türk harsına dahil olmayanlarla... anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler." ifadesi ile göçmen olarak kabul edileceklerde aranan temel özellik, "Türk harsı" (kültürü) olarak belirlenmiştir. 885 sayılı İskân Kanunu, göçmen kabul politikasına yönelik belirlediği esaslar çerçevesinde değişik ad ve sıfatlarla kabul edilen göçmenlerin iskân edilmesinde ve ülke sınırları dâhilinde gerçekleştirilen yer değiştirmelerde temel hukuki düzenleme olarak 1934 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak nüfusun karakteristiği hem de coğrafi alan üzerindeki dağılımı, erken Cumhuriyet dönemindeki göç ve iskan politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Bu belirleyiciliğin ilk örneği 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın bir ön koşulu olarak imzalanan Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol uyarınca Türk ve Yunan hükümetleri arasında gerçekleştirilen nüfus

mübadelesidir. Bu protokol uyarınca, 500 bin Türk, Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmiş; 1.2 milyon Rum ise Yunanistan'a göçmüştür. (Erder, 2014).

1923-1938 arasındaki dönemde Bulgaristan'dan 204.686 (88.501 iskânlı, 116.185 serbest göçmen), Yugoslavya'dan 111.273 (neredeyse tamamı serbest göçmen statüsünde) ve Romanya'dan 113.720 (75.711 iskânlı, 38.009 serbest göçmen) kişi göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Balkanlardan Türkiye'ye göç edenlerin iskânını 1923-1933 ve 1934-1938 şeklinde iki farklı şekilde incelemek gerekmektedir.

Böylesi bir ayrımı iskân edilen göçmenlerin statüsü zorunlu kılmaktadır. 1923- 1933 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenler serbest statüde sayılırken, 1934-1938 döneminde gelenler iskanlı statüde sayılmışlardır. (Duman, 2009).

1930'lu yıllarda Türk kimliği etnik olarak tanımlandığında oluşturulan 2510 sayılı İskân Kanunu, dönemin yapısına uygundur. Hülür ve Akça'nın (2007) da belirttiği gibi Türk kimliğine yapılan atıflar Cumhuriyetin tesis edildiği coğrafya içerisinde çoğunluğu oluşturan ulus söyleminin çekirdeğini oluşturmaktadır.

Bu açıdan, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun muhacirlerin ve mültecilerin kabulünü düzenleyen ve "Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler" in göçmen statüsü kazanacağını vurgulayan 3'üncü madde hükmü önemlidir. İlgili madde gereğince, ülke sınırları içine kabul edilen göçmen türleri; Türk kökenli bireyler ile Türk kültürünü benimsemiş ve yerleşik yaşayan kimseler olarak belirtilmiştir. Diğer taraftan yasaklanan göçmenlik biçimleri ise; Türk kültürünü benimsememiş bulunan yerleşik topluluk veya bireyler ve Türk olmayan göçebeler şeklinde belirlenmiştir (Çağatay, 2002).

Türkiye'ye göç edenlere, 1923'ten 1960'lı yıllara değin, devlet tarafından barınma ve iş olanakları sağlanmıştır. Bu dönemde göç edenlerin çoğunlukla çiftçi olması, yerleşim yerlerinin belirlenmesinde iklimin ve geldikleri yerde devam ettirdikleri üretim tarzlarının önemini artırmıştır. Göç edenlerin sosyal çevreye uyum sağlamaları bakımından şehir, kasaba ve köylere kriterler göz önünde bulundurularak sevk ve iskan edilmeleri uygun görülmüştür. (Geray, 1962; Doğanay, 1997).

1960'lardan sonra Balkanlardan Anadolu'ya yönelik göç dalgaları devam etmiştir. 22/08/1969 tarihinde yürürlüğe giren Türk ve Bulgar devletleri arasında imzalanan "Türkiye Bulgaristan Yakın Akriba Göçü Anlaşması" çerçevesinde 1968-1979 yılları içinde 32.356 aileden 116.521 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bu şekilde 1950 ve 1952

yıllarında gelen göçmenlerin Bulgaristan'da yaşayan yakınlarının Türkiye'ye gelmeleri kararlaştırılmış ve böylece ayrı kalan aile mensupları birleştirilmiştir. Parçalanmış ailelerin birleştirilmesi için yapılan anlaşmalar sayesinde Türkiye'ye gelen göçmenler akrabalarının yaşadığı yerlere kendi olanakları çerçevesinde yerleşmişlerdir. (Doğanay, 1997).

2.5. İmparatorluktan Ulusa Geçişte Etkili Unsurlar

Tanzimat Fermanıyla, reformların kaynağı ve ilerlemenin bir modeli olarak kabul ettiği Batıya yönelen Osmanlı, benimsediği yeni millet sistemi ile içinde yaşayan farklı toplumların hemen hepsine farklı kimliklerini özgürce kullanmaları açısından bir serbestlik ortamı sağlamaktaydı. Batı kaynaklı ulusalcı akımları engellemek ya da bu akımlara bir alternatif sunmak anlamında geliştirilen bu yeni model, hem batılılaşma düşüncesini temelde bir tehdit olarak algılaması hem de geleneksel yapının batılı tarzda yenileşme (modernleşme) mantığına uygun olmaması nedeniyle çok fazla işe yaramayacaktı. Nitekim, gayrimüslim tebaa için bir anlamda hoşgörü ortamı sağlayan bu yenileşme/modernleşme çabaları, onların batı kaynaklı ulusalcılık akımlarının etkisinde çok daha fazla kalmalarına yardımcı olmuş, bazı azınlık grupların bağımsızlık mücadelelerini başlatmalarına uygun bir zemin oluşturmuştur. Ulusal Türk Kimliği'nin doğuşu ve şekillenmesi sürecinde önemli etkileri bulunan bu akımların etkili oldukları dönem, akımların savunucuları ve ideolojileri çalışmada alt başlıklar halinde ele alınmıştır (Lewis, 1984; Say, 1998; Akça- Baştürk, 2000; Toksoy, 2001; Uzun, 2003; Vatandaş, 2004; Aslan, 2006; Karakaş, 2006; Güngör, 2002).

Osmanlılık tezi, Tanzimat döneminin sonlarına yakın Genç Osmanlılar adı verilen bir grup aydın tarafından ortaya atılan bir akım olarak, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan bütün toplumların dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin ortak hak ve yasalara sahip olduğu düşüncesinin geleneksel Osmanlı toplumsal yapısının devam edeceğini ve farklı halklar arasında bir üst kimlik olarak kurulabileceğini savunmaktadır. Bu düşüncenin bir akım olarak ortaya çıkmasının sebebi, Osmanlı Devleti'nde ilk defa bazı aydınların Genç Osmanlılar adı altında bir cemiyet kurmaları ve bu cemiyetin Meclis-i Mebusan'ın kurulması ve Kanun-i Esasi'nin ilanı gibi direk yönetimi ilgilendiren konular üzerinde etkili olmaları ve hükümetin çalışmalarını denetleyebilmeleridir.

Osmanlı Devleti'nin modern devletler arasında yerini alabilmek maksadıyla yeni tip bir devletsel örgütlenme anlayışının getirilmesinin düşünsel yansıması sayılan bu yeni Osmanlı Kimliği köklü değişimlere ve yeniliklere neden olmuştur. Ancak, gayrimüslim tebaanın bağımsızlık istekleri sonucu ulusçuluk akımının yaygınlaşması, Batılı devletlerin

gayrimüslimleri kışkırtması ve özellikle Balkanlarda çıkan ayrılıkçı isyanlar Osmanlılık ideolojisinin de sonunu hazırlamıştır. Bütün bunlara ek olarak II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi ile de Osmanlılık fikrinin uygulama alanı ortadan kalkmış oldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin, çöküşten kurtulmak için Tanzimat Fermanı'ndan I. Meşrutiyet dönemine kadar "milleti" bir arada tutabilmek adına bir ideoloji olarak sarıldığı Osmanlılık fikri terk edilecek, bunun yerine II. Meşrutiyet'e kadar devam edecek olan, önderliğini II. Abdulhamit ve Celalettin Afgani'nin yaptığı İslamcılık (Ümmetçilik) ideolojisi geçecektir.

Çöküş sürecinde Osmanlı Devleti'nde özellikle yönetici kesim ve bunun yanında aydınların, değişimin sorununun ortaya çıkardığı akımlardan biri olarak İslamiyet ile yoğrulmuş bir kültürel yapı üzerinde kendini göstermeye başlamıştır. Bir tarafta modernleşme çabaları ve diğer tarafta Osmanlılık kimliğinin yeniden oluşturulmaya çalışılması, o zamana kadar gerek devlet yönetimi gerekse toplumsal açıdan oldukça etkili olan İslamiyet'in köklü değerlerinin korunması sorununu da beraberinde getirmiştir. İslam'da toplumsal, siyasal ve yönetim biçimi gibi konuların bir bütün olarak ele alınması ve egemen olması görüşünden hareketle; ilerleme, kalkınma ve kurtuluşun yolunun ancak ve ancak İslamlaşmak olduğunun temel ideoloji sayıldığı bir akımdır. Batı Emperyalizmi karşısında yenik düşen İslam dünyasını gerçek karakterine döndürmek isteyen İslamcılar bu amaçla ulusçuluk hareketleri gibi Osmanlı Devleti için yeni sayılabilecek toplumsal hareketlenmelerin önüne geçilmesinin İslam'ın emir ve yasaklarının sosyal nizamı yeniden sağlayacağı, Batılılaşmak uğruna alınan taklitçi karar ve tedbirlerin biran önce bırakılması ve İslamlaşmaya dönülmesi gerektiği görüşünü paylaşmaktaydılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren İslamiyet'in, idari ve sosyal sahalarda önemli bir etkisi olmasına rağmen "İslamcılık" olarak anılan düşünce akımının mahiyeti çok farklıdır. Bir düşünce akımı olarak değerlendirdiğimizde, bu düşünce akımının ne zaman başlayıp sona erdiğini söylemek zordur. Devletin devamına yönelik bir düşünce akımı olduğu için Osmanlılıkta, Batıcılığın da Türkçülüğün de izlerini görmek mümkündür. Ama daha çok özellikle II. Abdülhamit döneminde farklı dinlerden uyrukların Balkan Savaşları sırasında bağımsızlıklarını kazanması, aynı durumun Doğu'daki topraklarda tekrar etmesinden korkulması ve Batıya karşı birleşmiş bir İslam ideali inşa etmek gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Bu açıdan İslamcılık akımını bir dönemle sınırlamak yanlış olacaktır. Zira Mehmet Akif, Said Halim Paşa, Namık Kemal hatta Ziya Gökalp gibi farklı zamanlarda başka fikir akımlarına da mensup aydınlar üzerinde etkisinin olması

bu durumu kanıtlamaktadır. Fakat İslamcılık konusundaki değişmeyen ortak görüş, İslami çöküşün en büyük sebebinin Müslümanları birbirinden ayırmak suretiyle ortadan kaldırmak olan Batı yayılcılığıdır. Sömürgeci Batı'nın en büyük amacı, İslam diniyle yönetilen topraklarda askeri, siyasi, ekonomik olarak üstünlük sağlayıp kendi inançlarının yozlaştırıcılığıyla İslam'ın temel kaidelerini sarsmak ve yok etmektir. Bunun önleyicisi olarak Batı yayılcılarını geri püskürtüp dokunulmazlıklarını kaldırmak, İslami görüşe tutunup halifenin etrafında kenetlenmektir.

Diğer Müslüman unsurları da kaybetme endişesi ile devlet kademesinde İslamcılığın yer bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Müslüman olmayan uyrukları imparatorluk sınırları içinde tutma çabalarının boşa çıkmasından dolayı, İslamcılığın son kurtuluş yeri olduğu düşüncesini devlet kademesinde güçlendirmiştir. Halen bir İmparatorluk olan Osmanlı'nın bu politikaları yaşanan yeni gelişmeler eşliğinde tekrar dönüşecek ve yerini Türkçülük akımına bırakacaktır.

2.5.1. Turancılık

Avrupalı olma gayretinin en kuvvetli saiklerinden biri olarak Avrupalıların düşmanlığından kurtulmak böylece de sonu gelmeyen haçlı seferi zihniyetine bir son vermek gayesiyle Batı Medeniyetinin sosyal, hukuki, ekonomik, ilmi, teknolojik, sanayi ve kültürel gelişmelerin Osmanlı Devleti içerisinde de uygulanmasını ve Osmanlıcılık ile İslamcılık görüşlerinin Batı medeniyetiyle bağdaştırılmasını esas alan bir akımdır. Devletin ancak batılılaşmak yoluyla kurtulabileceğini ve bunun için de çeşitli alanlarda ıslahatlar yapılması gerekliliğini vurgulayan bu görüşün fikri kökenini ıslahat faaliyetlerinin başlangıcı sayılan Tanzimat Fermanı'na, hatta daha öncesine, III. Selim hükümlerinin başlarına götürmek mümkündür. Fakat I. Meşrutiyet dönemine kadar Batılılaşma hareketlerinin öncüleri padişahlar ya da onların desteklerini alan devlet adamlarıdır. Bu sebeple I. Meşrutiyeti Batılılaşma hareketleri anlamında bir dönüm noktası kabul etmek II. Meşrutiyeti ise bu düşüncenin bir akım haline dönüşmesinde önemli bir mihenk taşı olarak görmek gerekir.

Batıcılara göre Osmanlı Devleti'nin en büyük problemi Batılı olamamakta, dolayısıyla tek kurtuluş yol dönemin fikir ve ihtiyaçlarına uygun medeni bir devlet ve millet halini alan Batılı devlet modelidir. İttihad-ı Anasır yani Osmanlı birliği taraftarı da olan Batıcıların ileri sürdükleri başlıca yenileşme çaresi eğitim yoluyla halkın aydınlatılmasıdır. Devletin başına gelen bütün felaketlerin başlıca kaynağı bilgisizliktir. Tek eşlilik uygulamasının zorunlu tutulması, kadınların daha özgür yaşamaları, şariat

mahkemeleri yerine Medeni Kanunun uygulanacağı laik mahkemelerin kurulması, Latin harflerin kabulü ve kaderci anlayışı beslediği gerekçesiyle tekkelerin kapatılması gerektiği gibi o dönem için oldukça radikal sayılabilecek fikirler Batıcıların görüşleri arasında bulunuyordu.

Önde gelen temsilcileri olarak; Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı ve Ahmet Muhtar sayabileceğimiz Batıcılık hareketi, temelde Batılı devletlerine benzemenin kaçınılmaz olduğu, imparatorluğun gelişmesinde dinin tek başına bir engel teşkil etmediği fakat İslamiyet'in yanlış yorumlandığı ve özel teşebbüsün desteği ile milli bir ekonominin oluşturulması gerektiği tezlerinde birleşmiş olsa da batının bütünüyle kabul edilmesi ya da yalnızca teknolojisinin alınması gerektiği yolunda fikir ayrılığına düşmüştür. Batının bir bütün olduğunu, gülü ve dikenini ile benimsenmesi gerektiğini savunan Abdullah Cevdet ve arkadaşları birinci grubu, Batının yalnızca teknolojisinin alınması gerektiğini, Osmanlı Devleti hakkında düşmanca duygular besleyen Batıya kültürel açıdan karşı çıkılmasının kaçınılmaz olduğunu savunan Celal Nuri ve arkadaşları ise ikinci grubu temsil etmişleridir.

Görüldüğü gibi Batıcılık fikri de Osmanlı toplumunun yapısını ve ülkenin ihtiyaçlarını dikkate almamasından ötürü taklitçilikten ibaret kalmış ve başarıya ulaşmamıştır. Fakat batıcılık hareketi Osmanlılık ve İslamcılık akımları gibi Osmanlı Devleti'ni yaşatmaktan çok, yeni bir devletin kurulması için yapılan çalışmaların bir bütününe temsil etmektedir. Bu haliyle, özellikle I. Meşrutiyet sonrası Jöntürkler'in etkisiyle oluşan yeni anayasanın hazırlanması ve ileri de Türk İnkılâbı'nın şekillenmesine olan etkisi bakımından oldukça önemli bir akımdır. Ayrıca çok uluslu yapı içerisinde yer alan etnik ve dinsel unsurların kendi devletlerini kurma sürecine girmiş olmalarıyla devletin dağılmasını önlemek üzere seçilen Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin anlamsızlaşmasını da sağlayarak Türkçülük akımının güçlü bir seçenek olarak ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

2.5.2. Milliyetçilik

Hıristiyan toplulukların ayrılması ve diğer Müslüman unsurların da ayrılma çabalarına girişmesi, imparatorluğun kurucu topluluğuna mensup aydınların o güne kadar işe yaramayan devleti kurtarma düşüncesi açısından Osmanlılık İslamcılık ve Batıcılık üst kimlikleri yerine, kendi etnik/kültürel kimliklerine sahip çıkmalarına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma hareketlerinin başlangıcından itibaren yurtdışında

eğitim görüp, dil bilen ve geleneksel yapının çıkmazlarının farkına varan bu nitelikli elit aydın kesimi ulusal ideolojiyi ve ulusal birlik söylemlerini sıkça dile getirir olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'ndeki çok uluslu yapıdan ötürü, Türk Milliyetçiliği en son gelişen akım olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çöküş süreci ile imparatorluğun asli tebaası olan Türklerde kimlik bilincinin gelişmesi arasında bir paralellik bulunmaktadır. Tanzimat'a hız kazanan devleti kurtarmaya yönelik Batılılaşma hareketleri sayesinde çeşitli ideolojik yapılar ortaya çıkar ve Türk kimliğinin neliği konusu da yavaş yavaş gündeme gelir. Türk milliyetçiliğinin genel çerçevesinin oluşturulmaya başladığı dönem benzer şekilde 1860 ve 1870 dönemlerine denk gelir. Yine bu dönemde seslerini çeşitli gazetelerde duyurmaya çalışan ulusçu aydınlar, Türk isminden ve kimliğinden övgü ve şerefle bahsetmeye başlamışlardır. Tanzimat sonra Türk edebiyatçıları sayılan Ali Suavi ve şemsettin Sami gibi yazarların çalışmaları ile Türkçülük akımı bu dönemde bilimsel platformlarda tartışılmıştır

İlk tohumlarının atıldığı bu dönemden II. Meşrutiyet'e kadar Türkçülük, başlangıçta Batı aleyhtarı olmayan, Türk unsurunu tanımlamaya çalışan, laik bir muhtevaya sahip olmayan, içerisinde temel İslami prensipleri barındıran, Panislamizm'e tepki olarak gelişen ve Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasını Türk unsuruna bağlayan özellikleriyle şekillenmiştir. Ancak başlangıcından itibaren günümüze kadar belli bir sürece yayılan Türkçülük akımı, i ve dış etkenlerle şekillenen zamanın koşullarına ve gelişmelerine paralel olarak çeşitli dönemlerde değişikliklere uğrayarak evrim geçirmiş ve farklı şekiller almıştır.

Başlangıçta çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'da, Müslümanlık zerine kurulu olan Türk kimliği, tek bir ulusun hassasiyetleri yerine, diğer uluslarla ortak olan değerler üzerinde yükselmiştir. Ancak modernleşme sürecinin baskısı ve Osmanlı Devleti'nin uzunca bir süre bu değerliğe karşı gösterdiği kayıtsızlık sebebiyle Türkler dışında gelişen milliyetçilik hareketleri güçlenerek dinin müşterek bütünleştirici fonksiyonunu ortadan kaldırmıştır. Bu durum Türk aydınlarının İslam kimliğinden Türk kimliğine geçiş sürecini barındırması açısından oldukça önemlidir. 18. yüzyıldan itibaren Türkoloji'nin bir bilim disiplini haline gelmesiyle de in ve İslam kaynakları üzerinde çalışan aydınlar Türk tarihinin unutulmuş ve Osmanlı Devleti'nin siyaseti gereğince reddedilmiş kısmına aydınlık getirmişlerdir.

II. Meşrutiyete kadar bir kültür hareketi olarak tanımlayabileceğimiz Türkçülük akımı, bu dönemden sonra siyasal bir karakter kazanmıştır. Rusya'daki gelişmeler sonucu

Türkistan ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türklerin Osmanlı aydınlarıyla ilişkiye geçmesi ve II. Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülüğe destek vermesi bu dönemde Türkçülük akımının siyasal bir boyut kazanmasında etkili olmuştur.

Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra diğer akımların başarısız olması ve İmparatorluğun Türk unsurunun çoğunlukta olduğu bir devlet haline gelmesi Türkçülüğe yönelişi hızlandırmış, I. Dünya Savaşı sonrasında ise artık daha çok ülke içinde ulusal bilincin gelişmesi, Türk dilinin sadeleşmesi ve Türk tarihinin derinlik kazanması anlamında sistematik bir hale gelmiştir.

II. Meşrutiyet öncesinde genel karakteri ve amacı, Türkleri milli bir duyguyla bütünleştirmek, Türk milleti olgusunu İslam dairesine tekrar güçlü bir unsur olarak dahil etmek, gücünü kaybetmiş Osmanlı saltanatını kuvvetlendirmek, körü körüne taklitçiliğe düşmeden Batılılaşmak, Batılılaşmanın ilk adımı olan millet şuuruna kavuşmak ve milliyetten taviz vermemek, Türkçülüğün özetlenebilecek ilk özellikleridir. Türkçülük düşüncesini bir doktrin haline getirip ilkeleştiren Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp olmuştur. "Bu dönemde sistemleştirilmeye çalışılan Türkçülük siyasetine Batı'ya karşı Batı içerisindeki çekişmelerden faydalanmayı amaçlayan bir siyaset kartı olmanın yanında, içteki tartışmalarda yeni açılımlar sağlayacak bir siyaset olma idrakı biçiminde iki yönlü bir misyon yüklenmiştir."

Tanzimat'tan II. Meşrutiyetin sonuna kadar adeta bir evrim geçirmiş olan Türkçülük ideolojisi I. Dünya Savaşı sürecinde ise bir dinsel topluluktan ziyade seküler bir anlamın yüklendiği etnik topluluğu anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. Savaş sonuna kadar ki süre içinde Türkçülük, İmparatorluğu devam ettirme yönünde işlev görürken yeni dönemde siyasallaşarak geleneksel anlamdaki Türkçülük politikalarının ortaya çıkardığı sorunların niteliklerinin değiştiği bir sürece girmiştir.

Artık imparatorluğun korunması değil, Türklerin kendi varlığını korumaya yönelik ortaya çıkacak bir siyaset önem kazanmıştır. Amaç Anadolu Türklüğü'nün devlet kurabilme çabasıdır. Bunun için de Anadolu Türklüğü çerçevesinde milli bir kimlik kurgusuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu kurgu geçmişten farklı olarak "devlet" ile "toplum"un bütünlüğü ve ortaklığı üzerine kurulu yeni bir dünya görüşünün ve tarih anlayışının gündeme gelmesine sebep olacaktır.

batılı anlamda modern ulus kavramı ve tanımının dinsel birlikteliği ifade eden anlamından uzaklaşmasına/kopmasına vesile olacaktır.

2.6. Muhacirlerin Piskolojisi

Göç, tüm coğrafyalarda ve tüm zamanlarda meydana gelebilecek, birey ya da toplulukların yer değiştirmesi olarak tanımlanabilecek evrensel bir olgudur. Göç olgusunun mahiyetine bağlı olarak, göç eden nüfus üzerinde psikolojik ve biyolojik etkileri değişim göstermektedir. (Bhugra, 2004). Göçle birlikte bire ya da topluluklar uyum, finansal zorluklar, barınma ve giyinme, kültür farklılıkları gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunlarla başa çıkabilme kapasitesi göçmenlerle yerleşilen yerdeki halk arasındaki ilişkiler, ekonomik ve kültürel düzey gibi değişkenlere bağlı olarak az ya da çok olabilmektedir. (Deniz ve Etlan, 2009). Toplumsal yapıdaki benzerliklerin çok olması uyum sürecini kolaylaştırırken farklılıkların çok olması ise uyum sürecini zorlaştırabilmektedir.

Değişik sebepleri olan göçlerle birlikte farklı kültürler temas etmekte ve bu kültürlerin bir arada yaşaması, uyumu yada çatışması gibi önemli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Göçmenler, yerleştikleri toplumda bütünleşme, kültürel farklılıklar ve sağlıkla ilişkili olarak çeşitli sorunlar yaşayabilmektedir (Aksoy, 2012; de Wit, ve ark., 2008). Yeni bir coğrafyaya gelen göçmenlerin karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma şekilleri göç ettikleri yerin sosyo- ekonomik ve kültürel özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir (Güzel, 2013). Bu yeni ortama uyum sürecinde göçmenler, yalnızlık, ekonomik sorunlar, pişmanlık, değersizlik, yabancılaşıma gibi duygular yaşayabilmekte ve bu şekilde göçmenlerin stres düzeyleri yükselebilmektedir. Bu durumla etkili olarak baş edememeleri durumunda göçmenler, depresyon, anksiyete gibi çeşitli ruhsal sağlık sorunlarıyla karşı karşıya gelebilmektedirler. (Tuzcu ve Bademli, 2014).

Göçmenler ve mülteciler göçün yarattığı sıkıntılardan, uyum sağlayamamaktan ya da sosyo-ekonomik eksikliklerinden dolayı ruhsal rahatsızlıklara eğilimli bir hale gelebilmektedirler. Uzun ve zahmetli olabilecek uyum sürecinde göçmenler, yeni bir dile, farklı davranışlara ve rollere alışmak zorunluluğunda kalmakta ve mevcut sosyal ağlarını da kaybetmektedirler. (Gülşen, Knipscheer ve Kleber, 2010). Sosyal ağlardaki değişikliklerle birlikte yeni deneyimlere maruz kalmakta, kültürel ve dilsel olarak yeni sorunlarla uğraşmaktadırlar. Göç eden birey ve topluluklar kronik stresle, sosyal destek sorunlarıyla ve ruh sağlığına ilişkin tablolarla daha çok karşı karşıya gelmektedirler.

Bunlardan farklı olarak göçün tek başına tüm bu problemlerin kaynağı olmayabileceği de söz konusu edilmektedir. (Pyakuryal, Tausig, Subedi ve Subedi, 2011). Nitekim Bhugra (2003) göçmen bireylerin tümünün depresyon yaşamasının söz konusu

olmaması gibi tüm depresiflerin de göç yaşantısı geçmişine sahip olmadığını belirtmektedir. Göç eden bireylerin biyolojik ve psikolojik kırılma seviyesi il sosyal kırılma seviyesi birleştiğinde bu kişilerde depresyona yol açabileceğini ifade etmektedir. Bradley ve Van Willigen (2009) göçmenlerin psikolojik iyi oluşlarının sahip oldukları bireysel özellikler ve göç ettikleri toplumdaki sosyal bağlamdan etkilendiğini açıklamaktadır. Bunun dışında göçmenlerin yerlilere göre ruh sağlığının eşit ya da daha iyi bir seviyede olduğunu gösteren araştırmalar (Aronowitz, 1984; Breslau ve ark., 2007; Tam ve Lam, 2005; Fuligni, 2003; Tomita, Labys ve Burns, 2014) bulunmaktadır. Bu bulgular, göçün tek başına ruhsal sorunların sebebi olmayabileceğini, göçmenlere yönelik çalışmalarda farklı değişkenlerin ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Kişi ve toplulukların buldukları ülkeden, aile bireylerinden ve sosyal çevresinden ayrılması, yeni bir çevreye ve kültürel bağlama dahil olmayı içeren göç süreci, göç öncesi, göç anı ve göç sonrası olarak üç farklı aşamada incelenebilir (APA, 2013). Göç öncesi süreç, göç kararı ve göç hazırlığını kapsamaktadır. İkinci aşama ise göçün kendisini kapsar. Göç sonrası aşama ise göçmenlerin yeni topluma sosyal, politik, ekonomik ve kültürel çerçevede uyum sağlamasını kapsar (Bhugra ve Gupta, 2011; Salem ve Flakerud, 2010). Göç olgusunun birey ve topluluk üzerindeki etkileri incelenirken bu üç sürecin aynı anda hesaba katılması gerekmektedir.

Göç Öncesi Süreç: Loue (2009) Göç olayının öncesinde, bireyin, eğitim düzeyi, sosyal statüsü, ekonomik durumu, daha önce herhangi bir ruhsal hastalığa sahip olup olmamasının bireyin genel ruh sağlığını etkilediğini ifade etmektedir (Akt., Salem ve Flakerud, 2010). Müller (2013) Göç öncesinde ve sırasında şiddete veya işkenceye maruz kalma, göçün türü ve genel kişilik yapısının genel ruh sağlığıyla ilişkili olduğunu belirtir. Benzer şekilde Bhugra ve Jones (2001) da kişilik yapısının göç öncesi süreçte bireyin daha sonra yaşayacağı sorunlar için kritik faktörlerden biri olduğuna dikkat çekmektedir. Göç öncesi faktörlerden göç nedeni ve bu sıradaki kayıpların kişi üzerindeki etkisinin boyutları, ruh sağlığı üzerinde etki eden önemli faktörler olarak belirtmektedir (Bilici ve Yeşildal, 2015).

Yeni yerleşim birimlerine gelmeleriyle birlikte göçmenler kültürel ve coğrafi olarak, kendilerini yeni bir kültür ve gelenekler içinde bulurlar (Murray, Davidson ve Schweitzer, 2008). Bu göçmenlerin göç öncesi evrede edinmiş oldukları sosyal beceriler, psikolojik ve sosyal kırılma düzeyleri göçmenlerin yaşayacağı sorunlara etki etmektedir. (Bhugra, 2004). Göç öncesi yüksek düzeyde travma deneyimlemiş göçmenler, yerleşim süreci boyunca yüksek risk altında kalırlar (Murray, Davidson ve Schweitzer, 2008).

Göçmenlerin göç öncesi dönemde yaşadıkları travmatik olaylar, düşük uyumla sonuçlanan psikolojik strese neden olup, göçmenleri psikolojik olarak kırılğan hale getirebilmektedir. (Schweitzer, Melville, Steel ve Lacherez, 2006).

Göç Anı: Göç ve göçe ilişkin süreçlerin ruh sağlığını farklı şekillerde etkilediği bilinmektedir (Stevens ve Vollebergh, 2008). Göç anına ilişkin ruh sağlığını etkileyen faktörler, göç sırasındaki yolculuk şartları, şiddete maruz kalma, yeterli besin ve suya erişebilme gibi durumlar olarak gösterilmektedir. (Loue 2009; akt., Salem ve Flakerud, 2010). Bilici ve Yeşildal (2015) Göç anında yolculuk süresince yaşanan şartların daha sonraki deneyimleri etkileyeceğini söyler. Bhugra ve Jones (2001) da Göç sırasında yas, kayıp, stres bozukluğu gibi faktörlerin göçmenlerin ruh sağlığı problemi yaşama riskiyle karşı karşıya getirdiğini belirtmektedir. Göç sırasında çeşitli yaşam olayları, çeşitli değer ve ilişki kayıpları nedeniyle oluşan yoksunluk durumu, daha sonra deneyimlenecek sıkıntılar üzerinde etkili olabilmektedir. Bu süreçte benzer kültürlere sahip kişilerle bir arada olmak stresi azaltabilir veya artırabilir. Göçün etkileri; mesafe, gönüllü veya zorunlu şekilde yapılmasına bağlı olarak değişebilmektedir. Ayrıca bireylerin kişisel özellikleri ve toplumun göçmenleri karşılama biçimi de bireylerin uyum sürecini etkilemektedir (Bhugra, 2004).

Göçle birlikte, göç edilen yerdeki kültür, gelenek ve yaşam stilleri de yapısal ve nicelik olarak artmaktadır (Karakuş, 2006). Özellikle geleneksel olarak kurgulanmış tarımsal topluluklardan kentsel sanayi ve hizmet toplumlarına geçen göçmenler, bir yandan eski kimliklerini yaşatmaya çalışırken bir yandan da yeni ilişki ve kimliklerini kurmaya çalışmaktadırlar. (Akşit, 1998). Bu süreçte göçmenlerin bazıları başarılı bir uyum gerçekleştirirken bazıları ise bunu başaramamaktadır. Bu aşamada göçmenlerin sorun yaşamadan yeni topluma entegre olabilmeleri kendi çaba ve özellikleri yanında mevcut toplumun destekleyici veya engelleyici yapısına da bağlıdır.

Göç Sonrası Süreç: Göçün ardından artık içinde bulunulan toplumun özellikleri ön plana çıkmaktadır.(Bilici ve Yeşildal, 2015). Göç edilen yerdeki yaşam tarzları ve kültür ile daha önce yaşanan yerdeki yaşam tarzı ve kültür arasındaki farklılık derecesi göçmenlerin durumlarını ve uyum süreçlerini etkilemektedir. (Erol ve Ersever, 2014). Göç edilen yerde kabul ve destek görme, aynı kültürü paylaşan bireyler olması, göç ettiği ve göç edilen yer arasındaki uyumun boyutu gibi faktörler bireyin ruh sağlığını etkilemektedir. (Loue, 2009; akt., Salem ve Flakerud, 2010). Bu süreçte sık sık izolasyon ve aileden ayrılma ve ekonomik güçlükler ortaya çıkmaktadır. En yaygın problemler olarak, uyum güçlükleri,

kültür kaybı, destek kaybı görülmektedir. Yaşanan bu problemler göç sonrası ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Carswell, Blackburn ve Barker, 2011). Bhugra ve Jones (2001) Süreçte yaşanacak ‘kültürel şok’un göçmenlerin ruh sağlığını olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir.

Göç eden bireyin iç dünyasında birtakım değişikliklerin olduğu ve bir takım duyguların yaşandığı, yaş, cinsiyet, göç nedeni eğitim düzeyi ve kültürel geçmişine bakılmaksızın anlaşılabilir. Göç sonrası süreçte göçmenler değersizlik, yabancılaşma, boşluk duygusu, köksüzlük hissi, paranoya, aşağılık duygusu, kırgınlık ve suçluluk yaşamaktadır. (Göhler, 1990; akt., Şahin, 2001). Bu durumlar tartışmasız olarak göçmenleri olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Göçmenler, yeterli desteği göremediklerinde yaşadıkları bu sorunlar daha da karmaşık hale gelmektedir APA’ya (2013).

Adım attıkları yeni toplumda kültürleşmeye bağlı olarak göçmenler, kuşak arası çatışma, aile içi iletişim zayıflaması ve çatışmalar, yeni ve eski kültüre dönük kimlik oluşturma mücadelesi ve izolasyon gibi sorunlar yaşamaktadır. İşsizlik problemi göçmenlerin daha kırılgan, hassas ve öfkeli olmalarına neden olabilmektedir. Açık veya gizli ayrımcılık ve ırkçılık da göçmenlerin aidiyet duygularını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Göç sürecinde ve sonrasında göçmenler, post travmatik stres bozukluğu, depresyon, intihar düşüncesi gibi birçok ruhsal sorunla yüz yüze kalabilmektedirler. Bu sorunların hiç yaşanmaması veya ortadan kalkması kişilerin bireysel çabaları kadar yaşanan toplumdaki birey, grup ve kurumların yaklaşımlarına da bağlıdır.

Göç edilen ülkedeki göçmenlere ilişkin politikalar, çoğulculuk yaşanan sorunları etkilemektedir. (Stevens ve Vollebergh, 2008). Göçmenlerin yerleştikleri toplumdaki uyum süreçleri, o toplumdaki diğer bireylerin tepkilerine göre şekillenmektedir (Chung, Bemak ve Grabosky, 2011; Fantino ve Colak, 2001). Göç edilen yerde daha önce göç etmiş yerleşmiş akrabaların bulunması göçmenlerin entegrasyon sürecini kolaylaştırmaktadır. (Çelik, 2005). Bu durum da uyum sürecinde toplumsal ve sosyal desteğin önemini göstermektedir. Sosyal desteğin yetersiz olduğu noktalarda göçmenlerin toplumla bütünleşmesi sağlanamamakta ve farklı sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Göçün türü ne olursa olsun göç deneyimi kimlik algısına zarar vermektedir. Sağlık hizmetlerinde özellikle ruh sağlığı hizmetlerinde dil desteğinin olması ve kültürel olarak empati kurulması, göçmenlerin entegrasyonunu sağlamada önemli bir unsurdur. Göçmenlerin dil engelinden dolayı bu hizmetlerden yararlanamamaları toplumla

bütünleşmelerini engellemektedir (Davoliüté, 2008). Örneğin, zorla İstanbul'a göç ettirilmiş Kürt göçmenler, dil bariyeri sebebiyle kendilerine kiralık ev verilmediğini, oy kullanamadıklarını ve çocuklarını okula kayıt ettiremediklerini ifade etmişleridir. Zorla göç ettirilen bu bireyler arasında kadınlar daha fazla sıkıntı yaşamışlardır. Dil engeli, okuma-yazma bilmeme, sosyal dışlanma, yoksulluk, sosyal izolasyon gibi ciddi sorunlar yaşayan kadınlar, özellikle dil engelinden dolayı toplumla bütünleşememişlerdir (Çelik, 2005). Anagnostopoulos, Vlassopoulos ve Lazaratou (2006) da zorunlu göçün göçmenler ve onların çocukları üzerinde ciddi psikolojik etkiler doğurduğunu ifade etmekte, azınlık gruptaki ergenlerin kimlik oluşum süreçlerinin kültürel ve sosyal çerçevede diğer ergenlerin kimlik oluşum süreçlerinden iki kat daha zor olduğunu ve bu ergenlerin sık sık değer çatışması yaşadıklarını belirtmektedirler. Ergenlerin gittikleri toplumda "diğerleri" olarak nitelendirilmeleri doğal gelişimleri önünde bir engel teşkil etmektedir.

Nedenlerine ve süreçlerin niteliğine göre oldukça stres verici bir süreç olan göç, göçmenlerin aileleriyle arasındaki yaşantılarda kopukluğa sebep olarak kültürel ve kimliksel sorunlara yol açmaktadır. Göç eden kişilerde, sosyal yapı ve sosyal destek ağlarında değişimler, tutum ve değerlerinde değişiklikler meydana gelmektedir. (Bhugra ve Becker, 2005). Göç olayının ardından yaşanan sosyo-ekonomik değişimler (evlenme-boşanma, aileden ayrılma, işsizlik, iş bulma, konuşma yetersizliği vb.) ruhsal hastalıklarla ilişkili olup (Steel, Silove, Phan ve Bauman, 2002) kişinin psikolojik durumunu etkileyebilmektedir.

Göç sonrası aile üyelerinden ayrılık, iş bulmada yaşanan zorluklar, kültürel yaşama entegrasyon sorunları, anksiyete, depresyon somatik tablonun gelişmesine sebep olabilmektedir. Bu süreçte aile bireyleri veya diğer bireylerden sosyal desteğin sağlanması psikolojik iyi oluşa katkı sağlamaktadır (Schweitzer, Melville, Steel ve Lacherez, 2006).

Göç, kadınlar, çocuklar ve gençler üzerinde daha yoğun etkilerde bulunur (Tuzcu ve Ilgaz, 2015). Göç sürecinde kadınlar karar mekanizmalarında yer almamaktadırlar. Kadın bireylerde, stres bozukluğu, kültürel entegrasyon zorluğu, aile içi şiddet gibi nedenlerle birçok sorun çıkabilmektedir. Çocuklarda ise kaygı ve içe kapanma en sık görülen şikayetlerdir (Gökdemir-Arcan, 2012; Topçu ve Beşer, 2006). Göçmen olan çocuklarda ise göç süreci kendine özgü kültürel altyapı durumu ve göçü seçip seçmeme durumu ruh sağlığını etkileyen faktörler olarak ele alınmaktadır. (Stevens ve Vollebergh, 2008). Ergenlerde davranış problemlerinin yüksek olması ise, sosyo ekonomik düzeyin

düşüklüğü, göç edilen yerdeki dili yeterince konuşamama, yüksek işsizlik ve yoksulluk gibi bir takım faktörlerle ilişkili görülmektedir. (Crijnen, 2003).

Araştırmalar, savaş bölgelerinde göç etmek zorunda kalan mülteci ve göçmen çocukların, göç ardından çeşitli ruhsal sorunlar yaşadıklarını ve bu durumun çocukların eğitim durumuna ve uyumlarına etki ettiğini göstermektedir. (Stermac, Brazeau ve Martin, 2008). Bunun yanı sıra göç ister savaş kaynaklı ister ekonomik kaynaklı olsun, göç tek başına depresyonun ortaya çıkmasında etkili yaşantılardan biridir. (Kaya, 2007). Göçe ilişkin zayıf bir planlama, izleyen ilk bir yıl içinde depresif belirtileri yordamazken daha sonraki dönemlerde yüksek düzeyde stres ve düşük yaşam kalitesi gibi depresif belirtileri etkili bir şekilde kötüleştirmektedir (Chou, Wong ve Chow, 2011).

Göçmenler, yabancı bir dil öğrenme, kültüre uyum sağlama ve yabancı bir yaşama tarzına alışma sürecinde değişik zorluklarla yüz yüze kalabilmektedir. Göç sonrası özellikle çocuk ve ergenlerde, davranış bozukluğu, düşük benlik saygısı, kaygı, depresyon, yabancı dil konuşmak zorunda olmaktan kaynaklanan sorunlar, altını ıslatma, kuşak çatışması gibi sorunlar görülmektedir (Gün, 2006; Gün ve Bayraktar, 2008). Göç etmiş çocuklar ise, akademik başarı, çevreye uyum, yoksulluk, dil ve iletişim, şiddet eğilimi, şiddete maruz kalma gibi çeşitli sorunlarla yüz yüze gelmektedir (Angay, 2010).

Nar'a (2008) göre, göç eden çocuklar, göç ettikleri yeri güvenli görmemekte, bölgesel ve kentsel ayrımcılığa maruz kalmakta, alaya alınmakta ve dışlanmaktadır. Göç etmiş çocuklarda ayrıca kentlilerin önyargıları, çevreyle entegrasyon eksikliği gibi sebeplerle suç işleme eğiliminin fazla olduğu söylenmektedir (Erkan ve Erdoğan, 2006; Yavuzer, 2006). Parlakkaya (2010) göç etmiş öğrencilerin okulda birbirilerine karşı şiddet uygulama, dil sorunu, ders araç-gereçlerini getirmeme, küfürlü konuşma, ders araç gereçlerine zarar verme, devamsızlık gibi davranışlarının en sık rastlanan istenmeyen davranışlar olduğunu belirlemiştir . Polat-Uluocak (2009) İç göç deneyimlemiş çocukların, okulda daha fazla uyumsuzluk gösterdiğini, bu çocukların okulda sıklıkla, tırnak yeme, tik gibi sorunlar yaşadıklarını ifade etmiştir.

Göç eden ergenlerin ayrıca yaşam doyumları azalmakta, sosyal destek ağları azalmakta ve benlik saygıları düşmektedir. (Gün ve Bayraktar, 2008). Dolayısıyla göçün çocuk ve ergenler üzerinde birçok olumsuz etkisi olduğu söylenebilir. Çocuklar, göç üzerinde ve göç etmekte karar verici olmadıklarından, kendi iradeleri dışında gelişen bu süreci daha zorlu bir şekilde yaşamaktadırlar. Ergenler ise hem yaşlarının gerektirdiği biyolojik, psikolojik, bilişsel değişimleri yaşarken hem de göçün getirdiği sıkıntılarla başa

çıkılmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum da onların sağlıklı gelişimlerini engellemektedir.

3. BİR GÖÇ ROTASI OLMASI ÖZELLİĞİ İLE ANADOLU TOPRAKLARINDA GÖÇ OLGUSU

Bu bölümde, Osmanlı Dönemi'nde Anadolu topraklarına yapılan göçlerin göç olgusu ile olan ilişkisi ve günümüze kadar geçen süreçte göç olgusundaki değişimler ele alınmıştır. Bununla birlikte, Anadolu'da göçü yönlendiren unsurlar tarihsel örnekler ve veriler ışığında ele alınarak hem göç alan hem göç veren hem de bir geçiş noktası özelliği ile ön plana çıkan Anadolu topraklarının bu göçlerden etkilenirliği irdelenmiştir.

3.1. Kırım'dan Yapılan Göçler

Karadeniz'in kuzeyinde içe doğru sokulan Kırım Yarımadası tarih boyunca başta Türkler olmak üzere çeşitli milletlerin uğrak yeri olmuştur. En eski sakinleri olan Taurlar nedeniyle yarımadanın ilk ismi Taurida olarak bilinmektedir. Kırım'da Türk varlığı tarihi VI. yüzyıla kadar gitmektedir. Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar, Altınordu, Selçuklular, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı buradaki Türk halk ve devletlerini kapsamaktadır (Kırımlı, 2000).

Kırım Hanlığı, Kırım Yarımadası ile birlikte Karadeniz'in kuzeyi ve Kuban bölgesindeki geniş arazileri hakimiyeti altına almıştı. 1475 yılından beri Osmanlı himayesinde bulunan hanlık 1769-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkıp bağımsız hale gelmiştir (Palmer, 2003). Küçük Kaynarca Anlaşması ile Azak Denizi bir Rus gölü haline geliyor, Karadeniz ise Osmanlı gölü olmaktan çıkıyordu. Rusya'nın Karadeniz'e inmesine yol açan anlaşma Kuban, Bucak, Cane, Yedisan, Yedickül boyu Tatarları ile Kırım Hanlığı'nı Osmanlı Devleti'nden ayırıp birer bağımsız yapıya kavuşturuyordu. Sadece Müslüman halk dini işlerinde halifeye bağlı olacak hanlarını da kendileri seçeceklerdi. Anlaşmaya göre hanlık seçimine ne Osmanlı Devleti ne de Rusya karışacaklardı. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Tatar Müslümanlarının Osmanlı halifesinin himayesine alınması, Rusya'nın Hıristiyan halk üzerindeki himaye iddialarına karşı hilafetin kullanılması ihtiyacının doğduğunu göstermektedir (Okumuş, 2006). Ancak bu bağımsızlıkla birlikte hanlık, Rusların entrikalarla kukla hanlar çıkarma faaliyetleri sonucu kendini kargaşaların içinde bulmuştur. Bu kargaşaları fırsat bilen Rusya Kırım'a girerek kendi politikalarını dayatmaya çalışmıştır. Kırım'ı ilhak edebilmek için çeşitli faaliyetlere girişen Rusya, Kırım Hanlığı için Şahin Giray'ı desteklemiş ve bunda da 1777 yılında başarılı olmuştur. Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesine doğru giden sürece engel olmak isteyen Osmanlı Devleti, Rusların politikalarını kabullenmek istememiş ama bunun için de Rusya

ile bir savaşı göze alamamıştır. Kırım'a müdahale etmek için Osmanlı Devleti'nin ne askeri ne de mali durumu iyiydi. 1771-1783yılları arasında yaşanan karışıklıklar yüzünden Kırım'da çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, yine birçoğu da bölgeyi terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır (Jorga, 2005).

3.1.1. Kırım'dan Yapılan Göçlerin Nedenleri

3.1.1.1. Rusya'nın Kırım siyaseti ve Kırım'ı ilhaki

Ruslar XVI. yüzyılda İdil-Ural ve Batı Sibirya'yı, XVIII. yüzyılda Kırım'ı ve daha sonra Orta Asya'daki Türklere ve Müslümanlara ait toprakları ele geçirmiştir. Bu topraklarda yaşayanlar, topraklarına el konulma, ağır baskılara maruz bırakılma ve en önemlisi Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikaları nedeniyle ya başka bölgelere dağılmışlar ya da Müslüman komşuları olan Osmanlı Devleti'nin topraklarına göç etmişlerdir (Ocaklı, 2002). Rusya egemenliğine giren Müslümanları yurtlarından göç etmeye sevk eden esas nedenlerin arasında dini, siyasi, ekonomik baskı ve yıldırma girişimleri geliyordu. Bu baskıların yoğunluğu ve şiddeti Rusya'nın içinde bulunduğu duruma göre değişiklik göstererek bazen azalmakta bazen de artmaktaydı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılda çeşitli savaşlar sonucunda ele geçirdikleri geniş ve verimli topraklara siyasi, askerî ve ekonomik sebeplerle bazı bölgelerden muhacirleri getirip yerleştiren Rusya bu politikasını Kırım'da da uygulamıştır (Gülsoy, 1993).

1771 yılından itibaren Ruslar Kırım yarımadasının içlerine yayılarak halka eziyet etmeye ve mallarına el uzatmaya başlamışlardı. Bu durum kıyı kesimlerde oturan ahalinin buldukları deniz araçlarıyla yerlerini terk etmelerine neden olmuştur. Göçler nedeniyle Müslümanlardan boşalan yerlere 1778 yılında Ruslar tarafından 75.000 göçmen getirilip yerleştirilmiştir (Güler, 1995; Gülsoy, 1993).

Rusya'nın Kırım halkını baskı ve silah zoruyla topraklarını terk ederek göç etmeye zorlaması sonucu bir isyan patlak vermişti. İsycancıları katlederek isyanı bastıran Rusya hemen arkasından Kalmukları getirerek Tatarların topraklarını onlara vermiştir. Zaten bahane arayan Rusya 1783 yılında Kırım Hanlığı'nın ortadan kalktığı ve hanlık topraklarının Rusya'ya ilhak edildiğine dair bir beyanname yayınlamıştır (Jorga, 2005). Rusya Kırım'ı ilhak eder etmez hanlığa ve han hanedanı olan Giraylara ait toprakları ve ülkelerinden kaçan veya Rusya tarafından sürülenlerin geride kalan arazilerini devlet mülkü olarak müsadere etmiştir (Kırımlı, 2000). Rus arazi sahipleri ve yönetici sınıftan insanlar Tatarlara ait arazilere yasal olmayan yollardan el koymuşlardı. Tatarlar atalarından

miras kalan arazilerinden çıkarıldığı gibi yeni arazi sahipleri için çalışmak zorunda kalmışlardı. Ancak buna bile müsaade etmeyen Ruslar ek vergiler koyma, mallarını ellerinden alma ve ücretsiz çalışmaya zorlama gibi uygulamalarla Tatarlara yapılan baskıları sürekli artırıyordu.

Rus yönetimi Kırım'ı 1783 yılında ilhak edince buraya 70.000 Rus köylüsünü getirip yerleştirmişti. Bu tarihe kadar Rus köylülerinin toprak sahibi olma hakları yokken Ruslar Kırım'a yerleştirdikleri köylülere toprak sahibi olma hakkı tanımış ve yerli halka ait birçok araziye onlara tahsis etmiştir. Rusya tarafından Kırım ilhak edildiğinde orada yaşayan Rus sakin neredeyse hiç yoktu. Ancak Rusya Kırım'ı yalnız stratejik ve askerî açıdan önemli bir sınır boyu ya da sömürülecek bir koloni olarak görmemiş, aynı zamanda bölgeyi ülkenin gerçek bir parçasına çevirmek istemiştir. Bu nedenle Kırım'daki Tatar varlığı yarımadanın Ruslaştırılması önünde duran bir engel olarak görülmüştür (McCarthy, 1998).

Rusya ilhaktan sonra, Kırım'da Tatar kimliğinin hatırasını silmek için birçok uygulamayı hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu uygulamalardan birisi yer adları ile ilgiliydi. Kırım'daki yerlere antik dönemlerdeki isimlerini vermek ya da antik isimleri çağrıştıracı yeni isimler üretmek için kolları sıvayan Rusya bölgenin toponomisini de değiştirmekteydi (Kırımlı, 2000).

1783 yılında Kırım'ı ilhak eden Rusya 1792 tarihli Yaş Anlaşması ile Karadeniz kıyılarındaki konumunu güçlendirmişti. 1792 yılında imzalanan Yaş Anlaşması'nın 2. maddesiyle Kırım ve Taman'ın Rusya'ya ait olduğu tasdik edilmiş ve Kuban Nehri sınır olmuştur. Bu tarihten itibaren Rusya'nın Kafkasya ve Balkanlar istikametinde genişlemeye başlaması söz konusu bölgelerde yaşayan Müslüman ve Hıristiyan bütün halkları etkilemiştir. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın arasındaki çatışma alanlarında yaşayan Müslüman ahali bu alanların Rusya'nın eline geçmesiyle Osmanlı'nın elinde kalan topraklara doğru göç etmeye başlamıştır. Böylece 18. yüzyılın sonlarında başlayan göç ve göçmen sorunu Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne de miras olarak kalmıştır (Bilge, 2000).

3.1.1.2. Kırım'dan yapılan ilk göçler

Osmanlı Devleti başta Rusya olmak üzere kendinden daha üstün askerî niteliklere sahip düşmanlarıyla yaptığı savaşlar yüzünden yıkıntıya sürüklenmiştir. Bu savaşlar Osmanlı Müslüman halklarının da kaderlerini belirlemiştir. Çünkü Müslüman toplulukların başına gelen katliam, sürgün gibi şeyler Osmanlı ülkesinin istila edilmesine de yol açan

savaşlar yüzünden ortaya çıkmıştır. Rus yayılcılığı karşısında toplu halde göç etmek zorunda kalan ilk Müslüman toplum Kırım Tatarları olmuştur. Tatar göçü sadece yaşananlar ve maruz kaldıkları olumsuzluklar bakımından değil aynı zamanda daha sonraki Rus yayılma hareketleri bakımından da model oluşturduğu için öğretici bir niteliktedir (McCarty, 1998).

XVIII. yüzyılın belki de en büyük toplu göç dalgası 1770-1784 yılları arasında 200.000 Tatar'ın göç olayları idi. Topraklarını terk eden Tatarlar Rusların erişemeyeceği yerlere göç etmişlerdi. Birçok Tatar Karadeniz'in batı kıyılarındaki Dobruca'ya sığınmıştı. Rus baskıları ve işgalleri yüzünden yurtlarını terk eden Tatarlar ancak dört bir yana dağılarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Rus hâkimiyetinden kaçmak arzusuyla Kırım ve civarından Osmanlı Devleti'ne doğru 1772'de başlayan ilk göçlerde yaklaşık 100.000 kişi gelmişti. Devam eden göçler nedeniyle XIX. yüzyıl başlarında Kırım ve Nogay Tatarları kendi yurtlarında baskı altında yaşamayı kabullenmemiş ve geride kalanlar da göç etmeye başlamışlardı (Tekeli, 2002).

1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra Osmanlı topraklarına göçler olmuştur. Gerek savaş sırasında gerekse sonrasında yapılan göçlerde büyük can kayıpları yaşanmıştır. Osmanlı ülkesine gelip yerleşenlerin sayısı tahminen 300.000 kadardır. Bu göçmenler önce Dobruca ve Baserabya'da iskân edilmiş geriye kalanlar da Anadolu'ya sevk edilmiştir. 1788-1792 Osmanlı-Rus Avusturya savaşları sırasında ve savaş sonrasında da Kırım'dan Osmanlı topraklarına kitleler halinde göçler yaşanmıştır (Yılmaz, 1999). 1780-1800 yılları arasında Kırım'ın yanı sıra Özi havalisi, Kazan, Kafkasya bölgelerinden ve diğer Türk memleketlerinden Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin sayısı 300.000 ila 500.000 olarak tahmin edilmektedir (Çelik, 1996).

3.1.1.3. Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası yapılan göçler

Kırım Ruslar tarafından alınınca Kırımlıların yeni yönetimle çatışmamaya özen göstermesine rağmen onlara yapılan baskı çok acımasızdı. Bu baskıcı yaklaşım arkasından 1810, 1812, 1816, 1819, 1822 ve 1827 yıllarında çeşitli büyüklükteki göçlere neden olmuştu. Ancak süregelen göçlerin en büyüğü Kırım Savaşı'nın son aylarında başlamıştır. Bu savaş bölgenin Rus esaretinden ve baskısından kurtulması için önemli bir fırsat olarak görülmekteydi. Çünkü bir yanda Kafkaslar'da Şeyh Şamil önderliğinde Ruslara karşı verilen savaş, öte yanda İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti safında savaşa girmeleri söz konusuydu. Ancak Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil kuvvetleri arasındaki kopukluk ve diğer müttefik devletlerin Kafkasya'ya müdahale etmemeleri bu umutları söndürecektir

(Saydam, 1997). Müttefik devletler kendi siyasi emellerine göre davranmanın dışında bir yararlılık göstermemişlerdir. İngiltere ve Fransa keşif yapmak üzere Kafkasya'ya birer müfreze göndermenin dışında kayda değer pek bir şey yapmamıştır. Savaşta İngilizlerin asıl amacı Karadeniz'deki Rus üslerini yok etmek ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlar'daki durumunu istikrarlı hale getirmektir. Rusya'nın Karadeniz'deki gücünün kırılmasının dışındaki bütün sonuçlar müttefikler için pek bir şey ifade etmiyordu. Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda geri çekileceğinin anlaşılması halk arasında paniğe yol açmış ve göçü tetiklemiştir (Kırımlı, 2000).

Kırım'dan Osmanlı topraklarına yapılan en büyük ve en yıkıcı göç dalgası 1860-1861 yıllarında yaşanmıştır. Çünkü yaşanan Kırım Savaşı ve müttefiklerin Kırım Yarımadası'nda kısmi işgalleri de Tatarlar üzerinde büyük bir Rus baskısının oluşmasına neden olmuştur. Tatarların müttefiklerle ilişkiye girmesi şüphesi taşıyan Rusya, ahaliye karşı şiddetli tedbirler alma yoluna gitmişti. O dönemde Kırım hapisaneleri Tatarlarla dolup taşmıştı. Fırsatları varken topraklarını terk etmeyen Kırım Tatarlarının Orenburg bölgesine sürülecekleri ve sürgüne gönderilmeyeceklerin de zorla Hıristiyan yapılacaklarına dair söylentiler Tatarlar arasında hızla yayılmıştı. Bu nedenle yurtlarını terk eden Tatarların sayısı 1860 yılından itibaren birkaç yılda 200.000'i bulmuştu (Tekeli, 2008).

Kırım'ın Rusya hakimiyetine girmesinden itibaren geçen bir yüzyıl boyunca yaşananlar Kırım Tatarlarının tarihi açısından en çarpıcı yanıyla göç olayı idi. Rus işgalinden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınan Kırım Tatarlarının göçü belirli dönemlerde büyük rakamlara ulaşarak aralıksız sürmüştür. Rus politikalarına bağlı olarak az ya da çok sayıda olsun sürekli devam eden Kırım göçleri nedeniyle 1783 yılından Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar 1.800.000 Kırım Türk-Tatarı Osmanlı topraklarına gelmişlerdir (Saydam, 1997).

XIX. yüzyılda Kırım'dan Osmanlı Devleti'ne aralıksız devam eden göçler Kırım Tatarları için dengesiz bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine dağınık bir şekilde yerleştirilen Tatarların nüfusu Kırım'da kalanların nüfusundan kat kat fazla bir sayıya ulaşmıştır. Eskiden Kırım nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Tatarlar kendi vatanlarında nisbî azınlık haline gelmişlerdir (McCarty, 1998).

3.2. Kafkasya'dan Yapılan Göçler

Kafkasya din, dil ve etnik gruplar bakımından çok kültürlü bölge olarak dünyanın en zengin alanıdır. İki kıta arasındaki geçiş güzergâhı üzerinde bulunan ve oldukça dağlık ve engebeli bir yapıda olan Kafkasya bu vesileyle pek çok kavmin dil ve kültür varlıklarını korumasına yardımcı olmuştur. Bu karmaşık yapıdaki Kafkasya kendi içinde özgün bir demografik çeşitlilik barındırmaktadır. Kafkasya'da siyasi bir güç olarak M.Ö. II. binyılın ortalarında tarih sahnesine çıkan ve asıl Kafkas kavimlerinden sayılan Kas, Kassi, ve Kasit-Kassit kavimleri Asur kaynaklarında “Kaşşu” olarak geçmektedir. Yaygın görüş Kasların, Orta Asya orijinli olduğudur ve bölgelerinden Kafkasya'ya göçme nedenleri ve göç yolları hakkında bilgi yoktur (Ayan, 2010).

Eskiden çok daha geniş bir sahaya yayılmış kökleri olan Çerkesler XVIII. yüzyıla kadar Kırım halkının önemli bir unsuru olarak kalmışlardır. XIX. yüzyıl ortalarında Rusların işgaline kadar Kafkasya'nın kuzeybatısındaki birçok bölge ve Kuban havzası Çerkeslerin hakimiyetindeydi (Magneralla, 1997).

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında devam edegelen Osmanlı-İran mücadeleleri Rusya'nın Kırım ve Kafkasları işgal etmesiyle son bulmuştu. Ancak hala hem Kırım'da hem de Kafkaslar'da nüfusun çoğunluğu Müslüman'dı. Tuna'dan Kuban'a kadar olan bozkırda Nogaylar yaşarken, Kırım yarımadasının dağlık kısımlarında da Kırımlı Müslümanlar yaşamaktaydı. Kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmış olan Kafkasya'nın kuzeyinde nüfusun tamamı Müslüman iken güneyde ise %55'i Müslüman'dı. Çerkesistan, Dağıstan ve Çeçenistan'dan oluşan Kuzey Kafkasya'da Çerkesler, Ubıhlar, Abhazlar, Balkarlar, Osetler, Çeçenler, Lezgiler ve Kumuklar yaşamaktaydı. Nüfusun %60'ını Müslümanların oluşturduğu Kafkaslarötesi de Abhazistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan oluşmaktaydı.

3.2.1. Kafkasya'dan Yapılan Göçlerin Nedenleri

3.2.1.1. Rusya'nın Kırım siyaseti ve Kırım'ı ilhaki

Kafkasya'nın eski tarihi net olarak bilinmese de ilkçağlardan beri yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hareketli birçok kavmin geçiş güzergahı olan Kafkasya ile Türklerin tanışması M.Ö. 4. yüzyıla kadar gitmektedir. Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve Hunlar bölgede kalıcı izler bırakmışlardır. Kafkasya'nın temel unsurlarından sayılan Karaçay-Balkarlar, Kumuk ve Nogayların bölgedeki varlıkları nedeniyle Türk tarihinin bir kesiti aynı zamanda Kafkasya tarihi olarak kabul edilebilir (Bice, 1991).

Kuzey Kafkasya'da Türk kültürünün yerleşmeye başladığı esas önemli dönem Hunlar ve onları takip eden Hazarlar aracılığıyla başlamıştır. Bu süreç, Dağıstan'a hakim olan Alanların kralının Hunlular tarafından öldürülmesiyle başlamıştır. 374 yılında İdil'i geçtikten sonra Kuzey Kafkasya'yı istila eden Hunlar Kafkas milletlerinin kaderini ve bölgenin haritasını ebedi olarak değiştirmişlerdir (Ayan, 2010).

Müslüman Türklerin Kafkasya ile ilişkileri Selçuklular zamanında başlamıştır. 1062 yılında Selçuklular Kafkasya'ya akınlar düzenlemişlerdir. Melikşah, devletine katılmış olan Hazar'ın batı ve güneybatı bölgelerinde nüfuzunu sağlamlaştırmak amacıyla buralarda iskân politikası izlemiştir. Arapların istilasından sonra Kafkasya'ya giren Selçuklular 1064'ten itibaren Gürcistan'dan Hazar Denizi kıyılarına kadar olan bölgeye birçok Türk boyunu yerleştirmiştir (Gökçe, 1979; Ayan, 2010).

Kafkasya'daki Osmanlı hakimiyeti XV. ve XVI. yüzyıllardaki fetihlerle sağlanmıştı. Fetihler ile imar ve iskân faaliyetleri sonucunda Kafkaslar'daki idari taksimat ve teşkilatlanma da tamamlanmıştı. Bu topraklarda doğrudan bir denetim kurmak için idari yapılanmaya gidilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin tesis ettiği eyaletler istikrarsız ve kısa ömürlü olmuştu. Kafkaslar'daki kabile bağlarının güçlülüğü ve coğrafi şartların çetinliği nedeniyle devletin doğrudan yönetici tayin etme yerine bölgelerde söz sahibi olan yerel hanedanlara geniş hareket alanları tanınmıştı (Bice, 1991).

XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı, İran ve Rusya arasındaki çekişmelerden etkilenen Kafkasya XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı-İran, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da Osmanlı-Rus mücadelelerine sahne olmuştur. Kafkasya, ilgi gören, mücadele edilen veya savunulan bir bölge olarak Osmanlıların buradaki hakimiyeti hususunda üç dönemde incelenebilir. Birinci dönem II. Mehmet'in Karadeniz siyaseti kapsamında fetih hareketleri ile II. Beyazıt zamanındaki fetihlerden oluşur. İkinci dönem I. Selim'in 1514'te çıktığı İran Seferi ile başlayarak 1639'daki Kasr-ı Şirin Anlaşması'na kadar olan ve 125 yıl süren Osmanlı-Safevi mücadelesini kapsayan dönemdir. Üçüncü dönem ise 3 Temmuz 1700'de yapılan İstanbul Anlaşması'ndan sonra Kafkasya'yı ele geçirmek isteyen Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki mücadeleleri kapsamaktadır. Bu dönem 1829 tarihli Edirne Anlaşması'yla Kafkasya üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesine kadar olan süredir (Bilge, 2005).

1787-1792, 1806-1812 ve 1827-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında özellikle Çerkesler Osmanlı saflarında savaşmışlardır. Osmanlı ve Rusya barış yaptıktan sonra Kafkaslar'da savaş durmamış, Rusya ile Kafkas halkları arasındaki mücadeleler devam etmiş, fakat

Osmanlı Devleti Kafkasyalılara yardım etmemiştir. Bu nedenle hayal kırıklığına uğrayan, Osmanlı'ya karşı güven bunalımı yaşayan Çerkesler, Kırım Savaşı'nda seyirci kalmayı tercih etmişlerdir (Habiçoğlu, 1993).

1829 yılından beri Kafkaslar'da Rus istilasına karşı Türk ve Çerkes kabileleri eşsiz bir bağımsızlık savaşı yürütüyorlardı. Bu mücadele 1859'da Ruslar tarafından gönderilen büyük kuvvetler karşısında giderek zayıflamıştır. 1859 yılında Kafkas direnişinin büyük ölçüde kırılmasıyla Kafkaslar'da bir sükunet havası hakim olmaya başlamıştı. Bu durum bölgenin geleceğini tayin edecek bir sessizlikti. Nitekim Ruslar 300.000 kişiden oluşan kuvvetlerini Batı Kafkasya cephesine toplayabileceklerdi (Saydam, 1997).

1859'da Şeyh Şamil'in esir düşmesiyle savaşı lehine çeviren Rusya, bundan sonra ordularını Çerkesistan'a sürmüştür. Kırım Savaşı sonrasında meydana gelen Kafkas göçlerinin sebepleri de Kırım göçlerinin sebepleri ile aynıydı. Rusya savaşta uğradığı yenilginin acısını Kafkaslar'da yıllardır devam eden bağımsızlık savaşlarına son vererek almak istiyordu. Bu hırsla saldırılarını artıran Rus birlikleri karşısında fazla tutunamayan Çerkesler ardı ardına uğradıkları yenilgilerle zayıflamıştır(Habiçoğlu, 1993).

Rusların kuvvetli saldırıları karşısında cephedeki bütün Çerkes savaşçıları öldürülmüştür. Artık Rusların Kafkasya'ya doğru genişlemesi karşısındaki direnişler son bulmuştur. Ancak Çerkeslerin yaşam mücadelesi bu savaşla bitmemiş daha da vahim bir hale bürünmüştür. Çünkü Ruslar yediden yetmişe bir milyonu aşkın Çerkesi topraklarından zorla çıkararak Osmanlı topraklarına göndermek için Karadeniz kıyılarına sürmüştür (Ayan, 2010).

3.2.1.2. Kafkasya'dan yapılan ilk göçler

Kafkasya'dan yapılan göçlerin meydana gelmesinde rol oynayan dini, milli, siyasi, sosyal, kültürel vb. çok sayıda neden vardır. Kafkasya coğrafyasında yayılmış olan İslamiyet'in etkisi de göçler konusunda oldukça önem arz etmektedir. Dini konularda duyarlı olan Kafkas halkları bu konuda en ufak bir Rus baskısı hissettiğinde yüzünü hemen Osmanlı Devleti'ne çevirmektedirler. Osmanlı'nın büyük bir İslam devleti olması ve özellikle de padişahın halife olmasının etkisi büyüktü. Çünkü Kafkasyalılara göre, Rusya'nın saldırgan ve yayılcı politikaları karşısında kendilerine yardım edecek tek güç Osmanlı Devleti idi (Habiçoğlu, 1993).

Çerkesler Osmanlı topraklarına gelmeden önce keşif için bazı kişileri veya grupları göndermişlerdir. Keşif için gelen bu öncülerin verdiği bilgilerin çoğununun olumsuz yönde

olmasına rağmen dini duygular ağır basmıştır. Toplumun önemli bir kesimine göre dini görevlerin yerine getirilmesi imkânsızlaştığında Müslüman bir ülkeye göç etmek farzdı. Bunun yanında Osmanlı ülkesinde toprakların çok verimli ve alabildiğine geniş olduğu yönündeki abartılı söylemler de göç yollarına düşmelerinde etkili olmuştur (Saydam, 1997).

Kafkas göçlerinde hem Rusya'nın hem de Osmanlı Devleti'nin teşviklerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu teşviklerin nedenleri her iki devletin de çıkarlarına hizmet eder mahiyettedir. Rusya, yüzyıllardır buralarda yerleşmesine direnen, özgürlüklerine düşkün olan ve bu nedenle ileride başkaldırabilecekleri düşünülen Kafkasyalı toplulukların bölgeyi terk etmesini istemekteydi. Osmanlı Devleti ise en büyük Müslüman devlet olması, başındaki yöneticinin halife sıfatına sahip olması ve binlerce Çerkes asıllı kişinin Osmanlı topraklarına yaşaması gibi nedenlerle göçleri teşvik etmiştir. Bunlara Osmanlı Devleti'nin tarımla ilgili politikalarına ve beklentilerine hizmet edecek kitlelerin gelmesini istemesi de eklenebilir (Habiçoğlu, 1993).

Kafkasya'dan asıl göçler Kırım Savaşı sonrasında başlamış ise de 1822 yılından beri küçük gruplar halinde Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardı. Çünkü 1822 yılında Rusya, Kuban Ovası'ndaki Nogaylar ve Çerkeslere baskı yapmaya ve Kafkasya'yı istila etmeye başlamıştır. Aynı dönemde Dağıstan'dan da göçmenlerin küçük gruplar halinde Osmanlı topraklarına geldiği görülmektedir. Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik faaliyetlerinin sıklaştığı 1838-1839 yıllarından sonra göç hareketlerinde bir canlanma gözlenmektedir. Ancak yine de kitlesellik kazanmayan bu göçler birkaç bin kişiyle sınırlı kalmıştır. 1829 Edirne Anlaşması'ndan sonra Rusya'nın giriştiği işgal hareketlerine karşı Kafkas halklarından olan Çeçenler ve Çerkesler direnişe geçmişlerdir. 1850'li yıllarda küçük gruplar halinde Kafkasya'dan yapılan göçler savaş uzadıkça giderek artmıştır (Ayan, 2010).

3.3. Kırım Savaşı (1853-1856) Sonrası Yapılan Göçler

Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan kitlesel göçler üç aşamaya ayrılır: 1858-1862, 1863-1864 ve 1865. En çok göç bu üç aşamanın ikinci aşamasında yaşanmıştır. 1863- 1864'de 438.000 kişi Kafkasya'dan ayrılarak Osmanlı topraklarına göç etmiştir. En nihayetinde 1858-1865 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne gelen Kafkas göçmenlerinin sayısı 647.044'e ulaşmıştır. Gelenler, çoğunluğunu Çerkesler oluşturmakla birlikte, Abhaz, Çeçen, Nogay, Ubih, Lezgi ve Osetler'den oluşmaktaydı. Başka bir kaynağa göre ise Kırım savaşı dolayısıyla Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçler üç önemli dalga halinde ancak

farklı yıllarda olmuştur. Bunlar 1856-57, 1860-62 ve 1864-65 yıllarında yapılan göçlerdir (Tekeli, 2008).

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler daha çok Batı Kafkasya'yı etkilemiştir. Doğu Kafkasya'da yaşayan Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar'dan 40.000 dolayında göç olmuştur. Bu rakam genel nüfusa oranla çok az bir orandır ve Doğu Kafkasya'nın nüfus yapısını çok etkilemeyecektir. Rusların Doğu Kafkasya'da yerli halktan vergi toplaması ve onlara askerlik yükümlülüğü getirmesi tepkilere neden olmuştur. Bu nedenle 1872'de bir ayaklanma çıkmış, fakat Ruslar tarafından bastırılınca bölgedeki Dağıstanlıların çoğunluğu Osmanlı topraklarına göç etmiştir. 336 Çeçenler ise bu göçlerde Osmanlı topraklarına iki dalga halinde gelmişlerdir. Birincisi 1865 yılında Kars üzerinden bir ikincisi ise 1876 yılındadır (Özbay,1999). Buna karşılık Batı'da yaşayan Çerkesler ve Abhazlar için durum çok farklıdır. Göçler çok yıkıcı sonuçlara yol açmış, toplam nüfusun beşte dördü topraklarını terk etmiştir. Geride kalanlar ise dağlardaki yerlerinden indirilerek Kuban Ovası'nda Kazak ve Rus köylülerin arasına dağıtılmışlardır. XIX. yüzyılda Kuzeybatı Kafkasya'nın Adıgey bölgesinde Adıgeler ve Abhazlar yaşıyorlardı. 1830 yılında bölgede yaşayanların nüfusu bir milyon civarındaydı. 1864 sürgününden sonra bölgede nüfus adeta yok olmuştu. 1864 sonrası bölgede sadece 30.000 kadar nüfusun kaldığı tahmin edilmektedir (Habiçoğlu, 1993).

Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarına yığılan ve 1863 yılı sonlarına doğru sayıları 170.000'e yaklaşan göçmenler, kendilerine en yakın liman kenti olan Trabzon'a akın etmekteydi. Trabzon'daki coğrafi özellikler, buraya gelen göçmenlerin geçici de olsa iskân edilmeleri için yeterince elverişli değildi. Bu nedenle buraya gelen göçmenler Anadolu'nun çeşitli bölgelerine ve Rumeli'deki iskân bölgelerine gönderilmişlerdir. Bu şehirlerden hem Anadolu'ya açılma yeri olarak hem de iskân için elverişli coğrafi özelliklere sahip Karadeniz şehri Samsun, göçmenlerin yerleşmek istediği önemli bir bölgeydi. Bu nedenle hem Trabzon hem de Kafkasya'dan buraya göçmen akını vardı. Gelen göçmenler geçici olarak hanlar ve medreselere yerleştirilmekteydi (Saydam, 1993). O zamanlar sıtma hastalığının yoğun olduğu bir yer olan Samsun ve çevresinde, göçlere bağlı olarak artan nüfusla birlikte, hastalık daha da yaygınlaşmıştır. Hatta önceden belirlenen iskân bölgelerine en yakın liman kenti neresiyse oraya çıkarılarak daha çabuk sevk edilmeleri hesaplanmıştır. Ancak gelen göçmen kitlelerinin giderek artması ve iskelelerde yığılmaları, bakım, beslenme ve sağlık tedbirleri yetersiz kalınca salgın hastalıklar peyda olmuştu. İskân erlerine sevkleri geciktikçe durumları daha da

kötüleştirmiştir (Ayan, 2010).

3.4. 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ve Sonrası Yapılan Göçler

Adı 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda daha önceki yıllarda Anadolu'ya göç etmiş ve Trabzon'a yerleşmiş olan 18.000 Kafkasyalı cephede görev almıştır. Yine daha önce iskân edilmiş 3.000 Kafkasyalı gönüllü olarak cepheye koşmuştur. 1877 mayısında Kafkas göçmenlerinden oluşan 4.000 kişilik bir askeri birlik Sohum yakınlarında karaya çıkartılarak Kafkasya'dan Ruslar vurulmaya çalışılmıştır. Ancak savaşı kazanan taraf Rusya olunca Kafkasyalı halklar için tarihin seyri yeniden değişmiştir. Rus orduları hem göçmenlerin asker olarak Rusya'ya karşı savaşmaları hem de çıkan ayaklanmaların hesabını sorarcasına ezici bir güçle Kafkasya'ya yüklenmiştir. Daha önce yurtlarını terk etmeyen Kafkasyalılar da bu süreçten itibaren yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalmış ve göçmen durumuna düşmüşlerdir (Karpas, 2003).

93 Harbi başladığında Kafkasyalılar ve Dağıstanlılar Şeyh Şamil'in naiplerinden Abdurrahman önderliğinde bir ayaklanma başlatmışlardır. Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve savaştan çekilmesi üzerine Ruslar Dağıstan üzerine birlikler sevk etmişlerdir. Bölgeyi işgal eden Rusya ayaklanma hareketinin ileri gelenlerini de katletmek suretiyle çok kanlı bir şekilde olayları bastırmıştır. Sert şekilde bastırılan bu ayaklanmadan sonra yine küçük çaplı hareketler ortaya çıkmış ve kayda değer olan 1905 yılındaki Dağıstan ayaklanması da Ruslar tarafından bastırılmıştır (Bice, 1991). 93 Harbi Kafkas kabilelerinin bağımsızlık beklentilerini yarım yüzyıl geriye atmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde en güçlü dönemlerini yaşayan Çarlık Rusya'sı sadece Kafkaslar'da değil Orta Asya'da da nüfuzunu sağlamlaştırmıştı. Güçlü Rusya izlediği sömürge siyaseti nedeniyle Kafkasya'da toplumlara harekete geçirecek dinamikleri etkisiz hale getirmişti (Saydam, 1998).

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Balkanlar'ın büyük bir kısmı ve doğuda Erzurum'a kadar olan topraklar Ruslar tarafından işgal edilmişti. Rus ordusu Kars, Ardahan, Oltu ve Batum'u işgal edince Osmanlı Devleti Kafkasya eteklerindeki son topraklarını da kaybetmiştir. Kars Sancağı Rus yönetimine geçince başkenti Tiflis olan "Zakafkasya" genel valiliğinin bir vilayeti olmuştur (İpek, 1999).

Ardahan'a giren Ruslar buradaki hastaneye saldırmış, hastaları ve görevlileri katletmişlerdir. Civardaki yerleşim yerlerini yağmalayan Ruslar, en ufak bir direniş karşısında insanları öldürme yoluna gitmiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın önlemleri sayesinde Haziran 1877'den itibaren geri çekilmeye başlayan Ruslar, Kars'taki ekin tarlalarını

biçerek kendi ülkelerine nakletmişler, diğer malları gasp etmişler ve götüremediklerini de yakıp yıkmışlardır. Sadece mala değil Müslümanların canlarına da kasteden Ruslar, çok sayıda insanı çeşitli bahanelerle hapsedmiştir (Yalçınkaya, 2008).

93 Harbi sonunda imzalanan Berlin Anlaşması Türk-Rus sınırının askerî coğrafyasında önemli değişikliklere yol açmıştı. Ruslar doğuda Batum ve Kars gibi kilit konumdaki iki önemli şehre sahip olmuşlardı. Ayrıca Ruslar anlaşmayla Kars ve Batum'un yanı sıra Ardahan, Oltu, Sohum ve Kağızman'ı da almışlardı. Buralardaki Türklerin mülkî haklarını tanımayan Ruslar, Türkleri kaçirtıp yerlerine Müslüman olmayan unsurları getirip iskân etme projesini başlatmışlardı. Slavlaştırma ve kolonizasyon politikalarını uygulayan Ruslar, boşaltılan ya da boşaltılması için uğraşılan Türk köylerine Ermeni, Rum, Yezidi, Süryani, Ukraynalı, Alman, Eston ve Malakan gibi Kafkas topluluklarını yerleştirmiştir. Bu gelişmeler sonrasında kendilerini güvende hissetmeyen Türkler, Osmanlı topraklarına doğru göç etmeye başlamışlardır. Gelen göçmenler bölgeye yakınlığı dolayısıyla Sivas, Malatya, Elazığ ve Ankara gibi vilayetlere gönderilmişlerdir (İpek, 1999).

İşgale uğrayan ve elden çıkan Kars, Ardahan, Batum, Romanya, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Makedonya'da gibi yerlerde yaşayan Türkler, Çeçenler, Gürcüler, Dağıstanlılar, Lazlar ve daha pek çok Müslüman kavim yurtlarını terk ederek göç etmişlerdi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Anlaşması'yla Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılınca savaş sürerken yaşadıkları baskının artık daha da şiddetli olacağını düşünen ve Rusların hakimiyetinde yaşamak istemeyen ahali bu şehirleri terk ederek Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Anadolu topraklarına göç etmişlerdir. Bu şehirlerden göç ederek Osmanlı topraklarında iskân edilenlerin sayısı 300.000'i buluyordu (Çiloğlu, 1993).

Güney Kafkasya'daki Gürcüler, bu bölgenin en kalabalık halkını oluşturuyorlardı.368 Berlin Anlaşması'yla Rusya'nın eline geçince Gürcü göçlerinin yapıldığı Acara-Kobuleti, Artvin, Kars ve Ardahan gibi yerleşimler Osmanlı Devleti tarafından fethedilmeden önce ortaçağ Gürcü krallığına aitti. Gürcistan'da IV. yüzyıldan beri Hıristiyanlık hakim iken XVI. ve XVII. yüzyıllardaki Osmanlı Devleti egemenliğinde Gürcü toplulukların bir kısmı Müslüman olmuştur. Gürcistan Müslümanlığının merkezi Batum idi. Gürcistan'ın batısı ve doğusunda yaşayan Müslüman Gürcüler zaman zaman Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi (Magneralla, 1997). Ancak asıl büyük göç 29 Ocak 1879'da yapılan İstanbul Anlaşması sonunda Batum'dan yapılan göçlerdir. Kesin veriler olmamakla birlikte 105.000 nüfuslu olan şehirden 30-32 bin dolayında Müslüman'ın göç ettiği tahmin edilmektedir (Firüzoğlu, 1999).

1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra Osmanlı topraklarına göçler olmuştur. Gerek savaş sırasında gerekse sonrasında yapılan göçlerde büyük can kayıpları yaşanmıştır. Osmanlı ülkesine gelip yerleşenlerin sayısı tahminen 300.000 kadardır. Bu göçmenler önce Dobruca ve Baserabya'da iskân edilmiş geriye kalanlar da Anadolu'ya sevk edilmiştir (Tekeli, 2008). Kırımlı göçmenlerin nakilleri Osmanlı donanma gemileriyle yapılıyordu. Tatarların taşınması için donanmanın üçte ikisinin tahsis edildiği görülmektedir. 1784 ve 1850 sonrası Kırım'dan Dobruca'ya göç eden Tatarlar Babadağ ve Köstence kazalarında iskân edilmişlerdi. Kırım Savaşı'ndan sonra bölgeye göç edenler ise Dobruca'nın güneybatısına sevk edilerek burada onların iskânı için Mecidiye kasabası kurulmuştu (Avagyan, 2004).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesiyde olası bir Rus saldırısından korkan binlerce Müslüman Gürcü Kafkasya'daki topraklarını terk ederek Batum'dan gemilere binmiş ve Osmanlı Devleti'nin Samsun, Ordu, Sinop, İstanbul ve diğer liman kentlerine sığınmışlardı. Bu göçmenlerden bazıları bu sahil kentlerinde ve civarında yerleşirken bazıları da daha içlere doğru giderek Amasya, Adapazarı ve Balıkesir gibi kentlere yerleşmişlerdir. 93 Harbi'ni müteakip Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunu Sohum'dan çekilen Osmanlı birlikleriyle birlikte gelenler oluşturmaktadır. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin ayaklanma çağrılarında olumlu cevap veren ve Osmanlı askerleriyle işbirliği yapan Abhazların savaş sonrası orada kalmaları elbette düşünülemezdi. Rusların Abhazları topraklarından çıkarmak için resmi bir politik tavır takınmamalarına rağmen binlerce Abhaz, Çerkes göçleri sırasında Osmanlı Devleti'ne iltica etmişlerdi (Habiçoğlu, 1993; Firüzoğlu, 1999).

Kırım Savaşı ile başlayan kitlesel Kafkas göçleri 1859-1860 yıllarında iyice artmıştı. Bu yıllarda Kırım'dan da yerlerini terk ederek Osmanlı topraklarına göç eden muhacir sayısı 300.000 kadardır. 1865'ten itibaren kitlesel olma özelliğini kaybeden göçler parça parça devam etmişti. 1856 ve 1876 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden muhacirlerin sayıları kesin olarak belirlenememektedir. Bu konuda çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Verilen rakamlar 600 bin ila 2 milyon arasında seyretmektedir. Ancak 93 Harbi'nden sonra yeniden kitlesel bir hâl alan göçler, 1877-1900 yılları arasında Kafkasya ve Doğu Anadolu'dan 300.000 kişinin Osmanlı topraklarına göç etmesine neden olmuştur. (İpek, 1999).

1850'li yılların başlarında gönüllü de olsa bazı aileler Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Ancak 1853-1856 Kırım Savaşı sonrası zorunlu olarak yapılan

Kafkas göçleri 1862-1865 yılları arasında doruk noktasına ulaşmıştır. Bununla da kalmayıp 93 Harbi ile beraber 1877-1878 ve 1890-1908 tarihleri arasında göçlerde önemli artışlar yaşanmış ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar süregelmiştir (Bice, 1991).

3.5. Balkanlardan Yapılan Göçler

Osmanlı Devleti'nin fetihler yoluyla el de ettiği Balkanlara yerleşerek yüzyıllardır yaşamlarını sürdüren Müslüman topluluklar XIX. yüzyılda buralardan ayrılmak zorunda kalacaktır. Osmanlı Devleti Balkan topraklarını parça parça kaybettiğçe kaybedilen topraklarda yaşayan Müslümanlar da yerlerini yurtlarını terk edeceklerdir. XIX. yüzyılda Avrupa'da hızla yayılan milliyetçilik akımı, Rusya'nın panslavist faaliyetleri, Osmanlı yönetimine karşı ortaya çıkan ayaklanmalar ve Türk ve Müslüman toplumlara yapılan baskı ve zulümler göçlere yol açacaktır. XIX. yüzyılın başlarında patlak veren ayaklanmalarla başlayan Türk göçleri Yunanistan'ın kurulmasıyla önemli bir ivme kazanacaktır. 1777-1778 Osmanlı-Rus Savaşı ise Balkanlar'dan yapılan göçleri zirveye çıkarmış, bu dönemde bir milyondan fazla Müslüman göç yollarına düşmüştü.

Bu savaş döneminden itibaren Balkanlar'da şekillenen yeni siyasi ortam göçleri sürekli hale getirmiş, Balkan Savaşları ile artarak devam ettirmiştir. Göçlerin başlangıcından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Balkanlar'dan Anadolu'ya milyonlarca Müslüman göçmen gelmiştir.

3.5.1. Balkanlardan Yapılan Göçlerin Nedenleri

3.5.1.1. Batılıların göçler ve göçmenlerle ilgili tutumları

Göç gibi bir kararı almak göçmenler için oldukça zordur ve batıdan yapılan göçlerin sebeplerini de Batılıların izledikleri şark politikasında aramak gereklidir. XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başlarında göçlerden dolayı dünyanın birçok yerinde ve Balkanlar'da göçmen durumuna düşen insanlar büyük felaketler yaşamışlar ancak Avrupa devletleri bunları genellikle görmezden gelmiştir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Batı ile olan ilişkilerde hep öne çıkan Hristiyan kisvesi olmuştur. Dini önyargılarına dayalı amaçlarına hizmet eden politikalarından ayrılmayan batılılar bu tutumlarını en belirgin şekilde göçlerle ilgili tutumlarında ortaya koymuşlardır (Bice, 1991).

Batılı devletler, başta Türkler olmak üzere topraklarında yaşayan ve öteki olarak algıladıkları Müslüman topluluklara karşı tahammülsüz bir politika gütmekteydi. Zaten Avrupa'daki ulus devletlerin oluşum süreci incelendiğinde onların, vatanlarında farklı

etnik ve dini yapıya sahip toplumların varlığına hayat hakkı tanımadıkları görülebilir. Avrupa tarihi din ve milliyet savaşları ile doludur ve neticede Hıristiyan olmayan topluluklar kıtadan uzaklaştırılmışlardır. Kıtanın doğusundaki Müslüman topluluğun Hıristiyanlaştırılmasına yönelik faaliyetlere girişildiğinde Osmanlı Devleti de göç sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda insanları göç etmeye sevk eden nedenin Avrupalıların farklı unsurları gelecekte milli devletleri için potansiyel tehlike olarak görmeleri ve onlara hoşgörüsüz yaklaşımlarıdır (İpek, 1999).

93 Harbi sonrası meydana gelen Türk göçleri esas itibariyle batılı devletlerin genel politikaları ve siyasi hedeflerinden kaynaklanmaktaydı. Batılı devletlerin doğu politikalarına hizmet eden siyasi hedeflerinin ilkinin Müslümanların Avrupa'dan çıkarılması oluşturuyordu. İkinci hedef ise Anadolu'daki Türk varlığına son vererek bu coğrafyayı Müslümanlardan temizlemektir (Karpat, 2003).

1878 Berlin Anlaşması ile ortaya çıkan Balkan ulus devletleri İngiltere, Rusya, Fransa ve Avusturya tarafından yaratılmışlardır. Yeni kurulan ulus devletlerin varlığı bu büyük devletlerin çıkarlarına hizmet etme amacına yöneliktir. Çünkü Berlin Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve bu parçalanmaya bağlı olarak savaş sonrası ortaya çıkan ganimetlerin bölüşülmesi planlanmıştır. Anlaşma için toplanan kongreye katılan devletler ulus devletlerin kurulması konusunda hemfikirlerdi. Çünkü onlara göre yeni ulus devletlerin kurulması Doğu Sorunu'na akılcı bir çözüm olacak ve kendi aralarındaki rekabetlerin daha da kötüye gitmesini önleyecekti (Akdağ, 2010).

Osmanlı Devleti, Rusya ve kimi Balkan ülkelerinin yaptığına mukabil olacak şekilde ne gayrimüslim tebaasına karşı bir yok etme ya da asimilasyon gibi bir faaliyet içinde bulunmuş ne de elinde kalan toprakları Türkleştirmek için göçleri bir araç olarak kullanmıştır. Göçler tek taraflı olup, Osmanlı Devleti ile göç edilen yerlerin yönetimleri arasında herhangi bir mübadele anlaşması da söz konusu değildir (Gülsoy, 1993).

3.5.1.2. Rusya'nın Panslavist siyaseti ve milliyetçilik

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı kaybettiği topraklardan gelen göçmen sorunuyla karşılaşmış, Rusya ise vakit kaybetmeden, ele geçirdiği yerlerdeki topraklardan sürdüğü Müslümanların yerine Slav, Kazak veya Tatarları yerleştirme faaliyetlerine girişmişti. 1826 Akkerman Sözleşmesi ile Müslümanların Sırbistan'dan çıkarılmasını sağlayan Rusya, 1870 yılındaki Bulgar ayaklanmasında da aynı taraftar tutumu takınmıştı. Rus-Bulgar çıkar ve politikalarına engel olan ana unsur Bulgaristan

sınırları içinde yaşayan ve bir milyondan fazla olan Müslüman nüfustu. Bu yüzden Müslümanları yok etmeyi veya yurtlarından sürmeyi bir çözüm yolu olarak önlerine koyuyorlardı (Akdağ, 2010).

Balkanlar'daki kıpırdanmalar ve Sırpların milliyetçi tutumlarının başladığı dönemlerdeki problemleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlayan Rusya, 1804 yılında patlak veren isyan, isyanın sonunda Sırpların elde ettiği ayrıcalıklar ve 1878 yılındaki bağımsız Sırbistan'ın sınırlarının neresi olması gerektiği gibi bütün gelişmelerde adeta tek başına karar verici olmuştur. İsyana neticesinde Sırlara verilen imtiyazlardan hemen sonra bölgede yaşayan Müslümanların zor kullanılarak yerlerini terk etmeleri sağlanmıştır (McCarthy, 1998).

Çok milletli bir imparatorluğun toprakları üzerinde yaşayan Balkan milletleri muhtariyet veya bağımsızlık elde ettikten sonra saf bir milli yapıya kavuşmak politikası gütmeye başlamışlardı. İşte bu politikaları gereği Balkanlar'daki Türkleri ya topraklarından atmak ya da yeni egemen millet içinde eritmek gerekiyordu. Bu yeni uluslar bölgedeki Türk ve Müslüman toplulukları üzerinde baskı kuruyorlar ve onları göç etmek zorunda bırakıyorlardı. Yeni kurulan ulus-devletler farklı etnik yapılara bir imparatorluk gibi hoşgörüyle bakamıyorlardı. Bağımsızlıklarını elde ettikleri halde egemenliklerini kurdukları toprakların büyük kısmı Müslüman-Türklerin elindeydi ve bu kesimin gücünü kırmanın yolu olarak da onları göç ettirmeyi seçmişlerdi. Bu yeni doğan ulusların yarattığı zorunlu yer değiştirme hareketleri XIX. yüzyıl göçlerinin temel faktörüdür. (Şimşir, 1989; Tekeli, 1998).

XVIII ila XX. yüzyıllar arasında yaşanan ve içe doğru yapılan göçler daha önceki yüzyıllarda bir yerin işgal edilmesi sonrası ortaya çıkan nüfus değişimlerinden farklıdır. Çünkü sanayi öncesi dönemlerde bir yeri işgal eden devletler oradan büyük oranda nüfusun gitmesini istememişlerdir. O dönemlerde nüfus kıtlığı ve üretici olacak emek gücüne ihtiyaç vardı. Ancak milliyetçiliğin gelişmesinden sonra ulusal bir ekonomi için ele geçirilen topraklardaki diğer unsurların buraları terk etmesi isteniyordu (Tekeli, 1998).

Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan fikir hareketleri XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaası üzerinde etkili olmaya başlamış, yayılan fikir hareketlerinden etkilenen Sırp, Hırvat, Rum, Romen, Ermeni ve Bulgarlar arasında milliyetçilik akımı güçlenmiş ve müstakil bağımsız devletler kurmak için ayaklanmışlardır. Milliyetçilik ve emperyalizm Balkanlar ve Kafkasya'daki Müslümanların neredeyse tamamen yok olmalarına neden olmuş ve bunun için de araç olarak savaş yöntemini

kullanmıştı. Müslümanların yaşadıkları yerden sürülmesi veya yok edilmesine yönelik savaşlar 1821 Yunan ayaklanması ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlamıştır. Aynı amaca hizmet eden eylemler 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan savaşlarıyla sürüp gitmiştir (McCarty, 1998).

3.5.1.3. İsyanlar ve Bulgar faaliyetleri

Balkanlar'dan Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine yapılan büyük çaplı göçlerin ortaya çıkmasının temelinde XIX. yüzyılda Balkanlar'da ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri ve çıkan isyanlar yatmaktadır. Bu durumun sebepleri de üç ana kısımda açıklanabilir. Bu sebeplerden birincisi Osmanlı yönetim teşkilatlarında ortaya çıkan bozulmalar ve merkezi otoritenin zayıflamasıdır. İkinci sebep Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan fikir hareketleridir. Üçüncüsü ise Avrupa devletlerinin Balkanlar üzerinde koruyucu gibi görülmesine neden olan tutumları ve Rusya'nın panslavist politikalarıdır. Balkanlar'daki ayaklanmalarda temel teşkil etmesi bakımından Osmanlı Devleti'nin tebaalarına karşı gösterdiği hoşgörü de sebep olarak gösterilebilir (Babuş, 2006).

Milliyetçilik akımı dağınık haldeki unsurları belirli bölgelerde yoğunlaşmaya ve milli bir devlet kurmak için vatan yaratmaya yönlendirmiştir. Bunu yapmak isteyen milliyetçi unsurlar, diğer unsurları yaşadıkları bölgelerinden uzaklaştırma yolunu seçmişlerdir. Bu da çeşitli bölgelerdeki nüfus dağılımını etkileyecek olayların patlak vermesine neden olmuştur (McCarty, 1998).

Milliyetçilik temelli gelişmeler neticesinde ortaya çıkan Yunan ayaklanması, ilk defa Müslümanların topluca öldürülmesi ve sürülmesi ile kendini gösteren bir ayaklanma olarak kendine özgü niteliklere sahipti. Yunan ayaklanması bu haliyle daha sonra ortaya çıkacak milliyetçi ayaklanmalarda izlenecek bir model oluşturacaktı. 1820 yılında şiddetlenen Mora isyanı nedeniyle Tesalya, Girit, Epir, Sakız ve diğer Ege adalarında yaşayan Türklerin himayesi için Osmanlı Devleti büyük çaba harcamıştır. Ancak Rum çeteleri ve Avrupa'dan gelen gönüllü askerler buralarda oturan Türk ve Müslüman halka karşı katliam hareketlerine girişmişler ve 32.000 kişiyi katletmişlerdir. Bundan sonra bir ulus yaratmak uğruna Türkler ve Müslümanlara saldırarak onları yaşadıkları yerlerden sürmek ileride Bulgarlar, Ruslar ve Ermeniler tarafından takip edilen bir ilke olmuştu. Milliyetçilerin yürüyüş yolları üzerinde olmak da Balkanlar ve Kafkasya'daki Müslüman ve Türk topluluklarının şanssızlığı olmuştu (Ünlü, 2010).

Osmanlı'da din-devlet ilişkilerini etkileyen milliyetçiliğin önemi özellikle Rumların isyanı sonrasında devletin parçalanmasına giden yolda etkili bir akım olarak ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Rumların bağımsızlıklarını kazanmaları diğer Balkan ulusları için ulus-devlet kurma mücadelelerinde emsal teşkil etmiştir. Ayrılcı fikirlerin güçlendiği Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nden kaynaklanan otorite boşluğu vardı. Kırım Savaşı'ndan sonra yaşanan siyasi gelişmeler, Rusya'nın bölge üzerindeki emelleri ve faaliyetleri ile Osmanlı yönetimince hayata geçirilmeye çalışılan ıslahatların uygulanmasında ortaya çıkan sıkıntılar söz konusu otorite boşluğunun yaşanmasına neden olmuştur (Okumuş, 2006).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Bulgaristan topraklarındaki şehirlerde savaş sonrası uygulanan yok etme ve zulüm politikaları üzerine Türkler azınlık durumuna düşmüşlerdi. Fethedilen topraklarda daha önce iskân edilmiş olan Türkler 450 yıl sonra kökenlerinin geldiği yer olan Anadolu'ya dönmek zorunda bırakılmışlardır (Çelik, 2005).

3.6. Girit'ten Yapılan Göçler

Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük ada Girit Adası'dır. Akdeniz ve Ege Denizi'nin kesiştiği noktada kilit rol oynayan Girit bir taraftan Mora'ya, bir taraftan Anadolu'nun güneybatı kıyısına ve bir taraftan da Afrika kıtasının kuzey kıyılarına bağlıdır. Bu konumu itibariyle üç kıtanın deniz bağlantı noktasında duran ada sürekli bir ticari ve kültürel akış merkezi olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra başlatılan Akdeniz'in hakimiyet süreci iki yüzyıllık bir gecikme sonunda Girit'in alınmasıyla tamamlanmıştır. Venedik ve Osmanlı Devleti arasında 26 yıl süren ve 6 Eylül 1669 yılında 18 maddelik bir anlaşmaya sona eren mücadele sonunda Girit Adası Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Adıyeke, 2000).

Fetihten sonra Osmanlı Devleti şenlendirme politikası nedeniyle Anadolu'dan götürdüğü çeşitli gruplara mensup nüfusu Girit'te iskân etmiştir. Bu şenlendirme politikalarından sonra adadaki Müslüman nüfusun ne kadar arttığı kesin olarak bilinmemese de XVIII. yüzyılın ikinci yarısında burada 300.000'e yakın Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Bu miktara bakarak o dönem adadaki nüfusun üçte ikisini Müslümanların oluşturduğu söylenebilir. Ada Rumlarının Yunan isyanlarına fiili olarak katılmalarına kadar buradaki nüfus dengesi bu şekilde devam etmişti (Sawsan, 1999).

1821'deki Yunan isyanlarına Giritli Rumların da katılmasından beri adadaki iç

politik dengeler Rumların lehine işlemeye başlamış ve adada arkası gelmeyen isyan olayları meydana gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde belirli zamanlara Müslüman nüfus Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Belirli aralıklarla da olsa bu göçler yüzünden Girit'in nüfus oranı zaman zaman değişikliğe uğramıştır. 1821 yılından itibaren Girit'in genel nüfusunda ve Müslüman nüfusun oranında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1821'den sonraki on yılda adanın nüfusu 260.000'lerden 170.000'lere düşmüştür. Düşen nüfus içindeki Müslümanların sayısı ise 50.000-60.000 civarına kadar inmiştir (Adıyeke, 2000).

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra Ege adaları ve Girit göçmenlerin yoğun olarak Anadolu'ya geldiği yerlerdendir. Öyle ki XIX. yüzyılın sonlarında meydana gelen göçlerin önemli bir kısmı Girit kaynaklı denilebilir. 1897 yılında Girit'in özerk bir eyalet haline gelmesi, arkasında da Yunan Prensi Yorgi'nin adaya vali olarak atanması güven ortamını yok etmiş ve adanın Müslüman sakinleri Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardı. 1899 yılı da dahil olmak üzere üç yılda sadece İzmir'e gelen Girit göçmenlerinin toplamı 20.000 kişiyi aşmıştı. 1821 yılında 160.000 olan Girit Müslümanlarının nüfusu 1900 yılında 33.496 kişiye düşmüştü. Buna mukabil Hıristiyan nüfusu aynı yıllar için 129.000'den 307.812'ye çıkmıştı (Ağanoğlu, 2003).

1900 yılında yapılan nüfus sayımı Girit'teki Müslüman nüfusun belirgin bir şekilde azaldığını ortaya koymuştur. Nüfus sayımı verilerine göre adada 303.553 olan toplam nüfusun artık sadece %11'ini Müslümanlar oluşturuyordu. Bu tarihten 1908 yılına kadar olan dönemde adanın Müslüman nüfusundaki azalma hızı yavaşlamıştı. 1900 yılında 33.496 olan Müslüman nüfusu 1908 yılında 37.000'e yükselmiştir (Adıyeke, 2000).

1896-1908 yılları arasındaki olaylar Türk-Yunan Savaşı'na zemin hazırlamış ve Girit Adası'nın önce muhtariyetine, sonra da Yunanistan'a ilhakına yol açmıştı. 1896-1908 yılları arasında Girit Adası'ndaki nüfus miktarı ve oranlarını etkileyen en önemli etkenlerden birisi iç ve dış göçlerdir. Kırsal bölgelerdeki yaşamlarını zor şartlar altında sürdürmeye devam edemeyen Müslüman kitleler gruplar halinde şehir ve kasaba merkezlerine göç etmişti. Bu göçler nedeniyle şehir ve kasabalardaki yığılmalar asayiş bozukluğuna ve sosyo- ekonomik açıdan olumsuz gelişmelere yol açmıştır. 1905 yılında Girit'te yeni ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. Önceki ayaklanmalardan farklı olmayacak şekilde köylerde yaşayan Müslüman halk yerlerinden sürülmüş ve malları da yağmalanmıştı. Kazalarda yaşayan Müslümanlar ise kentlerdeki beylere ait çiftliklere ve ağaların yanlarına sığınmak zorunda kalmıştı. Müslümanlara saldırıların boyutları artmış ve baskı politikaları giderek katliam eylemlerine dönüşmüştü (Adıyeke, 2000).

Avrupalı büyük güçler Girit konusunda Osmanlı Devleti'ne sürekli müdahale ediyorlar, Türk askerinin adadan çekilmesini istiyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Girit'i yönetmesi için bir yüksek komiser seçerek adadan çekilmiştir. Adaya Yunan kralının oğlu Prens Yorgi komiser olarak tayin edilmişti. Girit problemlerinin yaşandığı yıllarda büyük devletler ne istemişse II. Abdülhamit onu yapmak zorunda kalmıştır. Müslümanlar adadan çıkarken onlara yardım etmenin dışında yapılacak pek bir şey yoktu artık (McCarty, 1998).

3.7. Yahudi Göçler

Müslümanların İber Yarımadası'nda gerilemesine paralel olarak, XV. yüzyılda İspanya ve Portekiz'de yaşayan Yahudiler dinlerini değiştirme ve ölüm arasında bir tercihle karşı karşıya kalmışlardır. 653 İspanya'da İzabello-Ferdinand döneminde (1479-1504) din ve mezhep ayrılığı nedeniyle Müslüman ve Yahudilere karşı amansız bir yok etme siyaseti takip edilmişti. XV. yüzyıl boyunca İspanyolların yok etme siyasetine direnen İspanya Müslümanlarının XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu ölüm kalım savaşından geriye kalanları Kuzey Afrika'ya kaçarak kurtulabilmişlerdir. İspanya'da uygulanan yok etme politikaları ve baskılardan kaçan Yahudiler ise Osmanlı Devleti'ne sığınarak burada yeni ve özgür bir yaşama kavuşmuşlardır (Güleryüz, 2006).

1492'deki Yahudi göçünden sonra Endülüs'ten kovulan Müslüman Moriskolar da Osmanlı başkentine sığınmışlar ve Galata'ya yerleşmişlerdir. Avrupa'daki dini ve siyasi çatışma ortamından dolayı çeşitli dönemlerde Osmanlı topraklarına sığınma amaçlı göçler meydana gelmiştir. XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Katolik-Protestan çatışmalarında Osmanlı ülkesi Protestanlar için umut diyarı olmuştur. Daha sonra 1830 ve 1848 ihtilallerinde ve 1850'de Macaristan ile Polonya'dan kaçan siyasi elitler ve ihtilalciler çareyi Osmanlı Devleti'ne sığınmakta bulmuşlardır (Sakin, 2008).

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarına doğru yaşanan göçlerde sadece Müslüman toplumlar gelmemiştir. Rus baskısından kaçan çok sayıda Yahudi de Osmanlı Devleti tarafından Balkanlar, Filistin ve Lübnan bölgelerinde iskân edilmişlerdir. XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa'da ve Rusya'da başgösteren Yahudi düşmanlığı yüzünden Kırım Savaşı sırasında göç etmek zorunda kalan birçok Yahudi 1857 yılında İstanbul'a gelmişti. Aileleriyle yersiz yurtsuz kaldıklarını ve kendilerine yaşamlarını sürdürebilecekleri bir yer gösterilmesi için Osmanlı sultanına ricada bulunmuşlardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar topraklarında yaşamak isteyen Yahudileri hiçbir zaman reddetmeyen Osmanlı Devleti, onların iskânları için de gerekli kolaylıkları sağlamıştı.

Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'da hız kazanan milliyetçilik hareketleri, beraberinde Yahudi düşmanlığını da (anti-semitizm) su yüzüne çıkarmıştı. Yahudi düşmanlığı Avrupa'da birden bire artmış özellikle de üç milyon Yahudi'nin yaşadığı Rusya'da Yahudiler ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başlamışlardı (Engin, 2010).

1873 yılından 1913'e kadar milyonlarca Müslüman'la birlikte Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'dan Yahudiler de Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmışlardı. Yahudiler Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara göç ederek yerleşmişlerdi. Kırım'dan gelen Yahudiler arasında Türkçe konuşan Rabbinik Yahudileri (Kırımçaklar) ve Karaylar da vardı. Kafkasya'dan ise Dağlı Yahudiler (Tatlar) ve Gürcistan Yahudileri Osmanlı topraklarına gelmişlerdi. Balkanlar'dan gelen Yahudilerin büyük çoğunluğu Seferad Yahudilerinden meydana gelmekteydi ancak aralarında Romaniyotlar ve Eskinaziler de mevcuttu. Bunlardan başka Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler arasında Yemen, Buhara ve Hindistan Yahudileri de mevcuttu (Karpas, 2013).

3.8. Göçlerle Osmanlı Topraklarına Gelen Etnik Topluluklar

Osmanlı Devleti'ne Kırım, Kafkaslar, Balkanlar ve Akdeniz adalarından Türk, Çerkes, Boşnak, Arnavut, Pomak ve Tatar gibi eskiden Osmanlı tebaasına mensup olan topluluklar göç etmişlerdir. Bu topluluklar içinde dilleri Türkçe olmayan çeşitli gruplar vardı. Osmanlı topraklarına göç eden Türkler ve Müslümanların dışında putperest Çerkesler, Kozaklar, Malakanlar ve Yahudiler de vardı. Ayrıca daha önce Rus teşvikiyle bölgeye gidip sonradan pişman olan Bulgarlar, Rumlar ve Ermeniler de Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir (Saydam,1997).

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın kuzey ve doğu bölgelerinden Orenburg, Ufa, Kuzey Kuban ve Kazan Tatarları ile Başkurt Türklerinin yaşadığı İdil-Ural bölgesinden Osmanlı Devleti'ne gönderilen göçmenlerin çoğu Kazan Eyaleti'nden gelmiştir. Bu durum Rusya tarafından göçmen gönderen eyaletlerinin kaydedilmesi nedeniyle nettir. Kazan Eyaleti'nden olmayan göçmenlerin çoğunun da Samara, Ufa veya Orenburg'dan olduğu görülmektedir. Rus baskılarından bunalan bir grup Kumuk 1861 yılında Temirhanşura civarındaki topraklarını terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi. Samsun'a çıkarılan grup Tokat'a geçerek buraya yerleşmiştir. Geride kalanlar da bu gruptan üç yıl sonra topraklarını terk etmişlerdir (Ocaklı, 2002).

Rusya'daki Müslümanların yurtlarını terk etmelerine neden olan gelişmelerden biri

de yapılacak olan 1897 nüfus sayımıdır. Bu dönemde İdil-Ural bölgesindeki halkların büyük çoğunluğu yaşadıkları yerleri terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Nüfus sayımını bir bahane olarak gören Müslümanlar asıl amacın kendilerinin Hıristiyanlaştırmak olduğunu kaygıındaydılar. Müslümanlar bu kaygılarında pek de haksız sayılmazlardı. Çünkü 1897 yılında alınan bir dizi karar yürürlüğe koyulmuştur. Bu kararlar Müslümanların ana dil, din ve eğitim gibi konularda birçok kısıtlamayla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur (Habiçoğlu, 1999).

Rus baskı ve politikalarına hedef olan gruplardan biri olan Çerkesler bağımsızlıklarına son derece düşkünlerdi ve düşmanları olan Rusların egemenliği altına girmeyi asla kabul etmeyeceklerdi. Rusların onları ovalara indirip asimile edeceğini hissettikleri anda göç etme yolunu tereddütsüz seçmişlerdir. Ayrıca Osmanlı'da bulunan birçok Çerkes devlet görevlisi kendi soydaşlarının Osmanlı Devleti'ne göçlerini teşvik etmekteydiler. Ayrıca hem Osmanlı Devleti hem de Rusya kendilerince avantajlı gördükleri için göçleri desteklemişlerdir (Adwes, 1992).

Göçlerle gelen çeşitli Çerkes kabilelerinden başka dini yaşamlarındaki ütopyacı yaklaşımları nedeniyle Rus ve Türk toplumları tarafından dışlanan Malakanlar da Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. 1876-1877 yıllarında Rus baskısından kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan Malakanlar için Kars ve civarında 35 yeni köy kurulmuştur. Rus saldırılarından ve politikalarından usanmış olan yerli Müslüman halk tarafından soğuk karşılanmışlardır. Ayrıca Pomaklar Plevne kuşatması sırasında Bulgaristan'ın güneyine kaçarak sınırlarda yaşamaya çalışmışlar ancak 1885 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlamıştır. 93 Harbi'nden 1912 yılına kadar Osmanlı topraklarına sayıları on binlerle ifade edilen Pomak göçleri yaşanmıştı (Memişoğlu, 2005).

93 Harbi sırasında yaşanan muharebeler sırasında sayıları yüz binlerle ifade edilen Türkler, Bulgar ve Rus zulümleri neticesinde yerlerini terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Bulgaristan'dan sel gibi kaçan Türkler, yaya olarak veya bulabildikleri her türlü vasıta ile önce Edirne'ye oradan da İstanbul'a akın etmiştir. Savaş sırasında ve sonrasında göçmenler deniz yolu, demiryolu ve karayolunu kullanarak İstanbul'a gelmeye çalışmışlardır. Bunlardan karayoluyla gelenler yolların güvensizliği, kış şartlarının olumsuz koşulları gibi çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bunlara ek olarak yolların bozuk olması ve derme çatma arabalarla yol almaları nedeniyle birçok kişi yolculuk esnasında hayatını kaybetmiştir (Aydın, 1992).

Rusya'dan gelen göçmenlerin birçok bakımdan mağdur oldukları görülmektedir.

Topraklarından ayrılan göçmenler taşınmaz mallarını değerlerinin çok altında fiyatlara satmak zorunda kalıyorlardı. Tabii satış yapmalarının engellendiği zamanlar da oluyordu. Böylece Rusya, Osmanlı topraklarına gidecek olan göçmenleri tüm mallarından mahrum bırakmış, bütün maddi imkânları ellerinden alınmış bir halde gönderiyordu (İpek,1999).

Gelen göçmenlerin çoğunluğu yanlarında bir şeyleri olmadan gelmişler ya da yanlarına bir şeyler alanlar yolculuk sırasında onları kaybetmiş veya tüketmiş olarak perişan bir halde Osmanlı topraklarına ulaşıyorlardı. Neredeyse hepsinin elbiseleri işe yaramaz durumda ve yarı çıplak bir haldeydiler. Yiyecekleri ise ya çok azdı ya da hiç yoktu. Çünkü kendilerini Osmanlı ülkesine götürecek nakil araçlarını beklerken yanlarında bir şeyleri varsa zaten tükeniyordu. Bu nedenle Kafkasya göçmenleri Osmanlı Devleti'ne ulaştıklarında sefil durumdaydılar ve her türlü şeye ihtiyaçları vardı (Habiçoğlu, 1993).

4. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİ GELİŞMELERİ İŞİĞİNDA ANADOLU'YA GÖÇ VE GENÇ TÜRKİYE'NİN ULUS OLMA MÜCADELESİ ALINAN GÖÇLERİN ANADOLU KİMLİĞİNE YANSIMASI

Tanzimat döneminde uygulamaya konulan kanun ve yönetmeliklerin meydana getirilmesinde Batı'nın örnek alındığı ve Türk toplumuna uyarlandığı bilinmektedir. Ancak göçmen meseleleri ile karşılaşan Osmanlı, benzer bir sorunu bulunmayan Batı'nın tecrübesinden yararlanamayacaktır (İpek, 1999). Zaten kendisi zor durumda olan Osmanlı Devleti göçmen sorununu kendi belirlediği politikalarına göre çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Göç sorunu kısa zamanda oluşturulan kurumlar aracılığıyla daha düzenli bir şekilde aşmaya çalışılmıştır. İskânlarda Trakya ve Anadolu'nun nüfus yapısı ve sosyo-ekonomik koşulları dikkate alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı, her şeyden önce nüfus alanlarını kaybetmek istememiş ve bu nedenle Müslümanların topraklarından göç etmelerini arzulamamıştır. Savaş dönemlerinde henüz kaybedilmemiş bölgelerin Müslümanlarca boşatılmasını istememiş fakat elden çıkacağı netleşen yerlerin halkının daha güvenli yerlere göç etmesini sağlamaktan da geri durmamıştır (Çelik, 2005).

XVI. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan ve XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devlet içinde meydana gelen iç karışıklıklar ve uzun savaşların neden olduğu ekonomik bozulmalar çeşitli halk kütelleri üzerinde baskı unsuru olmuş ve yer değiştirmeleriyle sonuçlanmıştı. Bu koşullar nedeniyle ahalinin daha uygun gördüğü topraklara göç etmesi birçok meskûn yerin harap olmasına ve devletin ekonomik anlamda zarar görmesine neden olmuştur. Yerlerini terk edenlerden kalan arazilere ve harap yerleşimlere konar-göçer aşiretler iskân edilerek bu olumsuz ekonomik durum giderilmeye çalışılmıştır (Halaçoğlu, 1995). Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin göçü teşvik ettiği söylenebilir ancak bu göç kendisinin koyduğu koşullar çerçevesinde gerçekleşmeli, dini ve askerî-stratejik hesaplar dikkate alınmalıydı. Buna karşın göçmenler bir İslam devletinin çatısı altında yaşamayı tercih ederek gelmelerine rağmen kendi isteklerine göre göçü gerçekleştirmek istemişlerdir. Öyle ki, Osmanlı ülkesinde yaşarken bile yabancı devlet pasaportlarını koruyarak kapitülasyonlardan yararlanmak istemişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin topraklarına gelmiş olan göçmenlerle ilişkileri her zaman kurtarıcı-kurtarılan çerçevesinde yaşanmamış ve çeşitli sürtüşmelere yol açmıştır (Deringil, 1999).

4.1. Osmanlı'da Göçler

16. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğinde nihai çözümlerine kadar, Osmanlı

toprakları bölgeler arasında yoğun devlet kaynaklı nüfus hareketliliğine tanık olmuştur (Zürcher, 2010). Osmanlı Devleti'nde zorunlu göç, üç alt döneme ayrılabilir. İlk dönem, Osmanlıların askeri, idari, ekonomik ve bir dereceye kadar siyasi amaçlarla sınır dışı etme ve yeniden yerleştirme politikasına başvurdukları 16. ve 18. yüzyıllardan sonradır. 19. yüzyılın ikinci yarısından 1913'e uzanan ikinci dönemde, Osmanlı toprakları, Kafkaslar ve Balkanlardan gelen Müslüman mülteciler için bir sığınak haline gelmiş; yeniden yerleştirmelerinde, Osmanlı yetkilileri göçmenlerin etnik ve dini ilişkilerini özellikle 1878'den sonra dikkate almıştır. Son dönem olan 1913- 1918 arasında ise göçlerin yönünün milliyetçi elit tabakanın İmparatorluğun ana bölgesi olan Anadolu'yu yeniden yapılandırma çabasına doğru döndüğünü görmek mümkündür. Sürgün ve uzlaşma yoluyla sömürgeleştirme, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapımında askeri fetihlere eşlik eden başlıca araç olmuştur (Barkan, 1949-1950: 544, 546). Tekeli (1990), Yeni fethedilen bölgelerde hâkimiyetlerini güvence altına almak, merkezi otoritenin gücünü arttırmak, tarımsal üretimi organize etmek ve güvenlik ve düzen sağlamak, Osmanlıların belirli bir nüfus grubunu bir yerden bir yere taşımaları için genel nedenler gibi görüldüğünün üstünü çizer (p.50-54).

Osmanlı, boş toprakları doldurmak, yaşanabilir hale getirmek, köyler kasabalar kurarak askeri birliklerin sevkini ve tedarikini kolaylaştırmak için yeniden iskan ve büyük çapta sürgünler uygulamaya başlamıştır. Ayrıca, Osmanlı'nın sınır dışı etme ve yeniden yerleştirme politikasının ardında siyasi nedenler (veya hedefler) vardı. Türk ve Müslüman göçmenleri “düşman” unsurlar arasında yeniden yerleştirmek (muhacir) (Barkan, 1951-1952: 56-58) ve Hıristiyanları fethedilen bölgelerden taşımak, güvenlik ve düzen önkoşulları olarak görülüyordu (Barkan, 1951-1952: 62). Devletin siyasi ve dini sorun çıkarıcılar olarak algıladığı heterodoks nüfusun sınır dışı edilmesi, nüfusun ardındaki siyasi nedenleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde de ortaya koymaktadır (Barkan 1953-1954: 228-229).

Erken dönem Osmanlı sınır dışı edilme ve uzlaştırma politikası örnekleri çoktur. En açıklayıcı örneklerden biri, grupların Anadolu'dan yeni fethedilen Kıbrıs'a sürülmesidir (Barkan, 1949-1950: 550-561). 24 Eylül 1572 tarihli sınır dışı edilme kararına göre, Anadolu'daki, Rum'daki (Sivas), Karaman'daki ve Zülkadriye'deki her on aileden biri, adadaki güvenliği iyileştirmek ve sağlamak için Kıbrıs'a gönderildi. Sürgünler, yeni yerleşim yerlerinde iki yıl boyunca vergi ödemekten muaf tutulacak köylülerden ve zanaatkârlardan seçileceklerdi (İnalçık, 1954: 123; Arslan, 2001: 337-345). Benzer şekilde,

Osmanlılar, fetih sonrası kalıcılıklarını pekiştirmek için Anadolu nüfusunun bir kısmını Balkanlara gönderirken; İstanbul'un refah seviyesini arttırmak için de Balkan nüfusunun bir kısmını İstanbul'a sürmüştür (İnalçık, 1954: 123). 18. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih yoluyla genişlemesi durduğunda, zorunlu göç, tarımsal üretimi arttırmak ve iç güvenliği sağlamak için göçebe oymakları(beylikleri) yerleştirme şeklini aldı (Tekeli, 1990: 52-54). Göçebe beyliklerin yerleşimi 19. Yüzyılda da devam etmiştir (Tekeli, 1990: 55); ancak, yüz binlerce Müslüman Türk'ün artık Osmanlı yargı alanı içinde olmayan bölgelere göç etmesi bu dönemin ayrı bir değerlendirmesini gerektiriyor. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı idaresindeki zorluklar esas olarak iki kaynaktan gelmiştir: yavaş yavaş güneye doğru genişleyen Rusya ve Balkanlar'da başlayan milliyetçilik akımı. Böylece, emperyalist rekabet, milliyetçilik ve savaşlar, bu bölgelerde Kafkasya'dan Anadolu'ya ve Balkanlara uzanan milyonlarca mülteci oluşumuna sebebiyet vermiştir (McCarthy, 1995: 1-21).

XIX. yüzyılda sürekli toprak kaybı yaşayan Osmanlı Devleti, esaret altında kalan vatandaşlarına karşı duyarsız kalmamıştır. Osmanlı tahtında oturan kişinin aynı zamanda halife olması da göç politikasını etkilemekteydi. Çünkü Osmanlı tebaası olmasa bile diğer ülkelerdeki Müslüman halklara da devlet kapılarını açmıştı. Haliyle Osmanlı Devleti'ne sığınanlar sadece Müslümanlar değildi. Osmanlı Devleti'ne doğru yaşanan göçlerde Müslümanların yanı sıra dini sığınak arayan Hıristiyanlar ve Yahudiler de mevcuttu. XVIII. yüzyılda Rusya'dan kaçarak Tuna havzasına gelip yerleşen Ortodokslar bölgelerinin yeni kurulan Romanya'nın bir parçası olması nedeniyle 1878'de Anadolu'ya sığınmışlardı. Ayrıca yüzyılın ortalarında başarısız olan ihtilal hareketleri nedeniyle yaşadıkları yerlerden kaçan Lehler, Macarlar ve Kazaklar Osmanlı Devleti'ne sığınmış, Avrupa'daki ve Batı Anadolu'daki Osmanlı topraklarına yerleştirilmişlerdi (Yılmaz, 1999).

Kırım'ın Ruslara geçmesiyle XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan göçler 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasına kitleselleşmiştir. Bu tarihlerde gayrimüslimlere de kapılarını açan Osmanlı Devleti göçü özendirici tedbirler almıştır (Deringil, 1999). Aradan geçen uzun zamana, değişen yöneticilere, iç ve dış sorunlara rağmen Osmanlı nüfus politikaları hiç değişmeden devam etmiştir. Bu politikanın temel esasları Osmanlı Devleti'nin nüfusunu arttırmak ve köylüyü yerinde tutmaktır. Nüfusu artırmanın iki yolu vardı. Birincisi doğal yollardan çoğalmaktır ve bunun için teşvik edici bir etkisi olan İslamiyet çok çocuklu olmayı destekliyordu. İkinci yol ise ölüm oranını düşürmek ve bunu sağlamak için de salgın hastalıklarla mücadele etmektir. Bunlara ilave olarak nüfus artışına sebep olan diğer

bir yol ise Osmanlı tebaası olmayan insanların Osmanlı ülkesine göç ederek yerleşmek istemeleriydi (Çiçek ve Saydam, 1998).

Rumeli’de alınan yenilgiler ve geri çekilmeler nedeniyle Osmanlı Devleti’nin “zahire ambarı” olarak adlandırılan bazı yerleri elden çıkmış veya harap olmuştur. Bu durum ülkenin geleceği açısından endişeleri de beraberinde getirmiş ve Anadolu’da zirai üretimin artırılması için bazı reformların yapılmasına karar verilmiştir. Ziraatın geliştirilmesi için başvurulan çarelerin başında konar-göçerlerin ve göçmenlerin iskâna tabi tutulmaları gelmektedir. Konar-göçerler çeşitli sebeplerle yerlerini terk etmiş olan ahaliden kalan boş ve harap yerlerde iskân edilmeye çalışılmış ve bu yolla buralar ziraata açılmıştır (Halaçoğlu, 1995).

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde nüfus kıtlığı vardı. Bu kıt nüfus dolayısıyla ve toprak imtiyazıyla ilgili düzendeki karışıklıklar ile siyasi ve askerî politikalar yüzünden toprakların büyük bölümünde tarım yapılamıyordu. Buna karşın hızla sanayileşen Avrupa’dan hammadde ve gıda konusunda yüksek bir talep vardı (Karpas, 2013). XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı tarımsal hayatında en dikkat çekici nokta toprak faktörünün nisbî bolluğudur. Nüfus yoğunluğu düşük olan ülkenin birçok bölgesinde iskâna elverişli boş topraklar bulunmaktaydı. Buna karşılık tarım yapılabilecek çok geniş ve verimli toprakların çok sınırlı bir kısmında tarım yapılmaktaydı (Güran, 1998). Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne göçler başladığında devlet sınırları içinde göçmen iskânına elverişli pek çok boş arazi vardı. Bu boş arazilerin tarıma açılacağı ve üretimin artarak devletin güçleneceği düşüncesiyle Osmanlı Devleti de gelen göçmenleri memnuniyetle kabul ediyordu (Habiçoğlu, 1993).

Osmanlı Anadolu’suna yapılan göçlerle gelen kitlelerin büyük çoğunluğu çiftçi ailelerden oluşuyordu. Bu nedenle bu göçmenlerin çoğu çiftçilik yapabilecekleri boş arazilerde iskân edilmişlerdir. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin geçtiği Çukurova ve Gökusu Deltası gibi verimli ve geniş arazilere sahip olan Adana Vilayeti göçmen iskânı için oldukça elverişli bir bölgeydi. Vilayetin “define-i servet” olarak tanımlanan arazisinin göçler döneminde de takdir edildiği görülmektedir. Gerçekten de Osmanlı Devleti’nin en önemli tarım merkezlerinden olan Adana’da büyük çiftlikler vardı. Devlet buraya göçmenleri iskân ederek tarım üretimini artırmak istemiştir (Bayraktar, 2007).

XIX. yüzyıl Osmanlı’sında dış düşmanlara karşı güçlü bir savunma için büyük bir nüfusa olan ihtiyaç anlayışının yanı sıra ekonomik bir gelişme için de büyük nüfusa ihtiyaç olduğu inancı gelişmeye başlamıştı. Devletin ekonomik durgunluğuna bir çözüm olarak

boş toprakların ıslah edilerek tarıma açılması düşünülmüştür. Tarım uzmanlarının sundukları raporlarda Osmanlı tarımının ıslah edilmesi ve yeni toprakların tarıma açılması halinde devletin gelirlerinde büyük artış sağlanacağına dikkat çekiliyordu. Ancak bu önerilerin gerçekleşmesi için tarım eğitimi görmüş yeterli sayıda insanın istihdam edilmesi gerekiyordu. 1856 yılında benimsenen nüfus politikası bu ihtiyacı karşılamak içindi. Tanzimat Yüksek Kurulu 9 Mart 1857’de padişah tarafından onaylanmış göç ve iskânla ilgili bir kararname yayınlamıştır (Karpat, 2013). Yayımlanan bu kararname ile Osmanlı ülkesine yapılacak göçlerin serbest bırakıldığı görülmektedir. Kararname Osmanlı padişahına bağlılık yemini ederek onun tebaasından olmaya ve Osmanlı kanunlarına saygı göstermeye hazır olan herkese devletin kapılarının açık olduğunu ilan ediyordu. Gelenlerden Anadolu’da iskân edilecekler için altı yıl, Rumeli’de iskân edilecekler için on iki yıl vergi muafiyeti tanınacaktı (Tekeli, 1998). Gelenler dini ve örfî konularda hoşgörüyü karşılanacak ve devlet tarafından her türlü ihlale karşı korunacaktı. Gelecek göçmenler yerleştirildikleri bölgelerinde dini ihtiyaçları için gerekli ibadethaneler yapabilmek için devletten izin talep edebileceklerdi (Karpat, 2013).

Osmanlı Devleti’nin Kafkas göçmenlerinin gelmesine karşı takındığı olumlu tavrın altında yatan çıkara dayalı çeşitli sebepler vardı. Bu sebepler Hıristiyanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Müslüman nüfusun arttırılmak istenmesi, azınlık isyanlarının bastırılmasında Çerkeslerin kullanılmak istenmesi ve dağlıların askerî kabiliyetlerinden yararlanmak olarak sıralanabilir. Osmanlı topraklarına göç eden ve Rus ordularını uzun yıllar boyunca kendi yaptıkları silahlarla durdurmuş olan savaşçı Çerkeslerin bir kısmı hem Rumeli’deki Müslüman nüfusu arttırmak hem de buraları savunmak için Balkanlar’da iskâna tabi tutulmuştur. Bu Çerkesler gerçekten de savaşçı özellikleri dolayısıyla ve Rusya karşıtı tutumlarıyla Plevne savunmasından itibaren 93 Harbi boyunca çok önemli görevler üstlenmişlerdir (Avagyan, 2004).

Rumeli’ye geçirilen büyük bir Çerkes grubunun burada yurt edinmesi istenmiştir. Aynı zamanda Bulgar ve Sırp çeteleri Türk ve Müslüman ahaliye sıkıntı yaratıyorlar, özellikle Rus kışkırtmaları yüzünden bir ayaklamaya hazırlanıyorlardı. Esmeye başlayan bu ihtilal rüzgârı, yıllarca Kafkasları Rus ordusuna dar etmiş ve dağ şartlarında savaşmakta usta olan Çerkesler tarafından bir süre de olsa kesilmiştir. Ayrıca Çerkeslerin bölgeye gelmeleri ve faaliyetleri nedeniyle Müslüman ahalinin Hıristiyanlar karşısında gücü de bir nebze artmıştır (Ayhan, 1997).

Göçler başlarken Osmanlı Devleti az sayıda bir nüfus geleceğini tahmin etmekteydi.

Ancak beklenildiği gibi olmamış, büyük kitleler halinde gelen göçmenler devletin yükünü ve işlerini artırmıştır. Zaten o sıralar ekonomik bakımdan büyük bir bunalıma doğru sürüklenen Osmanlı Devleti bir de göçmenlerin masraflarını karşılamaya kalkınca mali çöküşü daha da hızlanmıştır. Hem göçmenlerin çok olması hem de Osmanlı Devleti'nin ekonomik zorluklar içinde olması nedeniyle göçmenler çok büyük acılar ve zorluklar yaşamışlardır. Bu zorluklara rağmen birçok önlem alan Osmanlı Devleti göçmenleri yeni yurtlarına yerleştirmeye çalışmıştır (Habiçoğlu, 1993).

Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanan göçler 1861 yılından itibaren beklenenden fazla göçmenin gelmesi ve giderek de sayılarının artması nedeniyle memnuniyetsizlik yaratmaya başlayacaktır. Başlangıçta az sayıda göçmenin geleceği ve bunların ahalinin de yardımıyla kısa sürede ve sorunsuzca iskân edilecekleri tahmin ediliyordu. Bu tahmin 1860'a kadar bir nevi doğru çıkmış, göçmenler fazla sorun yaşanmadan iskân edilmişlerdi. Ancak göçmen sayısındaki artışla birlikte sorunlar da artmış, iskelelerde veya misafir olarak bekletildikleri yerlerde yığılmalar olmuş, durum altından kalkılamaz bir hal almıştı. Hal böyle olunca halkın göçmenler konusundaki yardım ve müsamahaları da giderek azalıyor hatta sorun olmaya başlıyordu. 1864 yılındaki büyük göçten sonra artık devletin göçleri teşvik etmediği ve kısıtlamaya çalıştığı görülmektedir. Artık göçlerin daha kontrollü olmasına çalışan Osmanlı Devleti tedbirler alma yoluna gidiyordu. Göçmenler ansızın geliyorlar, iskânları için bürokrasi ağır işliyor ve toplumsal hayata kısa sürede katılamıyorlardı. Bu nedenle göç ve iskân konularında bazı prensipler kabul edilmiştir. Örneğin her yıl için sadece 5000 göçmen kabul edilmesi ve geleceklerin Ruslardan izin ve pasaport alarak Türk konsolosluguna başvurmaları şartı getirilmesi bu prensiplerdendir (Habiçoğlu, 1993). Ancak göçlerin yoğunluğu, devletin tam bir yasak koyamaması ve Rusya'nın baskılarının sürekli göçü tetiklemesi bu hususta hayata geçirilmesi düşünülen uygulamaları imkânsız hale getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin göçlerle ilgili politikaları Balkanlar söz konusu olduğunda farklılık göstermektedir. Çünkü Balkanlar'dan yapılan göçler Osmanlı'nın Avrupa topraklarında tutunmasını zorlaştıracaktır. Bu nedenle Balkan göçmenlerine dair politika, Müslüman toplulukların mümkün mertebe yurtlarını terk etmemeleri veya bu olmazsa yine Balkanlar'da iskâna tabii tutulmaları üzerine kuruludur. Osmanlı Devleti hem göç etmiş Müslüman halkın geride kalan haklarını savunmak hem de göç etmemiş olanları yerlerinde tutabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Balkan göçleri Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde de önemli değişikliklere neden olmuştur. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ,

Romanya, Rusya, Yunanistan ve Avusturya devletleriyle sınır dışında kalan Müslümanların huzurunun sağlanması, göç edenlerin geri dönebilmeleri ve buralarda bıraktıkları malları gibi konularda görüşmeler olmuştur (Çelik, 2005).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin elinde kalan yerleri korumak ve bu yerler üzerindeki Balkan devletlerinin ihtiraslarının önüne geçmek için çalışmalar yapılmıştır. Bu hususta Safvet Paşa tarafından sultana sunulan arizada 93 Harbi nedeniyle yaşanan toprak kayıpları sonunda Osmanlı egemenliğinin Selanik, Yanya, Manastır, İşkodra, Kosova ve Edirne vilayetlerinde sürdüğünü ancak bu bölgelerin üzerinde Karadağ, Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın emelleri olduğu, buraları elde tutabilmek için mevcut kanunların layıkıyla uygulanması, güvenliğin ve adaletin sağlanması gerektiğini bildirmiştir. Safvet Paşa sultana sunduğu ikinci arizada da Rumeli'de Osmanlıların tek dayanağının İslami bir unsur olan Arnavutluk olduğu ve bu durumun iyi değerlendirilip ilişkilerin buna göre sağlanması gerektiğini ifade etmektedir (Çelik, 2005; Şimşir, 1989; Akt. Tekeli, 1998).

1877-1878 Savaşı sonunda başlayan barış görüşmelerinde Osmanlı delegesi Safvet Paşa bir nüfus mübadelesi fikrini ortaya atmıştır. Bu fikre göre Balkan sıra dağlarının kuzeyindeki Türkler güneye, sıra dağların güneyinde kalan Bulgarlar da kuzeye geçirilmeli ve malları da karşılıklı tasfiye edilmeliydi. Bu fikir uygulanması zor da olsa o zamanki koşullar için en iyisiydi. Fakat Türkleri bu topraklardan atmanın planlarını yapmış bir Rusya'nın bu fikri benimseyip teklifi değerlendirmesi söz konusu olmamıştır (İpek, 1999).

Ayastefanos Anlaşması'ndan sonra yurtlarını bırakarak kaçan göçmenler geri dönmeye başlamışlardı. Ancak geri dönüşle ilgili birçok engelle karşılaşmışlardır. Erkan-ı Harbiye'den aldıkları pasaportlarla geri gidenlerin çoğu daha evlerine varmadan yolda Bulgarların saldırısına uğramış ve bu nedenle Osmanlı Devleti Şumnu tarafına gidecek olan göçmenlere Nisan 1878'den itibaren pasaport vermeyi geçici olarak durdurmak zorunda kalmıştır. Osmanlı hükümeti Rusya'dan yolların emniyetini sağlamasını istemesine karşılık Ruslar geri dönmeye çalışanlara her türlü kötü muameleyi yaparak geri dönüşleri engellemeye çalışmıştır. Yine de her şeyi göze alarak dönmeye çalışanlar Rus pasaportu olmadığı gerekçesiyle eski ikametgâhlarına yerleştirilmemiş, pasaportu olanlar ise engellenmiştir. Bulgarlar tarafından işgal edilen mülkleri geri verilmediği gibi henüz herhangi bir Bulgarın yerleştirilmediği Türklerin evleri de yakılarak tahrip edilmiştir. Bu şekilde geri dönenler evsiz ve barksız ortada bırakılarak silahlı Bulgar çetelerinin insafına terk edilmişlerdi (Habiçoğlu, 1993).

93 Harbi bitip mütareke imzalandıktan sonra Türk göçmenler Rumeli'deki yurtlarına geri gönderilmişlerdir. Ancak savaş sonrasında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Bulgaristan'ın düşmanca tutumları ve savaş sırasında mülklerinin tahrip edilmesi nedeniyle orada fazla kalamayıp yine göç etmek zorunda kalacaklardı. Bu sefer Osmanlı Devleti bunları Anadolu'nun içlerine ve Suriye taraflarına sevk etmiş ve oralarda iskân etmişti. Savaş sonrasında hem Rumeli'ye geri döneceklerin hem de Anadolu'ya gönderileceklerin sevk işlemlerinin tamamlanması 1880 yılını bulmuştur (Tekeli, 1998).

Göç eden Türklerin toprakları ve malları Bulgarlar tarafından yağmalanmıştır. Bulgaristan'daki ilk Osmanlı temsilcisi olan Nihat Paşa bu toprakların durumunu görüşmek istemiştir. 1880 yılında Sofya'ya giderken yanında 93 Harbi yüzünden göç ettirilen Türklere ait yüz sandık dolusu tapuyu da beraberinde götürmüştü. Ancak gasp edilen Türk topraklarının bedelleri Bulgarlardan alınamamıştı (Aydın, 1999).

93 Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Şarki Rumeli Vilayeti'nde yaşayan Türklere dair takip ettiği siyaset, Türklerin yaşadıkları toprakları terk etmemeleri üzerine kuruluydu. Çünkü Bulgaristan'ın kaybından sonra Avrupa'da elinde kalan yerlerden biri olan Şarki Rumeli Vilayeti'nde Türklerin varlığı Osmanlı Devleti'nin lehine bir durumdu. Buradaki Türkler bölgeyi terk ederlerse bir daha geri dönmeleri mümkün olamazdı. Bu nedenle savaşlar sırasında her şeyleri tahrip olmuş bölge halkına Osmanlı Devleti yardım etmiştir. Osmanlı Devleti 1879-1885 yıllarında Bulgaristan ve Şarki Rumeli Vilayeti'nden göç yapılmasını engelleyerek bölgedeki Türk varlığını korumak ve bölgeyi elde tutabilmek için çabalasa da 1885 yılında vilayetin Bulgaristan'a ilhak edilmesiyle buradaki Türk unsur üzerinde baskı ve zulüm artmıştır. Göçü tetikleyen baskılar nedeniyle 1886 martından 1898 eylülüne kadar 33.333'ü Şarki Rumeli Vilayeti ve Bulgaristan'dan olmak üzere toplam 39.594 kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Yine barış dönemi olan 1898-1902 yılları arasında Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne 70.603 kişi göç etmiştir (Ağanoğlu, 2001).

Osmanlı Devleti'nin Türk ahaliyi Şarki Rumeli'de tutma gayretleri pek işe yaramamış, 1880'den itibaren vilayetteki ahali Edirne'ye doğru göçe başlamıştır. Çünkü topraklarına geri dönen Türkler, mallarının Ruslar ve Bulgarlar tarafından gasp edildiğini görmüşlerdir. Bu sıkıntılara Bulgarların göçe zorlayıcı baskı ve zulümleri de eklenince çareyi Osmanlı Devleti'nin içlerine doğru göç etmekte bulmuşlardır (Aydın, 1999).

93 Harbinden Balkan Savaşlarının sonuna dek Rumeli coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin en ciddi rakibi görünümü veren Bulgaristan, tüm çabalarına rağmen bölgesel

güç olmayı başaramamış ancak dönemin küresel oyunculuğundan (süper güç) bölgesel güç olmaya doğru gerileyen Türk yönetimini zayıflatma noktasında, büyük devletlerin kendisine biçtiği rolü harfiyen uygulamıştı. Bu anlamda Bulgar yönetimi, büyük hayallerinin amortisiyle yetinmek durumunda kaldı. Türk nüfusa karşı en sert politikaları uygulamaktan da geri kalmayan Bulgar önderliği, zaman zaman birini yek diğeri yerine uygulamaya soktuğu iki “arındırma” siyaseti izlemişti. Bulgar önderliğinin birincil hedefi Bulgaristan da yaşayan Türklerin varlığına son vermek olmakla beraber, kalan Türk kökenli yurttaşlar için de “Hristiyanlaştırma politikaları” yürürlüğe konmuştu. Hristiyanlaştırmayla peşpeşe yürütülen Bulgarlaştırma siyasetiyle Bulgar devleti sınırları içinde kalmayı tercih eden Türklerin, anavatanlarıyla rabitasını kesmeyi planlayan Bulgar devlet aklı, hristiyanlığı reddederek direnen Türk- müslüman kitleye yoğun baskı uygulamaktan geri durmadı. Oysa Osmanlı devletinin Balkan topraklarında en güçlü olduğu dönemlerde dahi, farklı toplulukların dinsel- etnik haklarına saygı duymuş, farklı inançları kollayıp gözetmişti. Bu bağlamda Karpat’ın, “Güçlü ve görelî olarak daha gelişmiş olan Osmanlı Devleti, eğer isteseydi neredeyse Balkan nüfusunun büyük bir bölümünün dinini değiştirmeyi hatta onları Türkleştirmeyi başarabilirdi” (Karpat, 2013) değerlendirmesinin, Türklerin maruz bırakıldığı “arındırılma siyaseti” kadar, imparatorluk şartlarıyla ulus- devlet şartlarının ne denli değişiklik arz ettiğini de gözler önüne sermektedir kuşkusuz. İmparatorluk vasfıyla Balkanlara hükmeden Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’da götüğü hoşgörölü politikayı yani Türk devletinin doğrusunu, Balkan ulus- devletlerinden beklemek büyük bir hata olurdu. Nitekim ulus-devletleşerek bağımsızlıklarını kazanan Balkan devletleri, Osmanlı’nın doğrusundan kendilerine bir yanlış çıkarmaktan ziyade, yeni çağın kurallarına uyum sağladıklarını, böylelikle de özgürlüklerini zamanı doğru okuyup, hak ederek kazandıklarını tanıtladılar. Balkan Savaşları’nın mağlubu Osmanlı Devleti ise çağının oldukça dışında kalan bir devlet olarak, I. Dünya Savaşı’nın sonunda, acı ama aynı şekilde ve yine hak ederek ortadan kalktı.

Balkan Savaşları sırasında müslüman Arnavutlar da, Türklerle beraber katledilmişlerdir. Öldürülenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, “Anap” gazetesinin 7 Şubat 1913 tarihli sayısında, Makedonya’da 60 bin müslüman Arnavut ve 40 bin kadar Türk’ün öldürüldüğünü haber vermiştir (Ağanoğlu, 2001). Bulgarların hakim olduğu bölgelerde neredeyse talan edilmemiş Türk köyü kalmazken, erkeklerin tamamı hedef alınmış, kadınlarsa ırza geçilme, zorla alıkoyma vakalarına maruz bırakılmışlardır. Türk köylerinde kahvehanelerde, camilerde toplu infaza kurban giden Türk kökenliler

.(McCarthy, 1998), çoğunlukla dağlık bölgelere çekilerek hayatlarını koruma derdine düşmüşlerdir. Dağların hayatta kalmalarını sağlamayacağını düşünen muhacirlerin hallerini inceleyen Alman Binbaşı Hochwaechter, karşılaştığı tabloyu, şu şekilde ifade etmektedir. “İstasyonda korkunç bir hava esiyor. Yerli halkın hepsi kaçmış. Kadın ve çocuklar manda arabalarıyla uzun kollar halinde demiryolu boyunca ya da kestirmeden Tekirdağ'a gidiyorlar. Köyleri yanmış, yersiz yurtsuz günlerce oradan oraya ya dolaşıyorlar. Karışıklık gittikçe artıyor, manzara tam sefalet ve perişanlık. Çocuklar yarı çıplak, kadınlar çamurda çıplak ayak.” (Artuç, 1980; Akt.Aydın, 1999)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkan milliyetçiliği ve kalkışmaları döneminde, Romanya, Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan, Sisam, Girit Adaları'yla Rumeli toprakları yitirilmiş, unsurların kardeşliği ve birliği programıyla, yeni bölünmelerini yaşanmasının engellenmesi çabaları fayda vermemiştir. Aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında tırmanmaya başlanan milliyetçilik rüzgarlarının önünün, Osmanlılık- İslamcılık fikirleriyle alınamayacağı ortaya çıkmıştı. Bu bağlamda sürecin sonlarına denk düşen Balkan Savaşları, Türk milletinin siyasal kurtuluşunun Türk milliyetçiliği ideolojisinde aranması gerektiğinin altını kalın çizgilerle çizmişti. Milliyetçiliğin gücünün Osmanlı aydınları tarafından zamanında fark edilemediğini, boş yere önünün alınmaya çalışıldığını öne süren Ziya Gökalp, milliyetçiliğin yakıcı gücünün, İslâmlığın ve Osmanlılığın çıkarı için kullanılmasının ise nedense düşünülemediğini ifade etmektedir (Gökalp, 2013).

Balkan milliyetçiliğinin tarihsel kökenlerine bakıldığında, bölgede etnik sorun- bölünmüşlüğün tarihinin, milliyetçilik tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni Türklerin Anadolu'ya girdikleri andan itibaren karşılarında etkin ulusal yapılar bulmalarındır. Balkan coğrafyası dışında, Anadolu'ya girer girmez hemen üzerinde Ermeni prensliğini de bulan Türk yöneticiler, barbarlarla çevrili sınırlara sahip olmayı, belki daha fazla isterlerdi ama son derece köklü üç devletle aynı coğrafyayı paylaşmaları, Türk egemenliğinin hem yumuşak karnını hem de varlığının- zenginliğinin temelini oluşturmuştur (Ulusoy, 2014: 60)

4.1.1. İlk Göç Örnekleri

Bahsi geçen göçlerin ilk örneği, 18. yüzyılın son çeyreğinde, Rusya'nın bölgeye hakim olması sonucu topraklarından kaçmak zorunda kalan Kırım Tatarlarının göçleridir ve bu göçler 19. Yüzyılda da, özellikle Kırım Savaşından sonra da devam etmiştir. Bu savaş sırasında ve sonrasında, yüz binlerce Tatar, 'zararlı bir unsur' ve güvenlik için bir tehdit olarak görüldüğünden ve ayrımcı Rus politikaları yüzünden, diğer bölgelere göç

etmeye zorlandılar (Pinson, 1970: 32; Karpat 1985: 66). Tatarların ardından Çerkesler, 1860'larda Rus ihraç etme (defetme) politikasına konu oldu. İdari, askeri, stratejik ve güvenlik nedenlerinin yanı sıra, ideolojik ve kültürel kaygılar Tatarların ve Çerkeslerin Osmanlı topraklarına göçlerinde rol oynamış gibi görünmektedir (Pinson, 1970: 85-86; Karpat, 1985: 67). Osmanlı-Rus askeri çatışmaları önümüzdeki yıllarda Kafkaslar ve Balkanlardan Müslüman mülteci problemi çıkarmaya devam etti. Bunun en açıklayıcı örneği 1877-1878 Rus-Türk savaşıdır.

Rus-Türk savaşı, milliyetçiliğin Osmanlı bağlamındaki yıkıcı etkilerini de ortaya koymaktadır. Savaş sonrası Müslümanların Balkanlar'dan göç etmesinin ana nedeni, Balkanlar'daki devletler için bağımsızlık taleplerinin ideolojisini meşrulaştırmış bir milliyetçilikti. Savaş sırasında ve sonrasında katliamlar nedeniyle Müslüman-Türk nüfusu arasında kayda değer kayıplara ek olarak, savaş sonrası yerleşimde bağımsız Sırp ve Romen devletlerinin ve özerk bir Bulgaristan'ın ortaya çıkmasına, büyük sayıda Müslüman-Türk mültecileri de eşlik etti (İpek, 1994). Ancak, bu Balkanlar'da yeni bir gelişme değildi. 19. yüzyılın başından bu yana, bazı gruplar arasındaki millileştirme süreci, hayal edilen ulusun tanımına bağlı olarak diğerlerinin ötekileştirmelerini ortaya çıkardı. Yunan davası bu açıdan dikkate değerdir, çünkü ilk ve daha da önemlisi, Balkanlarda ortaya çıkmakta olan milliyetçilikler için bir rol model olmuştur (McCarthy, 1995: 9-10). Yunan bağımsızlık mücadelesi sırasında ve sonrasında Müslümanlar, Yunan milliyetçilerinin hedefi oldu. Çünkü Müslümanlar Yunan milletinin yabancı olarak tabir ettiği unsurlarıydı. Katledildiler, ayrılmak zorunda kaldılar ve toprakları millileştirme uğruna ele geçirildi. 1820'lerden 1910'lara kadar, Yunanlı politika belirleyiciler, bazı durumlarda, Yunan devleti yetkisi dahilindeki Müslümanlara karşı bu tür önlemleri almıştır.

4.2. Göç Antlaşmaları

Kimlikler tarihin ürünüdür. Bu nedenle, Osmanlı nüfusunun Balkan nüfusunun kimliğini şekillendirmedeki öneminin inkar edilemez olduğu söylenebilir. Ortak Osmanlı geçmişi ve genel olarak tarihi, Balkan nüfusunu birbirine benzemektedir. Türkiye ile Balkan nüfusu arasındaki bağlantılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce de sonra da derin ve kalıcı olmuştur. Balkan göçünün Türkiye'ye akması, bu ilişkilerin devamında özel bir öneme sahip.

Osmanlı döneminin sonlarında, Balkanlar'dan Türkiye'ye iki önemli göç dalgası vardı: 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan etkilenen göçler ve 1912-1913 Balkan

savaşlarının neden olduğu göçler (İçduygu & Sert, 2017). Balkan halkları için bu dönemlerde, diline kıyasla din, bu göçleri güçlü bir şekilde etkileyen bir faktör olmuştur. Anadolu'da bu dönemde “Türk” ve “Müslüman” kategorileri arasındaki farkı ayırt etmek çok zordu. Bu terimler karşılıklı olarak kullanılıyordu. İktidardaki İttihat ve Terakki Partisi nüfus değişimi konusunda bir anlaşma imzalayarak göç meselesini üstlendi. Göçmenlerin Balkanlardan Anadolu topraklarına taşınması, nüfusun büyük ölçüde gayrimüslim olduğu Trakya yakınlarındaki sınır bölgelerinde olmuştur.

Balkanlardan Türkiye'ye göç eden halkların göçlerini düzenleyen çok sayıda belge ve anlaşma vardır. Lozan (1923) bu konuda önemli bir tarihi belgedir, çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin bu anlaşma çerçevesinde ilan edilmesinin ardından, Anadolu'da yaşayan yaklaşık 150 bin etnik Rum'un Yunanistan'da yaşayan 360 bin Müslüman ile değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu sayı, Yunan makamları tarafından Türkler olarak sınıflandırılan etnik Türkleri ve Müslüman Arnavutları içermektedir. 1950'lerde ve 1960'larda, Yunanistan'dan Türkiye'ye göç Bulgaristan ve Yugoslavya'dan sonra üçüncü büyük demografik harekettir (26 bin Müslüman). Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar geçen dönemde Balkanlar'dan Türkiye'ye göçler karakter bakımından daha etno-dinselken, Soğuk Savaş sonrası Balkanlar'ın Türkiye'ye yaptığı hareketler - Bosnalı ve Müslüman Arnavutlar hariç – daha çok ekonomik göçler olarak adlandırılabilir.

Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan bir diğer belge de Dostluk Antlaşmasıdır (Treaty of Amity, 1925). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile 1939'a kadar ortalama 200 bin kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiş ve bu dönemde Balkanlar'dan etnik ve işçi göçleri yaşanmıştır. Etnik göçler dendiğinde politik sebepli göçler ima edilmektedir. 1950-1953 döneminde, Bulgaristan komünist devletinin ilan edilmesinden ve Balkanlar'ın birleşmesinden sonra, yaklaşık 250 bin Bulgar Türkü de Türkiye'ye göç etti. 1968'den sonra, ayrılan aileleri birleştirmeyi amaçlayan ve bu bağlamda Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaklaşık 50 bin ila 130 bin kişinin göç ettiği anlaşmalar da imzalanmıştır. 1985 yılında, Bulgar makamları tarafından bir asimilasyon kampanyası başlatılmış; geleneksel Türk kıyafeti giymek ve halka açık yerlerde Türkçe konuşmaya yasaklar getirilmiş ve bu sürece de Canlanma Süreci denmiştir. Bu dönemde yaklaşık 350 bin Bulgar Türkü Türkiye'ye göç etmiştir.

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, nüfusun, özellikle de Türklerin ve Müslümanların, komünist rejimden memnun olmayan kesimleri Türkiye'ye göç etmeye başladı. Zorlu ekonomik, politik ve sosyal koşulların bir sonucu olarak, birçok

Türk, Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmiş ve bu göçler iki devlet arasında yapılan hiçbir anlaşma olmaksızın gönüllü bir şekilde gerçekleşmiştir.

4.3. Yeni Türkiye Ulusunun Kurulması

Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemleri arasındaki hükümet politikalarında olduğu kadar sosyal, politik ve ekonomik yapılarda süreklilik sıkça vurgulanmıştır. Bu iki dönem arasında izlenebilecek sürekli yönler arasında, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamın Türkleşmesi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türk ulus-devletinin kurucuları, hem zihniyetlerini hem de Türkiye'yi ulusallaştırıcı uygulamalarını şekillendirecek olan bir önceki dönemden kalan bir miras almışlardır. Türk Devleti, 1923'te bir Müslüman köken üzerine kurulmuştur. 1912-1922 arasındaki devletlerarası savaflara eşlik eden etnik gruplar arasındaki mücadeleler ve Birlik Komitesi ile İlerleme Komitesi'nin Türkleşme politikası, Türkiye'yi yaklaşık % 98'lik bir Müslüman nüfusunun yaşadığı bir bölge haline getirdi.

Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok etnikli, çok dinli ve çok dilli toplumsal yapısı çok büyük nicel değişime rağmen yeni devlet tarafından miras alınmış ve devam ettirilmiştir. Heterojen toplumun yönetiminde, ulus-devlet kurucuları 1920'lerde ve 1930'larda hayal edilen ulusun seçmenlerini tanımlayan bir Türk milliyetçiliğine uygun olarak baskıcı ve özümseyici araçlar kullanmaktaydılar (Çagaptay, 2004: 86-101). 1924 Anayasası'nın vatandaşlık tanımı ve Cumhuriyet dönemi başlarında Türk milliyetçiliğinin entelektüel temelini oluşturan tarihsel ve dilbilimsel çalışmalar göz önüne alındığında, Türk milliyetçi seçkinlerinin sivil-bölge ve etnik milliyetçilik biçimleri arasında salındığı iddia edilebilir (Poulton, 1997: 97).

1924 Anayasası, din ve ırktan bağımsız olarak Türkiye'de yaşayan halkın Türk olduğunu belirtir. İlk bakışta, bu tanım vatandaşlığı etnik köken ne olursa olsun politik topluluğa üyelik olarak tanımlanmıştır; Ancak bu, etnik kökenin tamamen göz ardı edildiği anlamına gelmedi. Birçok uygulamanın gösterdiği gibi, gayrimüslim azınlıkların ve Türk olmayan Müslümanların kültürel ve dilsel olarak asimilasyonuna hala açık bir kapı bırakıldığı söylenebilir (Yeğen, 2002). Genel olarak baktığımızda Osmanlı'nın son zamanlarda aldığı göçler Genç Türkiye'nin oluşumunda büyük önem teşkil etmiş, hem aynı dinden insanların toplandığı bir yer haline getirmiş hem de kültürün çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanoğlunun yeryüzündeki coğrafi dağılımı, ekonomik faaliyetleri, sosyo-kültürel gelişimi ve bütün siyasi ilişkileri tarih bilimi aracılığıyla günümüze aktarılmaktadır. Yeryüzünde yaşamaya başlamalarından günümüze kadar geçen tarihi süreçte binlerce yıldır insanların göç ettikleri bilinen bir gerçektir. İlk çağlarda beslenme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bölgeden bölgeye yapılan göçler hiç durmayacağı gibi zaman ilerledikçe sebepleri, etkileri ve nitelikleri bakımından farklı boyutlar kazanacaktır. Binlerce yıldır süregelen göçler doğayı, uygarlıkları ve en önemlisi de dünya siyasi tarihini etkilemiştir. Anadolu ve Avrupa'nın siyasi tarihinde Asya kaynaklı göçler belirleyici olurken, yakın dönemlerde Amerika kıtasını da günümüz siyasi ve sosyal yapısına kavuşturan olgu Avrupa'dan yapılan göçler olmuştur.

Günümüzde Türkiye'nin ulusal ve etnik yapısının oluşumu da XIX. ve XX. yüzyıllarda Anadolu'ya yapılan göçlerle şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı, çok uluslu bir imparatorluk iken bu yüzyıllarda yaşanan göçler sonucu ezici çoğunluğu Türk ve Müslüman olan bir toplum yapısına kavuşmuştur. Kaybedilen topraklarda kalan gayrimüslim tebaa Osmanlı uyruğundan ve yönetiminden çıkarken, oralardan göç ederek Anadolu'ya gelen Türkler ve Müslümanlar bu coğrafyada iskân edilmişlerdir.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanmaya başlayan kitlesel göçler Anadolu'nun demografik yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Kırım, Kafkasya, Balkanlar ve Girit'ten milyonlarca insan Anadolu'ya göç etmiş ve yerleşmiştir. Ortaya çıkan bu yeni demografik ve etnik yapı Osmanlı Devleti'nin iskân politikalarını ve düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Kırım Savaşı sonrası yaşanan kitlesel göç dalgaları Osmanlı Devleti'ni göçmen işleri konusunda örgütlü bir kurumlaşmaya gitmek zorunda bırakmış ve 1860 yılında ilk göçmen iskân komisyonu kurulmuştur. Her büyük göç dalgası yaşandığında göçmen iskân komisyonları yeniden teşkil edilmiş, gittikçe değişen iskân politikaları ortaya çıkmıştır. İlk zamanlarda ekonomik kaygılarla kabul edilen ve ziraat yaparak devlet gelirlerini artıracak kitleler olarak görülen göçmenler 1878'den sonra devlete asker tedarik edecek büyük kitleler olarak görülmeye başlanmıştır.

Ekonomik ve askeri hususlardaki etkilerinin dışında, değişen Osmanlı yönetim ve düşünce anlayışında da göçmenlere yönelik eğilimler XIX. yüzyılın sonlarında kendini göstermiştir. Bu dönemdeki anlayışla oluşturulan Muhacirin-i İslamiye Komisyonu göçmen iskân politikalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Küçük bir beylik olarak kurulmuş olan Osmanlı fetihler yoluyla genişleyerek büyük bir imparatorluk haline gelmişti. Fethedilen yeni toprakların şenlendirilmesi amacıyla oralara sürgün yöntemiyle önemli miktarda nüfus yerleştirilmiş ve bu topraklarda Türk ve Müslüman topluluklar yaşamaya başlamıştı. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına ve teşkilatlanmasının çözülmesine bağlı olarak gerileme dönemine girilmiş ve devletin toprakları küçülmeye başlamıştı. Yaşanan savaşlarda kaybedilen her toprak parçası Müslüman topluluklar için yaşanması zor olan bölgeler haline gelmişti. Osmanlı idaresinden çıkan bölgelerde kurulan yeni yönetimler, Müslüman toplulukları kendi politikaları için gelecekte tehlike ve engel oluşturacak unsurlar olarak görmüştür. Böylece Osmanlı Devleti'nin terk ederek yönetiminin ortadan kalktığı her bölgedeki Müslüman Osmanlı tebaası da bu toprakları terk etmek zorunda kalmıştı.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle yaşanan göçler, Osmanlı topraklarına yapılacak kitlesel göçlerin başlangıcı olmuştu. Arkasından XIX. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçilik fikirleri ve batılı büyük güçlerin desteklerinden beslenen, ayaklanmalar ile bu ayaklanmalar sırasında Müslümanlara yapılan saldırılar batıdan Osmanlı topraklarına doğru kitlesel göçleri tetiklerken, doğuda da Rusya Kafkasları ele geçirmek için saldırılarına başlamıştı. Sırpların ve Yunanlıların çıkardıkları isyanlar ve giriştikleri katliam faaliyetleri neticesinde yaşanan kitlesel göçler, Ruslar karşısında direniş gösteren Kafkas kavimlerinin direnişinin kırılmasıyla önü alınamaz bir hale gelmişti. 1853- 1856 Kırım Savaşı'ndan 1865 yılına kadar yüz binlerce insan Kafkasya'daki yurtlarından çıkarılarak göçmen durumuna düşürülmüştü. Bu göçler Osmanlı Devleti'nin kötü durumdaki mali koşullarına rağmen atlatılmış ve göçmenlerin iskânları başarıyla tamamlanmıştı. Bir süre durulan göçler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla birlikte yeniden patlak vermiş ve büyük bir göç dalgasına neden olmuştu. Milyonlarca insan bu kez de Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına doğru göç etmeye başlamıştı. Gerek savaş sırasında Müslüman halka uygulanan zulüm ve katliamlar gerek savaş sonunda Balkanlar'da ortaya çıkan yeni yönetimlerin faaliyetleri sonucu Osmanlı topraklarına göç eden göçmenlerin yüz binlercesi hayatlarını kaybetmişti. Bu dönemde hem batıdan hem de doğudan yapılan göçler 1880'li yılların ortalarında yavaşlamış ancak hiçbir zaman durmamıştır.

1860 yılına kadar gelen göçmenleri şehremaneti, yerel yönetimler eliyle ve çıkardıkları talimatnamelerle iskân eden Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'ndan sonra yaşanan göçler karşısında zor durumda kalmış ve bu konuda yeni bir örgütlenmeye

gitmeye mecbur olmuştu. İlk göçmen iskân kurumu olan Muhacirin Komisyonu kurulmuş ve yüz binlerce göçmenin sevk ve iskân işlerini yürütmüştür. Yapılan göçlerin arkası alınınca faaliyetlerine son verilen bu komisyon lağvedilmiş ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla tekrar başlayan ve çığ gibi büyüyen göçler nedeniyle yeniden oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar göç ve iskân işleri bu şekilde oluşturulan çeşitli komisyonlar eliyle yürütülmüştür.

XIX. yüzyılda yapılan göçler, çok uluslu olan Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını derinden etkilemiş, yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman nüfusun oranını %50'lerden %80'lere kadar çıkarmıştır. Hem bu demografik değişimler hem de dönemin düşünsel koşulları göçmenlere bakış açısında değişikliklere yol açmıştır. Gelen göçmenler önceden Osmanlı Devleti için asker tedarik edilecek, zirai üretimi artıracak ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olacak kitleler olarak görülürken artık dönemin İslami temelli ideolojilerine hizmet edebilecek kitleler olarak algılanmaya başlayacaktır. İslamcı politikalarıyla öne çıkan Osmanlı padişahı II. Abdülhamit göçler ve göçmenler konusuyla daha yakından ilgilenmeye başlamış ve kurulan Muhacirin Komisyon-ı Âlisi'nin başına geçmiştir.

1899'da layihası oluşturularak faaliyetlerine başlayan ve başında II. Abdülhamit'in bulunduğu altı üyeden oluşan Muhacirin-i İslamiye Komisyonu 1903 yılında resmi olarak kurulmuş ve 1908 yılı ortalarına kadar Müslüman göçmenlerin iskân işlerini aralıksız yürütmüştür. On sekiz maddelik bir nizamnamesi olan Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nun başlıca görevi çeşitli bölgelerden gelecek olan Müslüman göçmenlerin göçlerini kolaylaştırıcı önlemler alarak onlara uygun arazi tedarik etmek, sevk ve iskân işlerini yürütmek ve bunların masraflarını temin ederek göçmenlerin refahlarını sağlamaktı.

XIX. yüzyıl sonunda ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerde önemli hizmetlerde bulunan Muhacirin-i İslamiye Komisyonu bir göçmen iskân kurumu olarak göçlerin her aşamasında ve yaşanan her türlü sıkıntıda aktif görevler alarak başarılı çalışmalara imza atmıştır. Muhacirin-i İslamiye Komisyonu belgelerinden 1899-1908 yıllarında gelen yüz binlerce göçmenin nerelerde iskân edildikleri, sevk ve iskân sırasında ve iskân sonrasında ne gibi sorunlar yaşandığı, göçmenlere ne tür yardımların yapılarak ne kadar para harcandığı, göçmenler için kullanılacak paraların hangi yollarla tedarik edildiği gibi konularda, zamanın göç ve iskân politikaları açısından önem arz eden çok sayıda bilgi elde edilebilmektedir. Yine Muhacirin-i İslamiye

Komisyonu belgelerine önemli konulardan biri de göçmenler için yeni mahalleler ve köyler kurularak buraların isimlendirilmesi hususudur.

Göçmenlerin göç yoluna çıktıkları andan, sevk ve iskân işlerinin tamamlanıp üretici duruma geçmelerine kadar yaşanan bütün kayıtları Muhacirin-i İslamiye Komisyonu tarafından düzenli bir şekilde tutulmuştur. Bu haliyle Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin belirli bir zaman dilimindeki tarihini ve seyrini belgelere yansıtmış ve günümüze intikal ettirmiş önemli bir göçmen iskân kurumu olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- Adıyeye, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Tarihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Ağanoğlu, H. Y. (2003). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Akal, B. C. (1995). *Yasa ve Kılıç*. İstanbul: Engin Yayınları.
- Akdağ, M. (2010). *Yakın Çağ Dönemi Avrupa Tarihi* (Yay. Hzl. Selda Kaya Kılıç). Ankara: Berikan Yayınları.
- Aksoy, Z. (2012). "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Akşit, B. (1998). *İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış*. İçinde A. İçduygu, İ. Sirkeci ve İ. Aydıngün (Ed.). *Türkiye'de İç Göç*, 22-37. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- American Psychological Association (APA) (2013). *Working With İmmigrant-Orijin Clients: An Update For Mental Health Professionals*. Washington: APA.
- Anagnostopoulos, D. C., Vlassopoulos, M., Lazaratou, H. (2006). "Forced Migration, Adolescence, And Identity Formation". *The American Journal Of Psychoanalysis*, 66(3), 225-237.
- Andrews, P. A. (1992). *Türkiye'de Etnik Gruplar* (Çev. Mustafa Küpüşoğlu). İstanbul: Ant Yayıncılık.
- Angay, H. (2010). *Doğu ve Güneydoğu İllerinden İzmir'e Göç Eden Ailelerin Çocuklarının Okul Sorunlarının İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Arı, K. (2000). *Büyük Mübadele - Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aronowitz, M. (1984). "The Social And Emotional Adjustment Of İmmigrant Children: A Review Of The Literature". *International Migration Review*, 18(2), 237-257.
- Arslan, H. (2001). *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul:Kaknüs Yayınları.
- Aslan, T. (2006). "Garpçılar ve Garpçılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 633-636.
- Avagyan, A. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler* (Çev. Ludmilla Denisenko). İstanbul: Belge Yayınları.
- Aydın, A. (1997). *Balıkesir ve Çevresinde İskân Hareketleri*. Ankara: Karşı Basın Yayın Matbaacılık.

- Aydın, M. (1992). *Şarkî Rumeli Vilâyeti*. Ankara: TTK Yayınları.
- Aydın, S. (1999). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*. Ankara: Öteki Yayınları.
- Aytaş, S. (2007). *Bitmeyen Muhacirlik*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1949-1950), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 9(1-4), pp. 524-569.
- Baştürk-Akça, E. (2000). "Türk Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Yayıncılığın Yeri". *İletişim Dergisi*, 7.
- Bayhan, V. (1997). Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme, II. *Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Toplum ve Göç 20-22 Kasım 1996 Mersin, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Bayraktar, H. (2007). "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22.
- Bhugra, D. (2003). "Migration And Depression". *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 108, 67-72.
- Bhugra, D. (2004). "Migration And Mental Health". *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109(4), 243-258.
- Bhugra, D. Jones, P. (2001). "Migration And Mental İllness". *Advances In Psychiatric Treatment*, 7, 216-223.
- Bhugra, D. Becker, M. A. (2005). "Migration, Cultural Bereavement And Cultural Identity". *World Psychiatry*, 4(1), 18-24.
- Bhugra, D. Gupta, S. (2011). Introduction: Setting The Scene. In Bhugra, D., Gupta, S. (Eds.), *Migration And Mental Health* (pp. 1-15). UK: Cambridge University Press.
- Bice, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: TDV Yayınları.
- Bilge, M. S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. İstanbul: Eren Yayınları.
- BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) (1997). *Dünya Mültecilerinin Durumu 1997-1998, Bir İnsanlık Sorunu*. Ankara: Tarih Vakfı Yayınları.
- Boztemur, R. (2006). "Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi". *Doğu Batı Dergisi*, 1(38).
- Bradley, D. E., Van Willigen, M. (2009). "Migration And Psychological Well- Being Among Older Adults: A Growth Curve Analysis Based On Panel Data From The Health And Retirement Study, 1996-2006". *Journal Of Aging And Health*, 22(7), 882-913.

- Breslau, J. Aguilar-Gaxiola, S., Borges, G., Kendler, K. S., Su, M., Kessler, R. C. (2007). "Risk For Psychiatric Disorder Among Immigrants And Their Us Born Descendants: Evidence From The National Comorbidity Survey-Replication". *Journal Of Nervous And Mental Disease*, 195(3), 189-195.
- Cagaptay, S. (2004). "Race, Assimilation And Kemalism: Turkish Nationalism And The Minorities İn The 1930s". *Middle Eastern Studies*, 40, (3), Pp. 86-101.
- Carswell, K. Blackburn, P., Barker, C. (2011). "The Relationship Between Trauma, Post-Migration Problems And The Psychological Well-Being Of Refugees And Asylum Seekers". *International Journal Of Social Psychiatry*, 57(2), 107-119.
- Cemal Paşa (1996). *Hatırat (Haz. Metin Martı)*. İstanbul: Arma Yayınları.
- Chou, K. L. Wong, W. K., Chow, N. W. (2011). "Interaction Between Pre-And Post-Migration Factors On Depressive Symptoms İn New Migrants To Hong Kong From Mainland China". *Community Mental Health Journal*, 47(5), 560-567.
- Chung, R. C. Bemak, F., Grabosky, T. K. (2011). "Multicultural-Social Justice Leadership Strategies: Counseling And Advocacy With Immigrants". *Journal For Social Action İn Counseling And Psychology*, 3(1), 86-102.
- Crijnen, A. A. (2003). "Emotional And Behavioral Problems Of Turkish Immigrant Children, Adolescents And Their Parents Living İn The Netherlands-An Overview". *International Society For The Study Of Behavioural Development*, 2(44), 7-9.
- Çağatay, S. (2002). "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma" (Çev. Defne Orhun). *Toplum ve Bilim*, 93, 218-241.
- Çelik, A. B. (2005). "I Miss My Village" Forced Kurdish Migrants İn Istanbul And Their Representation İn Associations". *New Perspectives On Turkey*, 32, 137-163.
- Çelik, G. (1996). *Osmanlı Türkiye'sine XIX. Yy. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımdan Tahlili, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*. İstanbul: Ayı Basım İÜEF Basımevi.
- Çiçek, K. Saydam, A. (1998). *Ferman ile Tebdil-İ Mekân: Osmanlı Devleti'nin İskan Siyaseti, Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Çiloğlu, F. (1993). *Gürcülerin Tarihi*. İstanbul: Ant Yayıncılık.
- Davoliütė, V. (2008). "Challenges Of Trauma: Migration, İntegration, And The Role Of Cultural Competence". *Oikos: Lithuanian Migration And Diaspora Studies*, 41-47.
- De Wit, M. A. Tuinebreijer, W. C. Dekker, J., Beekman, A. J., Gorissen, W. H., Schrier, A. C., Et Al. (2008). "Depressive And Anxiety Disorders İn Different Ethnic Groups: A Population Based Study Among Native Dutch, And Turkish, Moroccan And Surinamese Migrants İn Amsterdam". *Social Psychiatry And Psychiatric Epidemiology*, 43, 905-912.
- Deniz, O. Etlan, E. (2009). "Kırdan Kente Göç ve Göçmenlerin Uyum Süreci Üzerine Bir Çalışma: Van Örneği". *International Journal Of Human Sciences*, 6(2).

- Deringil, S. (1999). *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. İstanbul: İÜEF Basımevi.
- Devellioğlu, F. (1988). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dişbudak, C. (2004). "Uluslararası Göç ve Türkiye". *İktisat, İşletme ve Finans*, 217, 84-93.
- Doğanay, F. (1997). *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi, Toplum ve Göç II*. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara: Sosyoloji Derneği-Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Duman, Ö. (2009). "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 473-490.
- Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Dündar, F. (2007). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası 1913-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Engin, V. (2010). *Pazarlık; İkinci Abdülhamid ile Siyonist Lider Dr. Theodore Herzl Arasında Geçen "Filistin'de Yahudi Vatanı" Görüşmelerinin Gizli Kalmış Belgeleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Erder, S. (2014). *Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskan Politikaları*, İçduygu, A., Erder, S., Gençkaya, Ö.F., Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere Mirekoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001_106K291.
- Ergin, A. (2010). "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi". *Odü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 19-50.
- Erkan, R. Erdoğan, M. Y. (2006). "Göç ve Çocuk Suçluluğu". *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3(9), 79-90.
- Erol, M., Ersever, O. G. (2014). "Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale". *KHO Bilim Dergisi*, 24(1), 47-68.
- Erözden, O. (1996). *Nasyonalizm*. İstanbul: BOS Yayınları.
- Erözden, O. (1996). *Siyasi İktidarın Meşrutiyet Temeli Perspektifinde Avrupa'da Ulus-Devlet* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erözden, O. (1997). *Ulus Devlet*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Erözden, O. (2008). *Ulus-Devlet*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Fantino, A. M., Colak, A. (2001). "Refugee Children In Canada: Searching For Identity". *Child Welfare*, 80(5), 587-596.

- Firuzoğlu, S. R. (1999). *Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler*. Ankara: YTY.
- Fuligni, A. J. (2003). "The Adaptation Of Children From İmmigrant Families". *International Society For The Study Of Behavioural Development*, 2(44), 9-11.
- Geray, C. (1962). *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923- 1960) - Türkiye İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları.
- Gökalp, Z. (2013). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökçe, C. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Has- Kutulmuş Matbaası.
- Gökdemir-Arcan, İ. (2012). *Göçmen Kadınlarda Dil Problemi: Kamusal Alanda Dilsizlik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gökdere, A.Y. (1978). *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları: Ankara.
- Guibernau, M. (1997). *Milliyetçilik, 20. yy'da Ulusal-Devlet ve Milliyetçilikler* (Çev: Nur Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Gülcan, H.İ. (2010). *Mübadil İnsanlar*. İstanbul: Lozan Mübadele Vakfı İnsanları.
- Güler, İ. (1995). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak "İç Göçler". *Tarih Dergisi*, (Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı), 155-211.
- Güleryüz, N. (2006). Türkiye'ye Yahudi Göçleri. *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, 8-11 Aralık 2005, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- Gülsoy, U. (1993). *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gülşen, C., Knipscheer, J., Kleber, R. (2010). "The İmpact Of Forced Migration On Mental Health: A Comparative Study On Posttraumatic Stress Among İnternally Displaced And Externally Migrated Kurdish Women". *Traumatology*, 16(4), 109-116.
- Gün, Z. (2006). "Psikolojide Göç Çalışmalarındaki Metodolojik Problemler ve Çözüm Önerileri". *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(38), 27-41.
- Gün, Z. ve Bayraktar, F. (2008). "Türkiye'de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü". *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 167-176.
- Güngör, E. (2002). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Güven, H. S. (1992). *Dönüş Göçünün Sosyal Politika Sorunları, Yurtdışından Marmara Bölgesine Dönen İşçilerin Mesleki ve Toplumsal Uyum Süreçleri Üzerine Bir*

- Araştırma.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Habiçoğlu, B. (1993). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*. İstanbul: Nart Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2006). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hülür, H., Gürsoy, A. (2007). "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Siyasal Bütünlük ve Ulusalçılık Söylemi". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 311-335.
- İçduygu, A. & Sert, D. (2015). "The Changing Waves Of Migration From The Balkans To Turkey: A Historical Account". *Springer. Pp. 85- 104*.
- İçli, G. (2002). "Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2).
- İnalcık, H. (1954). "Ottoman Methods Of Conquest". *Studia Islamica*, 2, Pp. 103-129.
- İnternet: Bilici, M. Yeşildal, M. (2015). Göç ve Ruh Sağlığı. [Çevrim-İçi: <http://www.sdplatform.com/dergi/801/goc-ve-ruh-sagligi.aspx>],
- İnternet: Çetintaş, H. Barışık, S. (2002). Küreselleşme ve Beyin Göçü, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229
- İnternet: Gökbayrak, Ş. (2004). Nitelikli İşgücü ya da Profesyonel Kategorileri: Dağ Keçileri, http://www.dagkecisi.com/yazi.php?yazi_id=16
- İnternet: Güzel, S. (2013). Göçmen Çocuklar ve Denizli'de Yaşam Koşulları. [Çevrim-İçi: http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/serkan-guzel12_20ocak2013.pdf].
- İnternet: Schlein, L. (2003). Mültecilik Başvurusunda Çeçenler Birinci Sırada, <http://www.voanews.com/turkish/archive/a-2003-12-03-19-1.cfm>
- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İpek, N. (1999). *93 Muhacereti*. Osmanlı. Ankara: YTY.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karakaş, M. (2006). "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği". *Doğu Batı Dergisi, Milliyetçilik*, 1(38), 61-62
- Karakuş, E. (2006). *Göç Olgusu ve Eğitime Olumsuz Etkileri (Sultanbeyli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karpat, K. H. (1985) *Ottoman Population 1830-1914*, Madison, Wisconsin: The University Of Wisconsin Press.

- Karpat, K., H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: TVYY.
- Kasaba, R. (1998). Göç ve Devlet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sempozyumu 1993*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kassab, A., S. (1999). *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler*, Osmanlı, Ankara: YTY.
- Kaya, B. (2007). "Depresyon: Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Pencereden Bakış". *Klinik Psikiyatri*, 10(6), 11-20.
- Keleş, R. (1998). *Kent Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kerestecioğlu, İ.Ö. (2008). *Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankestayn Canavarına, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (Derleyen: H. Birsen Örs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, M. (2016). *Mülteci ve Misafir Tartışması Üzerine*. Suriye Krizi, Avrupa Birliği ve Türkiye (12-15). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıçaslan, E. (2006) *Almanya'daki Türklerin Türk-Alman İlişkileri Açısından Önemi ve Türk Nüfusunun Etkinliğinin Artırılmasına Yönelik Alınabilecek Tedbirler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kırımlı, H. (2010). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kocatepe, G. (1982). *1906 Senesi Göç Olayları ve İskan Siyaseti* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köse, O. (2010). "Osmanlı Devleti Tarafından Kırım ile İlgili Rusya'ya Verilen Resmi Belge "Sened" (1784). *History Studies*, 2, 354.
- Kutlu, E. (1992) *Uluslararası İşgücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye'den AT'ye İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev: Metin Kıratlı). Ankara: TTK Yayınları.
- Magnarella, P., J. (1997). *Bir Köyün Serüveni Türkiye'deki Gürcü Köylüler Arasında Gelenek, Göç ve Değişim* (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Sinatle Yayınları.
- Mccarthy, J. (1995). *Death And Exile : The Ethnic Cleansing Of Ottoman Muslims 1821-1922*, Princeton, New Jersey: The Darwin Press, Inc.
- Mccarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün* (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Memişoğlu, H. (2005). *Balkanlarda Pomak Türkleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Murray, K. E., Davidson, G. R., Sweitzer, R. D. (2008). *Psychological Wellbeing Of Refugees Resettling In Australia*. The Australian Psychological Society Ltd.

- Müller, O. (2013). *Göç, Kültürleşme ve Psikolojik Problemler*. Göç Yönetimi Uyum Çalıştayı.
- Nar, B. (2008). *Göçün Eğitime ve Eğitim Yönetimine Etkileri: Dilovası Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Niyazi, M. (2000). *Millet ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ocaklı, A., K. (2002). *XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Yapılan Göçler*. Ankara: YTY.
- Okumuş, E. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Süreci* (Ed. Ejder Okumuş). Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme, İstanbul: Ark Yayınları.
- Önder, S. (1991). "Meclis-İ Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi". *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 207-225.
- Önür, N. (2001). *Küreselleşme, Ulus Devlet ve Değişen Ulusal Kimliklerde Medyanın Rolü*. İzmir: Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özbay, Ö. (1999). *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- Palmer, A. (2003). *Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu* (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Parasız, İ., Bildirici, M. (2002). *Modern Emek Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Parlakkaya, Ç. (2010). *Göçe Bağlı Olarak İlköğretim Okullarında Yaşanan İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Pinson, M. (1970). *Demographic Warfare : An Aspect Of Ottoman And Russian Policy, 1854-1866*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge, Harvard University.
- Polat- Uluocak, G. (2009). "İç Göç Yaşamış ve Yaşamamış Çocukların Okulda Uyumu". *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 35-44.
- Poulton, H. (1997) *Top Hat, Grey Wolf And Crescent : Turkish Nationalism And The Turkish Republic*, London: Hurst&Company.
- Pyakuryal, A., Tausig, M., Subedi, S., Subedi, J. (2011). "Strangers In A Familiar Land: The Psychological Consequences Of Internal Migration In A Developing Country". *Stress Health*, 27(3), 199-208.
- Sakin, O. (2008). *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*. İstanbul: Ekim Yayınları.
- Salem, B., Flakerud, J. H. (2010). "A Closer Look: The Trauma Of War And Migration And PTSD". *Issues In Mental Health Nursing*, 32(3), 184-186.
- Sarıbay, A., Y. (2000). *Küreselleşme-Postmodern Uluslaşma ve İslam, Global ve Yerel Eksende Türkiye* (Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

- Sarısr, S. (2006). "1913 Türk-Bulgar Mübadele Sözleşmesi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 55-60.
- Say, Ö. (1998). *Milli Devlet Kültürü, Türkiye Yansımaları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Saydam, A. (1993). Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskanı (1839-1853). Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, 227-256. Hobsbawm, E.J. (2010). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit ve Gerçeklik* (Çeviren: Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Schweitzer, R., Melville, F., Steel, Z., Lacherez, P. (2006). "Trauma, Post-Migration Living Difficulties, And Social Support As Predictors Of Psychological Adjustment In Resettled Sudanese Refugees". *Australian And New Zealand Journal Of Psychiatry*, 40(2), 179-187.
- Seyidoğlu, H. (1996). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Smith, A., D. (1999). *Milli Kimlik* (Çev: Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Steel, Z., Silove, D., Phan, T., Bauman, A. (2002). "Long-Term Effect Of Psychological Trauma On The Mental Health Of Vietnamese Refugees Resettled In Australia: A Population-Based Study". *The Lancet*, 360(9339), 1056-1062.
- Stermac, L., Brazeau, P., Martin, K. (2008). "Educational Experiences And Mental Health Among War-Zone İmmigrants In Toronto". *Education Research And Reviews*, 3(12), 370-377.
- Stevens, G. W., Vollebergh, W. A. (2008). "Mental Health In Migrant Children". *The Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 49(3), 276-294.
- Şahin, C. (2001). "Yurtdışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme". *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 57-67.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Tam, C. C.-V., Lam, R. S.-Y. (2005). "Stress And Coping Among Migrant And Local-Born Adolescents In Hong Kong". *Youth Society*, 36(3), 312-332.
- Tekeli, İ (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: TVYY.
- Tekeli, İ. (1990). "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu". *Toplum ve Bilim*, 50, pp. 49-71.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Tekeli, İ., İlkın, S. (2000). "Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması". *Doğu Batı Dergisi, Bin Yılın Muhasebesi*, 10.
- Thiesse A. M. (2010). *Ulusal Kimlikler, Ulus Aşırı Bir Paradigma, Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar* (Editör: Berna Akkıyal). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Toksoy, A. (2001). "XX. Yüzyıla Giren Türk Dünyası ve İsmail Gaspıralı". *Orkun Dergisi*, 45.
- Toktamış, A. (1999). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tomita, A., Labys, C. A., Burns, J. K. (2014). "The Relationship Between Immigration And Depression In South Africa: Evidence From The First South African National Income Dynamics Study". *Journal Of Immigrant And Minority Health*, 16(6), 1062-1068.
- Topçu, S., Beşer, A. (2006). "Göç ve Sağlık". *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 37-42.
- Tuzcu, A., Ilgaz, A. (2015). "Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(1), 56-57.
- Türkdoğan, O. (1999). *Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ulusoy, M. (2014). *Türk Devrimi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uzun, T. (2003). "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme". *Doğu Batı Dergisi, Kimlikler*, 123.
- Ünlü, M. (2010). "Tanzimat Sonrasında Baklanlardan Karadeniz'e Sürgünler". *History Studies*, 2, 310.
- Vatandaş, C. (2004). *Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Yalçınkaya, A. (2008). Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası (1853-1856 Kırım Savaşı Sonrası), *Türk Dış Politikası, (Osmanlı Dönemi)* (Ed. Mustafa Bıyıklı). İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları.
- Yeğen, M. (2002). 'Yurttaşlık ve Türklük' .*Toplum ve Bilim*, 93 (Summer 2002), pp. 200-217.
- Yılmaz, M. (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", *Osmanlı*, 4, 587-602.
- Zürcher, E. J. (2010). *The Young Turk Legacy And Nation Building*, London: I.B. Tauris.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Kahraman, İlyas
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 22.08.1987 – Samsun/Bafra
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0 506 795 11 27
e-mail : bedilyas@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yükseklisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Amme İdaresi Anabilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	İstanbul Üniversitesi	2011
Lise	Bafra Lisesi	2004

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2015-Devam Ediyor	Antalya	Göç Uzmanı
2013-2015	Antalya	Gelir Uzmanı

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

.....

Hobiler

Spor

